

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SOSYALİST SOLUNUN KÜRT MESELESİNE BAKIŞI: 1960-1971

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes ATEŞ

İSTANBUL – 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SOSYALİST SOLUNUN KÜRT MESELESİNE BAKIŞI: 1960-1971

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Enes ATEŞ

Danışman

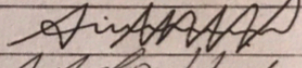
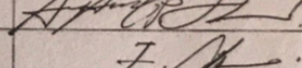
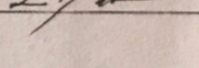
Prof. Dr. Ali Coşkun

İSTANBUL – 2019

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyoloji ve Antrapoljisi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508417019 no'lu Enes ATEŞ'in "Türkiye Sosyalist Solunun Kürt Meselesine Bakışı: 1960-1971" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü. Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 17/01/2019 tarihinde saat 14:00 de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin KABUL ne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Ali COŞKUN		
Prof.Dr. Halil AYDINALP		
Prof.Dr. Zeki ARSLANTÜRK		

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 24.01.2019 tarih ve 2019/02-20 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Bu tezin kabul edildiği günden yaklaşık bir sene evvel Mardin’de, o sıralar kafamda evirip çevirdiğim sorularla çok irtibatlı bir defterle yolum kesişti. Resmî devlet belgesi olduğu anlaşılan defterin girişinde Müdüriyet Kalemî Kayıt Defteri yazıyordu ve Emniyet Müdürlüğü’nce tasdik olunmuştu. Anladığım kadarıyla, evrak kaydına sokulan resmî yazılara ilişkin kayıt numaralarının ve kısa bir açıklamanın tarih ile birlikte not edildiği bu defter, kimi zaman İçişleri Bakanlığı’ndan gelen yazıları, kimi zaman Derik, Nusaybin, Siirt, Gaziantep gibi bölge il ve ilçelerinin mülki amirliklerinden gelen yazıları envantere kaydetmekteydi. 5 Eylül 1966 ve sonrası evrakları kaydeden defterde rastladığım açıklamalardan bazıları şunlar: “Kürtçülük faaliyetleri; Musa Anter ile eşi Hale Anter’in Seyahatleri; Kürtçe İncil; Kürtçü Musa Anter; Nurculukla ilgili beyanname; Kürtçülükten fişe tabi [filan şahıs]; Kürtlerle temas eden yabancılar; Türkçe izahlı Kürtçe gramer kitabı; Kürt Demokrat Partisi; T.İ.P.’sinin kongre tutanağının sorumluluğu...”. Aynı dönemde Türkiye solu ile ilgili okumalar yapıyor, konu ile ilgili bir yazının taslağını hazırlıyordum. Çoğu 1966 yılının son aylarında tutulmuş bu kayıtlardan, basit bir resmî kayıt defterine görevli memur eliyle yazılan bu cümlelerin dönemin atmosferini ne biçimde yansıttığı düşündüm. Kürt realitesine ilişkin, siyasi tarih ilgililerinin malumu olan resmî devlet yaklaşımını acaba sosyalistler nasıl karşılamıştı? Sayılarını taradığım Yön dergisinin asker kadrolarına teorik ve ilişkisel yakınlığını biliyordum. Ancak aynı dergide yazdığını bildiğim Kürt sosyalistler örneğin nereye oturacaktı? Türkiye modernleşmesinin sosyalist sol açısından önemli yılları olan 1960-1980 yıllarında ve öncesi gelenekte Kürt meselesine, Doğu kalkınmasına, sınırötesi gelişmelere nasıl bakılmıştı? Bunlardan daha da önemlisi, bu bakışları etkileyen düşünce takibini yapmak mümkün olabilir miydi?

Bu ve benzeri sorular etrafında dönüp dolaşan ilgimi, bir yüksek lisans tezi kısıtında çalışmak istediğime karar verdim. Bu tez, bu istek doğrultusunda yapılan okumaların oldukça süzölmüş, ancak zihniyet takibini imkanı kılması için yoğun tekrarlara düşmeden önemli noktalara temas etmeye çalışan bir bakışın ürünüdür. Tüm eksikliğiyle birlikte asıl motivasyonu, mezkûr soruların sosyal-siyasal karşılıklarını ortaya koymaya çalışmaktır. Türkiye sosyalist solunun altmışlı yıllardan başlayarak gelişimini takip etmeye çalışan o yazıyla birlikte düşündüğümde, bu çaba içerisinde öğrendiğim asıl şey, Türkiye’nin esaslı sorunlarının hala tartışılıyor olduğu, Kürt meselesi gibi çok-

bileşenli bir toplumsal-siyasal fenomenin ise basitçe açıklanabilecek bir tabiata sahip olmadığıdır. Kişisel düşüncem, kısa vadede hiçbir grup, düşünce ya da eğilim tarafından üzerine eğilebilecek şartların oluşmayacağı Kürt meselesi, belli ki bir süre daha herkesin bir tarafından tuttuğu bir mesele olarak kalmaya devam edecek.

Bu tezin yazım aşamasından önce ve yazım aşamasında teşekkür etmem gereken birçok insan var. Tezin genel çerçevesini kafamda oturttuğumda kendisine konuyu açtığım ve bu çerçeveyi en azından bir yüksek lisans tezi için yeterli bulan Prof. Dr. Mesut Yeğen'e teşekkür ederim. Kendisi ile tartışarak tezin sınırlarını daha da belirginleştirdiğim sevgili Dr. Ömer Baykal'a da hem bu tefekkür çabalarından hem tezin fikrini pekiştirmesinden ötürü bir teşekkür borçluyum. Dr. Ali Erken de tezi yazmaya başlamadan evvel geldiğim aşamayı dinleyerek beni cesaretlendirdi ve önerilerde bulundu. Dr. Murat Bozkurt işlerimi kolaylayıcı tavsiyeler verdi. Minnettardım. Arkadaşım ve ağabeyim Ali Bedir'in kaynak ve moral destekleri ise ona duyduğum başka şükran hislerinin içerisinde değerlendirilmelidir. Eşi Deniz Işiker Bedir ile gösterdikleri konukseverliğin Mardin'deki hayatımda yeri büyüktür. Tez süreçlerimin bir tür psikolojik danışmanlığını yapan ve takibi elden bırakmayan arkadaşım Müberra Dinler'e ise tezi bitirerek küçük de olsa bir teşekkür edebilirsem kendimi bahtiyar sayarım.

Tezi yazarken birçok insanın başını ağrıtarak öğrendiklerimi onlarla paylaştım ve zamanlarını aldım. Beni dinleme nezaketi gösteren ve görüşlerimi bir dinleyici olarak kritik eden sevgili Dr. Kamuran Gökdağ'a ve Dr. Fatih Kılıç'a, çalışmanın sınırlarını kendisine açtığım bana fikirler veren Dr. Selim Temo'ya, sıklıkla cebren bana maruz kalan oda arkadaşım M. İhsan Özdemir'e, çeşitli ortamlarda tezin aşamalarını dinleyen Emin Selçuk Taşar'a, Bilal Toprak'a, Doç. Dr. Sıtkı Karadeniz'e, İslam Altun'a, M. Emin Demirdağ'a, Güllü Yıldız'a, M. Ali Demirdağ'a, Filiz Işiker'e, Burak Yuvalı'ya, Faruk Akyıldız'a, Ufuk Ertan'a, Asım Divleli'ye, Ahmet Sezikli'ye, Muhammed Çelik'e, Burak Ağalday'a ve Emre Özsümbül'e teşekkür ederim. Tezin biçimsel düzeltmeleri için uğraştırdığım kıymetli Doç.Dr. Mehmet Alıcı'ya da teşekkür borcum bulunmaktadır.

Yazım aşamasında zaman zaman kapısını çaldığım Dr. İzzet Çıvgın'ın dostça ve akademik tavsiyeleri ve eşi Hatice Çıvgın'ın misafirperverliği çok değerliydi. Tezin bölümlerini yazarken hem tez içeriğini hem kaynakçayı danıştığım Dr. Naif Bezwan'ın

bilgi ve tavsiye dolu uzun mailleri olmasaydı bazı şeyler muhakkak eksik kalacaktı. Bu naifliğe minnettar olduğumu belirtmeliyim.

Sabit bir yurdum olup olmadığını düşündüğüm her zaman hissen Üsküdar'da yaşayıp bedenen Mardin'de çalıştığımı söylememe denk düşen bir ima içerisinde bu tez birkaç mekânda yazıldı. En öncelikli olarak İSAM Kütüphanesi yöneticilerine ve her işi kolaylaştıran çalışanlarına, tezin Üsküdarlılığını kuvvetlendirdikleri için dahi teşekkür etmem gerekecek. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nün tüm öğrenci işleri çalışanları ise daima bana yardımcı oldular, sağolsunlar. Mardin Artuklu Üniversitesi Kütüphanesi yöneticilerine ve çalışanlarına, özellikle de sevgili Eren Koldemir'e teşekkür ederim. Tezin neredeyse tüm düzeltmelerini yaptığım Atilla Çay Bahçesi'nde ben sormadan beni çayla besleyen Mardin çelebileri Sabahattin ve Mehmet ağabeylere teşekkür ederim. Bu dünyaya fazla gelen kadirşinas Muhammed Aydın ve eşi sevgili Funda Türksen Aydın bana çalışma odalarını, muhabbetlerini, evlerini açtılar ve sessiz günlerimi kıymetlendirdiler, hem de tezi şeklen elden geçirdiler. Onlara minnettarlığım bu başlıklarla sınırlanamaz. Tez danışmanım Prof. Dr. Ali Coşkun'a, jüri üyeleri Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e ve tezin birçok yönünü güncel veçheleriyle de benimle tartışarak savunma aşamasını zenginleştiren Prof. Dr. Halil Aydınalp'a teşekkür ederim.

Son olarak bu tezin yazarı, tüm içerimleri ile birlikte iki insana çok şey borçludur. İnsan hikayesinin trajedisi içerisinde kendilerinden uzaklara savrulup durduğum, boşluklarını halihazırda çok yoğun hissettiğim gibi, onları kaybettiğim zaman çok daha büyük bir boşlukla karşılaşacağımı bildiğim, “dönmem diye düşünürken tavaf olduğum” annem ve babam, hep erişebildiğim bir yakınlıkta ve hiç temas kurmadığım bir uzaklıkta beni koruyup kollamaktadırlar. Aramıza yerleşip duran ve bu uzaklığı pekiştirir görünen bilcümle detayın şimdiden hükümsüz olduğunu bilerek, bu çalışmayı onlara ithaf ediyorum. Varolsunlar.

Üsküdar, 2019

TÜRKİYE SOSYALİST SOLUNUN KÜRT MESELESİNE BAKIŞI: 1960-1971

Yüksek Lisans Tezi

Enes ATEŞ

Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı

İstanbul, Ocak 2019

Danışman: Prof. Dr. Ali COŞKUN

ÖZET

Türkiye sosyalist solu, 1960-1971 yıllarında teorik ve politik bakımdan ciddi bir canlanma ve hareketlilik dönemi yaşamıştır. Sol aydın hareketliliği üzerinden de gelişen canlanma kendisini daha çok Yön dergisinde ve Türkiye İşçi Partisi'nde(TİP) göstermiş, bu mecralarda Türkiye'nin kalkınması, modernleşme, toplumsal tabakalaşma konularında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu tezde, Türkiye modernleşmesinin iki asırlık çevrimi içerisinde, toplumsal tarihsel bir fenomen olarak Kürt meselesinin ele alınış biçimine ilişkin, hukuki ve kültürel olarak Türk kimliği içerisinde değerlendirilen Kürt realitesine yaklaşan resmî teze benzer ya da bu tezin dışında değerlendirmeler yapan Türkiye sosyalist aydınlarının düşünsel düzeyde meseleye yaklaşma biçimi ele alınmıştır. Bunun yanında, Kürt hareketine sosyalizm yoluyla dikkat çekmeye başlayan Kürt sol aydınlarına ilişkin değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Bu tez hem Türkiye sosyalist solunun hem de Kürt siyasal hareketinin sonraki yıllarını belirleyecek kurucu tartışmalara odaklanarak hareketlerin gelişimine ilişkin bir ön-okuma yapmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye solu, Kürt meselesi, aydınlar, modernleşme, milliyetçilik

PERSPECTIVE of TURKISH SOCIALIST LEFT to THE KURDISH ISSUE:1960-1971

Master's Thesis

Enes ATEŞ

Marmara University, Institute of Middle East and Islamic Countries Studies, Department
of Middle Eastern Sociology and Anthropology

Istanbul, (January 2019)

Supervisor: Prof. Ali COŞKUN

ABSTRACT

Interim period of 1960-1971 is regarded as revival years of Turkish socialist left with respect to theoretical and political mobilization. This revival and mobilization had been realized by leftist intelligentsia in the floor of *Yön* journal and Turkish Labor Party (TİP). Within these intellectual and political grounds, leftist intellectuals had discussed the topics of social and economic development of Turkey, modernization and social stratum. This study focuses the perspective of Turkish socialist left and leftist intelligentsia in between two military coups (1960-71) to Kurdish issue, which is the social-historical phenomenon needed to be studied by holistic approach of bicentenary Turkish modernization period. The study reviews that if leftist socialist perspective of the period perpetuates the official ideology claiming Kurds culturally and legally as Turks or criticizes and readdresses it. Besides, it also points out the ideas and attitudes of Kurdish socialist intelligentsia, the group that will be separated from Turkish socialists to establish particular Kurdish organizations at the end of 1960s. The objective of the study is having preliminary knowledge of founder discussions of following years of Turkish socialist left and Kurdish movement.

Keywords: Turkish Left, Kurdish Issue, intelligentsia, modernization, nationalism

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAY SAYFASI.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SOSYALİST TEORİ VE ULUSAL SORUN

1.1. SOSYALİST TEORİDE ULUS VE ULUSALLIK	7
1.2. MARKS VE ENGELS'İN YAZILARINDA ULUSAL SORUN.....	16
1.3. DİĞER MARKSİST DÜŞÜNÜRLERDE ULUSAL SORUN.....	20
1.3.1. Rosa Luxemburg ve Ulusal Sorun.....	20
1.3.2. Lenin, Stalin ve Ulusal Sorun	23

İKİNCİ BÖLÜM KEMALİZM VE MİLLİYETÇİLİK

2.1. KEMALİZMİN EVVELİ: BİR DÜŞÜNSEL DAYANAK ARAYIŞI	30
2.2. GENİŞLEYEN BİR HABİTUS: KEMALİST MİLLİYETÇİLİK.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE SOLU VE KÜRT MESELESİ

3.1. 1960 ÖNCESİ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ(TKP) VE KÜRT MESELESİ. 44	
3.1.1. Tkp ve Şeyh Sait İsyanı	47
3.1.2. Cumhuriyet'in Kürtleri: 1920-1924	50
3.1.3. Tkp ve Ağrı İsyanı	54
3.1.4. Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Kürt Meselesi.....	56

3.2. SOL AYDINLAR VE KÜRT MESELESİ	60
3.2.1. 49'lar Olayı	63
3.2.2. Aydınlar Hareketi ve Kürt Meselesi: 1960-1971	69
3.2.3. Yön Dergisi ve Türkiye İşçi Partisi	71
3.3. EK BÖLÜM: KÜRT SOLUNA İLİŞKİN ÖNERMELER	89
3.3.1. Bir Araştırma Nesnesi Olarak Kürt Solu	90
3.3.2. Kürt Aydını Üzerine	92
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen metin
bkz.	: Bakınız
s./sf.	: Sayfa
C.	: Cilt
ev.	: Çevirmen
Der.	: Derleyen
Düz	: Düzeyleyen
Haz.	: Hazırlayan
Ed.	: Editör
UKKTH	: Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı
RSDİP	: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
DDKO	: Devrimci Doğu Kùltür Ocakları
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
MDD	: Milli Demokratik Devrim
SD	: Sosyalist Devrim
TÜSTAV	: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
STMA	: Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
MTSD	: Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce

GİRİŞ

Türkiye modernleşmesinin kabaca iki yüz yıllık çevrimi içerisinde, toplumsal-tarihsel bir fenomen olarak Kürt meselesini ele alan çalışmaların birçoğu, konunun bir yönüne ağırlık veren yaklaşımlarla Kürt meselesini tarif etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın yaslandığı temel görüşü ise, Kürt meselesinin çok bileşenli, çok yönlü ve modernleşme sürecinin tamamını kapsayabilecek bütüncül amillerle değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu temel belirlendikten sonra yapılacak odaklanmaların daha sağlıklı, Türkiye modernleşmesinin Kürt meselesi ile ilişkili diğer konularını ele almada daha tutarlı bir perspektif sağlayacağı düşünülmektedir. Tezin esas odak noktasını oluşturan dönemlendirme yaklaşımı da aynı toplumsal-tarihsel çerçevenin modernleşme perspektifinde ele alınmaya çalışılmasından doğmuştur. Buna göre Kürt meselesini az gelişmişlik, milliyetçilik, terörizm, etno-kültür gibi temalar etrafında ele alınması ile kapatılabilir. Kürt meselesinin Türkiye'nin siyasi tarihine ve sosyolojisine girift biçimde ilişkili bir tabiatı olduğu düşünüldüğünden, söz konusu dönemleştirme yaklaşımının, konuyla ilişkili aktörleri, dönemsel tutumları, iç ve dış politika olaylarını da içeren en genel çerçeveyi vereceği düşünülmektedir. Bu dönemleştirme yaklaşımı içerisinde tezin ana teması sosyalizmdir. Türkiye sosyalizminin Kürt meselesine yaklaşımını 1960-71 dönemi içerisinde değerlendirmeye çalışmak, kaçınılmaz biçimde Kürt meselesi özelinde sosyalistlik davasında bulunan Kürt solunun da değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ikili ilişkiyi kurarken dönemin aydınlarına, dergilerine, dönemi ele alan ikincil kaynaklara referans vermek ise bir tür zorunluluk olmuştur. O halde tezin genel mantığı içerisinde neden sol odağın ve Kürt meselesi odağının seçildiğini açıklamaya çalışmak, sonra da çalışmanın anahattını serimlemek anlamlı olacaktır.

Neden sol?

Türkiye solu, 1960-80 arasında, tarihinin en önemli yıllarını yaşamıştır. Bu önem, onun bu dönem içerisinde belirginleşen teorik canlılığı, örgütsel çeşitliliği ve bu dönemden sonraki dönemleri ve tartışmaları etkileme gücünden ileri gelmektedir. Bu döneme kadar geç Osmanlı ve yeni Cumhuriyet dönemlerinde görülen ana akım tek sosyalist

organizasyon olarak Türkiye Komünist Partisi, kuruluşundan itibaren Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Türkiye masası olmaktan öte bir özgün konum teşkil etmemiştir. Enternasyonallerin Türkiye delegasyonu olarak işlev gören TKP'nin, Cumhuriyet dönemi içerisinde sol siyasete özel bir alan açamadığı söylenebilir. Yine de TKP tecrübesini oluşturduğu gelenek, legal-illegal uygulama alanı ve yetiştirdiği isimler bakımından asla göz ardı etmemek gerekir. TKP'nin 1960'tan sonra oluşan sosyalist uyanışa ve dalgaya bakıldığında, öncelik ve başlangıç olması bakımından bir önemi haiz olduğunu belirtmek gerekir. Böylece, Türkiye solunun en özgün, en cesur ve teorik atılımlarının gerçekleştiği bir dönem aralığı olarak 1960-80 dönemi, özel bir çalışma alanı olarak işaretlenmelidir. Bu dönem içerisinde, özellikle 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasal ortamın etkisiyle ve toplumsal beklentinin ve anayasal çerçevenin de kolaylaştırıcılığıyla sosyalist düşünce, aydınlar ve dergiler üzerinden kendisini daha görünür kılmış, Türkiye siyasetinde ve Türkiye siyasal düşüncesinde etkin olmaya başlamıştır. Bu görünürlüğün, 12 Mart 1971 muhtırasına kadar, üç sosyalist damar tarafından canlı tutulduğu ve etkinliğini artırdığı söylenebilir. Sosyalist sol içerisinde üç tarz-ı siyaset olarak adlandırılan Yön Hareketi, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi, yalnızca 1960-71 arası aktif dönemin değil, bu dönem sonrasında oluşan tüm örgütlenmelerin referans kaynağı olmuştur. Bu itibarla 1960-71 arası sosyalist sol, solun Türkiye tarihi içinde özel ve orijinal bir yer tutmaktadır.

Neden Kürt Meselesi?

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzdeki tartışmalarına kadar, devlet ve toplum olgularını çok derinden etkileyen bir konu olarak Kürt meselesi, Türkiye siyasal ve toplumsal tarihinin en belirgin başlıklarından birini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında çeşitli isyanlarla kendini gösteren Kürt meselesi, bazı yönleriyle Kürt milliyetçiliği çatısı altında değerlendirilebilir. Bu tür milliyetçiliğin farklı yüzleri ve yorumları olmakla birlikte, müşterek çıkış noktası, Türkiye topraklarında yaşayan bir Kürt halkının bulunduğu, bu halkın eşit vatandaşlık haklarına sahip olması gerektiği, ön planda dil olmak üzere kimlik bakımından tanınması elzem olan bir halk topluluğu olduğudur. Bu yargılardan hareketle toplumsal beklentiler oluşmuş, Kemalist milliyetçiliği benimsemiş Türkiye Cumhuriyeti içerisinde tedip, tenkil,

Türkleştirme ve asimilasyon politikalarıyla ironik biçimde varlığını devam ettirmeye çalışmış Kürt varoluşu, bir “mesele” olarak en çetrefilli konuların başında gelmiştir. Kürt siyasal hareketinin gelişimine bakıldığında ise, Kürt meselesinin Kürtler lehine konuşulmaya başladığı yıllar olarak işaretlenebilecek 1960’lı yılların önemi büyüktür. 1970 sonrasında Kürt hareketi içerisinde değerlendirilebilecek aktörler, bu dönemde Türkiye solunun içerisinde yer almışlardır. (Sol ve sağ dikotomilerinin kapsayıcılığı içerisinde bahsedilirse, 1971’e kadar aktif bir Kürt sağından bahsetmek imkanı görülmemektedir). Kürt siyasal hareketinin, yukarıda işaret edilen dönemde ivme kazanan Türkiye sosyalist solu içerisinde yerleştiği, sonradan bağımsız bir örgütlenmeye gittiği söylenebilir. Bu bakımdan, Türkiye sosyalist solunun Kürt meselesine bakışı, 60-71 dönemi için hem sosyalist solun kendi iç meselesi gibi gözükmemektedir, hem de bağımsız Kürt hareketinin orijinine işaret etmesi bakımından Kürt solu ve Kürt hareketi için önemlidir.

Konuyu ele alırken iki düzlem önümüzde belirlemektedir. Düzlemlerden biri Türkiye solunun Kürt meselesini ele alış biçimine odaklanırken, diğeri özelde Kürt solu ve Kürt hareketinin oluşumu ile ilgilidir.

1961-67 yıllarında çıkan *Yön* dergisi, çevresinde bir aydın hareketi oluşturabilmiş, sonraları farklı düşünsel ve siyasi yelpazelere dağılacak kişileri kendi bünyesinde tutabilen bir tür siyasi-toplumsal aydın hareketi konumuna yükselebilmiştir. *Yön* hareketinin Kürt meselesi bakımından önemi, Kürtlük olgusuna ilk kez ve açıkça işaret eden bir zemin olmasıdır. Sosyalist bakışın Kürt meselesini ihmal ettiği ve konuyu az gelişmişlik düzeyinde algılayan kısıtlı anlayışın eleştirilmesi gerektiği düşüncesiyle özetlenebilecek *Yön*’ün tutumu, ifade edildiği dönem için dikkate değerdir. 60-71 döneminin büyük bir kısmını derinden etkileyen sol bir hareket olarak *Yön*, temel tezi olan milliyetçi devrimcilere alan açılması gerekliliği ve Kemalist devrimin tamamlanması ilkeleri içerisinde Kürt meselesine yer vermiştir.

Aslında *Yön*’e benzer olarak MDD çevresi de Kürt meselesine kayıtsız kalmamış, ancak konuya yaklaşımını darbeci-reformist açmazdan kurtaramamıştır. Fakat genel bir tutarlılık aranacaksa, MDD’nin ve öne çıkan ismi Mihri Belli’nin, Türkiye siyasetine hâkim Kemalist söylemden ayrılarak bir yaklaşım üretebildiğini ifade etmek zordur.

Yaklaşımları, milli devrim yaklaşımı gereği Kemalist milliyetçilikten ayrılmamıştır. Bu sebeple Kürt meselesi üzerinden *Yön* ve TİP simbolizminde karşılığını bulan MDDye ayrıca yer verilmemiştir.

Kürt meselesi bakımından en özgün sosyalist tutum, TİP içerisinde gelişmiştir. Devrim stratejisi bakımından diğer sosyalist hareketlerden ayrılan TİP, içerisinde örgütlenen Doğulular grubu vasıtasıyla Kürt meselesine içerden bir bakış geliştirmiş, sonraları Kürt siyasal hareketinin aydınları sayılacak kişileri içerisinde barındırmıştır. Partinin kapatılmasına gerekçe gösterilen Doğu Mitingleri dahi, TİP'in Kürt meselesine ilişkin inisiyatif alıcı tavrını ortaya koymaktadır.

Özetle, 1960-71 dönemine damgasını vuran legal oluşumlar olarak *Yön*'ün ve TİP'in Kürt meselesine bakışını özetlemek, daha önceden derli toplu olarak yapılmamış bir toplamı Türkiye solu ve Kürt aydınları temelinde sunmak amaçlanmıştır. Bunu yaparken ikincil kaynaklardan faydalanılmış, Kürt soluna da dönemin yaklaşımları bakımından ayrıca değinilmeye çalışılmıştır.

Kürt meselesinin sosyalist sol tarafından alımlanışı bir düzlem olarak gözükmemektedir ancak bunun yanında, Kürt hareketinin içerisinde de önemli dönüm noktaları bulunmaktadır. Bunlar 49'lar olayı, 55 ağa sürgünü, 23'ler olayı gibi olaylardır. Özellikle 49lar olayının, Kürt siyasal hareketini başlatan en önemli olay olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu bakımdan, ikinci bir düzlem olarak bu olaylara işaret etmek, 60-71 dönemini hazırlayan ve geliştiren toplumsal ve siyasal ortamı anlamak bakımından hayattır. 49'lar olayında tutuklanan kişilerden, birkaç istisna hariç hemen hepsi Kürt siyasal hareketi içerisinde yer almış, TİP'te etkinlik göstermiş ve Kürt solunun düşünsel hafızasını oluşturmuştur. Özellikle toplumsal sınır uçlarına dokunulması bakımından 55 ağa sürgünü, Kürtler arasında ciddi bir rahatsızlık yaratmış, Kürt meselesinin toplumsallık kazanmasında tepkisel bir zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın izleği; sol düşünce bakımından sıklıkla atıfta bulunulan ulus ve ulusallık (millet ve milliyet) meselesine bir teorik arka plandan bakmak gerekliliğiyle başlamaktadır. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümü sosyalist teoride ulus/ulusallık meselesine ayrılmış, Marksist düşüncenin temel isimleri Karl Marx ve Friedrich Engels'in

çalışmalarında ulus konusuna değinilmiştir. Avrupa Marksizmini ve Vladimir Lenin ile olan tartışmaları yansıtabilmesi bakımından Rosa Luxemburg'un görüşlerine de yer verilmiş, daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin iki lideri Lenin ve Joseph Stalin'de ulus/ulusallık meselesine değinilmiştir. Böylelikle Marksist kavramsal çerçevenin konuya yaklaşımı ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal kodlarını belirlediği iddia edilen Kemalist düşünceye ve Kemalist milliyetçiliğe ayrılmıştır. Bu bölümde "Türklük" tanımı içerisinde kültürel milliyetçiliğin sınırlarına ilişkin yaklaşımlar belirtilmiş, Kemalist düşüncenin evvel kodlarına ilişkin zihniyet takibi yapılarak İttihat ve Terakki düşünürlerine değinilmiştir. Bu bölümde İttihat ve Terakki düşüncesinin Kemalist döneme kendisini aktardığı, bir süreklilik tespiti yapılabileceği belirtilmiş, bu genel çerçevenin Kürt meselesine bakışta ve sol aydınların Kemalizm ile ilişkilenmesinde düşünce kodlarına işaret edilmeye çalışılmıştır.

Konusu bakımından esas odak noktasını ihtiva eden üçüncü bölümde, Türkiye solunun Kürt meselesine bakışı, aydın hareketliliği üzerinden irdelenmiştir. Solun 1960 öncesi geleneğini oluşturan TKP'nin, 1920'lerde ve 1930'larda Kürt meselesine, Kürt coğrafyasına ve Kürt coğrafyasında gerçekleşen isyanlara yönelik yaklaşımı, bu yaklaşımları belirlemede Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin rolü, TKP'nin yayınlarında konuya ilişkin temsilci metinlere işaret edilerek ele alınmıştır. TKP'nin doğu ve güneydoğuda gerçekleşen olaylara bakışının yanında, ayrı ama konuyla dönem bakımından ilintili bir başlık olarak, 1920-1924 sürecinde Cumhuriyet'in Kürt realitesine ve Kürt meselesine yaklaşımına ilişkin de önemli birkaç nokta hatırlatılmıştır.

Bu bölümde sol/sosyalist aydınların Kürt meselesini algılamasındaki zihniyet kurulumuna da işaret edilmiş, sosyalist aydınların modernleşmeci, kalkınmacı ve ulus-devletçi yaklaşımları temelinde Kemalizm ile birleşen yönleri belirtilerek, bu bakışın Kürt meselesini değerlendirmede resmî tez ile ilişkisi sorgulanmıştır. Sosyalist aydınların bir temerküz noktası olarak ve aydın hareketliliği içerisinde 1960'lı yıllara damgasını vuran bir dergi/çevre olarak *Yön* dergisinin Kürt meselesine, Kürt meselesinin etno-kültürel veçhesine ve Kürt sosyalistlerine alan açmasına ilişkin değerlendirmelerde bulunularak, döneme dair bir harita çıkarılmaya çalışılmıştır. *Yön* dergisinin yanında gerek sosyalist

legal örgütlenme açısından gerek Kürt sosyalistlerinin siyasal etkinlik zeminini oluşturması açısından Türkiye İşçi Partisi'ne, doğu mitinglerine ve partinin resmi görüşlerine başvurmak gerekliydi. Bu çerçevede, ikincil kaynaklardan da faydalanılarak TİPli sosyalistler ve Kürt sosyalistleri arasındaki ilişkiye değinilerek, akademik çalışmalarda pek aydınlatılmamış belirli yönlere temas etme imkânı soruşturulmuştur. Bu bölümde genel olarak Türkiye sosyalist solunun milliyetçilikle ilişkiselliği öne sürülmüş, 1960'ların siyasal ve kültürel atmosferi içerisinde gelenekçi ve ezber bozucu yaklaşımlara değinilmiştir.

Ek olarak hazırlanan son bölümde, Kürt soluna ilişkin özel bir değerlendirme imkânı denenmiş, Kürt milliyetçiliğinin solda nasıl karşılık bulduğuna yönelik dönemsel tespitlerde bulunulmuştur. Kürt meselesi bakımından 1971'den sonraki otuz yılı belirleyecek tavırlar ve tutumlar toplamının tümünü daha sağlıklı değerlendirebilme imkânı tanıyacak Kürt soluna ilişkin önermeler bölümü, akademik anlamda derinliğiyle irdelenmemiş bir konunun da varlığını tespit etmiştir.

Özetle, 27 Mayıs'a kadar, Kemalist hegemonyanın düşünsel ve siyasal iklimi içinde eritmeye, hizaya getirilmeye ve zaman zaman Müslüman köklerinden ötürü bir biçimde Türklüğe davet edilmeye çalışılan Kürtler, 1960 sonrası sosyalist düşüncede görülen canlılık ve sosyalist örgütlülükte görülen çeşitlenme dolayısıyla, kökleri hiç şüphesiz Osmanlı dönemine kadar götürülecek sosyalist hareketin bilinci ve bilinçaltı açısından nasıl ele alınmıştır sorusu önemli bir soru haline gelmektedir. Türkler ve Kürtler, milliyetçiler ve Kürtler, sosyalistler ve Kürtler gibi Kürt meselesini donuklaştırarak diğer aktörlerin konumunu belirleyen bir tavrın içinde olunmadığını da hemen burada belirtmek gerek. Asıl tutum, sonraları siyasal Kürt hareketinin söylemsel ivmesini de oluşturacak olan düşünsel yakınlığın çift taraflı kodlarının çözümlenebilmesi, meselenin yalnızca ulusal karakterini değil, sosyolojik ve kültürel karakterini okuyabilmek bakımından da bir tanımlama denemesinin altyapısını soruşturmadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST TEORİ VE ULUSAL SORUN

1.1. SOSYALİST TEORİDE ULUS VE ULUSALLIK

Karl Marks ve Friedrich Engels'in ulus ve ulusallık meselelerine yönelik ilgisi, onların genel teorilerinin içinde merkezi bir yer teşkil etmeyen, araçsal bakımdan¹ ele alınmış konular çerçevesinde gelişmiştir denebilir. Marks'ın ve Engels'in kişisel tutumları, yetiştikleri çevrenin belirgin konuları ve etkilendikleri düşünürlerin ulus meselesine yaklaşımları, bu iki düşünürün konu ile ilgili söylemlerini açık bir şekilde etkilemiştir.

Ulus meselesine Marksist literatür açısından kaynaklık eden temel görüşlerin (Marks ve Engels) teorik arka planını Hegel düşüncesinde bulmak mümkündür. İki düşünürün yetiştikleri çevrenin Hegel felsefesinden ciddi biçimde etkilenmiş olması önemli bir kalkış noktasıdır. Hegel'in düşüncesinde devletin ve ulusun net çizgilerle birbirinden ayrıştırılmış olması, dünya-tarihsel bir gelişim çizgisinin olumlanarak bu çizginin dışındaki toplumların tarih dışı toplumlar olarak kategorize edilmesi özellikle Engels'i etkilemiştir.² Dünya-tarihsel halklara, "önüne çıkanları silip süpürme" görevi yükleyen Hegel'in felsefesinde ulus, kendi iç niteliklerine bağlı olarak devletini inşa edecek sıçramayı gerçekleştirecektir. Bu atılımı gerçekleştiremeyen, dahası, özsel nitelikleri bakımından bu atılımı zaten gerçekleştiremeyecek denli zayıf, ilkesiz ve tarihsiz olan "ulus"lar, tarih içinde kaybolup gitmeye mahkumdurlar. Bu felsefi formülasyonun somut bir karşılığı olarak Hegel, Almanları dünya-tarihsel halklardan saymış, örneğin Güney Slavları hakkında oldukça olumsuz görüşler öne sürmüştür (Davis, İşçi Hareketi,

¹ Can Kakışım'a göre ikilinin konuyla ilgili yazılarında asıl odak ulus meselesi olmamış, konuya hep askeri ve stratejik meseleler işlenirken tali biçimde değinilmiştir (Kakışım, 2016, s. 21).

² Hegel'in ulus ve devlet analizlerine ilişkin görüşleri, daha makro planda onun tarih felsefesi ile ilişkilidir. Tarihin en başından gelişim yolunda ilerlemekte olduğunu düşünen Hegel, ereksel(*teleological*) olduğunu iddia ettiği tarihin gizli ya da açık bir evrimle bütünleştiğini, bir çırpıda olan kopuşlarla oluşmadığını ifade eder. Önbelirlenmiş bir hedefe doğru gelişen ve birbirine eklenmiş olaylar zincirini oluşturan ereksellik, tez-antitez-sentez diyalektiği ile birlikte tarih felsefesinin temelini oluşturur. Bu sebeple tarih evrimsel ve sonlu bir olgudur. Somut planda zaman, soyut planda ise insanın özgürleşmesi tarihin temel konusudur. Tarihin sonu, insanın nihai özgürlüğüdür (Kahraman, 2008, s. 76-77).

Marksizm ve Ulusal Sorun(Çev. Yavuz Alogan), 1994, s. 14). Hegel'in formülasyonu, belirli bir zaman süresi içinde bir devlet kurma yeteneği göstermeyen halkların bir devlet kuramayacağı yönündedir. Davis bu önermeyi gülünç olarak niteler. Her şeyin bir ilki vardır ve çökmüş bir devlet kurmuş bir halkın, hiçbir devlet kuramamış bir halktan daha uygun konumda olmasını mantıksız bulur (Davis, 1994, s. 14).

Hegel'in görüşleri, gençliğinde bir Alman milliyetçisi olarak kabul edilen Engels için daha belirleyicidir. Engels'i bir tür jingoist³ olmakla niteleyen görüşler mevcuttur.⁴ Örneğin 1840'ta Engels, "Rhine'in Almanca konuşulan sol yakasının yeniden fethedilmesinin ulusal şeref meselesi olduğunu, Hollanda ve Belçika'nın Almanlaştırılmasının politik bir zorunluluk olduğunu, Doğu'da Slav barbarlığına karşı alman ulusallığının korunması gerektiğini" yazacaktır. Davis (1994, s. 15) Engels'in yaklaşımını "aşırı ulusçu" bularak, bunun o dönemde bile nadir görüldüğünü not etmektedir.

Marks ve Engels'in ulus ve ulusallık tartışmalarına yaklaşımlarının etrafında farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre Ortodoks Marksizmin düşünürleri olarak Marks ve Engels, farklı şartlarda gelişen olaylara birbiriyle çelişen tutumlar sergilemişlerdir. Erken yazıları ile olgunluk dönemi yazıları arasında yüzeysel analogiler kurarak, ulus konusunda düşünürlerin çelişkili ifadelerini ele alan bu görüş, Ortodoks Marksizmi suçlayıcı ve onun değişken tabiatını imleyici bir tonda belirlemektedir. Bir diğer görüş ise, Ortodoks Marksizmin ulus konusu ile merkezi bir biçimde ilgilenmediğini, Marksizmin kendi bütünsel tutarlılığı içinde, ilk bakışta çelişki gibi görünen açıklamaların teorik ve

³ "İsa(Jesus) adına" anlamına gelen ve 93 Harbi sırasında Rusların İstanbul'u almasına karşı çıkanlar tarafından coşkulu bir şarkı olarak dillendirilen parçadaki (Savaşmak istemiyoruz ama *Jingo* adına eğer istersek / Gemilerimiz var, silahlarımız var, paramız da var / Ayı ile daha önce de savaştık ve biz gerçek Britonlar oldukça / Ruslar Konstantinopolis'i alamayacaklar) *Jingo* kelimesini radikal gazeteci ve siyasetçi George Holyoake, *Daily News* gazetesine 13 Mart 1878'de yazdığı savaş aleyhtarı bir mektupta "jingoizm" olarak değiştirip bir siyasal niteleme haline getirir. O tarihten itibaren "jingoizm", aşırı milliyetçilik ve bilhassa savaş taraftarlığı ya da savaş kışkırtıcılığı ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanır (Benlisoy, 2016).

⁴ Horace Davis, jingoların genellikle gerici bir toplum felsefesini benimsediğini, Engels'in ise asla bir gerici olmadığını ifade eder. Hatta Engels, Fransız Devrimi'nin demokratik özelliklerini benimsemiştir. Engels biyografisinin yazarı Gustave Mayer de Engelsin, düşüncesindeki milliyetçi öğeyi göreceli olarak tasfiye ettiğini söyler. Aktaran (Davis, İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun(Çev. Yavuz Alogan), 1994)

kavramsal bütünlük arz ettiğini belirtmektedir.⁵ Bu iki ana aksın dışındaki bir diğer görüş ise, Marks'ın sadece her şeyi bilmekle kalmadığını, geleceğin olaylarını da tam olarak görebildiğini kanıtlamaya çalışmaktadır (Davis, İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun(Çev. Yavuz Alogan), 1994, s. 70).⁶ Bu görüşün sosyal bilim mantığından uzak bir kutsamayla malul olduğu açıktır. Bu sebeple tasnif dışı tutulabilir.

Marks ve Engels'in düşüncelerini etkileyen hâkim çizgiyi tayin etmek bakımından, Ephraim Nimni'nin yaklaşımı açıklayıcıdır. Nimni'ye göre Marksizmi oluşturan düşünsel paradigmanın üç ayağı mevcuttur: sosyal evrim teorisi⁷, üretici güçlerin iktisadi belirleyiciliği ve her ikisinden türeyen Avrupa-merkezci eğilim. Marksizmin üç kaynağından her birine denk düşen⁸ bu kavramlardan sosyal evrim teorisi, toplumsal dönüşümü tarihsel gelişimin yasalarıyla ilişkili kılmaktadır. Buna göre tarih, evrensel ve hiyerarşik aşamalar yoluyla ilerleyen bir değişimler dizisidir. Üretici güçlerin iktisadi belirleyiciliği⁹, ekonomik indirgemeciliğin bir biçimidir zira toplumsal düzlemdeki tüm anlamlı değişimler sınıf ilişkileri alanında gerçekleşmektedir. Marks'ın altyapı-üstyapı arasındaki metaforik ayrımı bu teoriyi açıklamaktadır. Üstyapı, çeşitli dolayım aşamalarından sonra altyapı düzeyinde oluşan değişim süreçleri ile biçimlendirilir ve belirlenir. Avrupamerkezci eğilim, daha yerinde bir ifadeyle *Eurocentric önyargı*, somut durum tahlillerinde ortaya çıkmaktadır. Diğer iki kavramdan türeyen bu yaklaşım, ayrı bir kategori olmamakla beraber, diğerlerine gönderme yapılmaksızın anlaşılabilir. Marksist

⁵ Kakışım (2016, s. 22), Marks ve Engels'in ulusal hareketlere ilişkin tavırlarının, koşullara göre değişen *ad hoc* karakterli yaklaşımlar olmadığını, kendi içinde son derece tutarlı bir düşünceler bütünü olduğunu vurgulamaktadır.

⁶ Davis (1994, s. 69-70), Marks ve Engels'in yazılarının hangi bağlamda yazıldıklarını düşünmeksizin yapılan alıntılarla, ikilinin emperyalizmi ve köleliği savduklarına inanan bir ekolün varlığından da ayrıca söz eder.

⁷ Metnin Türkçe çevirisinde Candan Badem "evrim teorisi" kavramını, Can Kakışım ise kitabında "sosyal evrim" kavramını kullanır. Metnin orijinalinde yalnızca *evolution* kelimesi mevcutsa bile, *social transformation* kavramıyla getirilen açıklama, sosyal evrim teorisi kavramını daha makul kılmaktadır (Nimni, Marx, Engels ve Ulusal Sorun (Çev: Candan Badem), Bahar-Yaz 1991).

⁸ Lenin, Marksizmin üç kaynağının Alman Felsefesi, İngiliz politik-ekonomi okulu ve Fransız Sosyalizmi olduğunu ifade etmiştir (Lenin, 1964, s. 23-28). Alman Felsefesi denildiğinde Hegelin düşünce sistematığı, İngiliz politik-ekonomi okulu için ise Adam Smith'in felsefesi akla gelmelidir. Davis, Bastiat ve J.B. Say tarafından popülerleştirilen Smith felsefesinin Fransa'da çok tutulduğunu, dönemin havasını belirleyen serbest ticaretin, zamanın ilerici felsefesi olarak görüldüğünü yazar ve Marks ve Engels'in bu atmosferden etkilendiğini not düşer (Davis, İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun(Çev. Yavuz Alogan), 1994, s. 17-18).

⁹ Marks'a göre tarihsel gelişmenin motoru ekonomide, diğer bir ifadeyle üretici güçler denen şeydedir (Şenel, 1993, s. 116).

gelenek, toplumsal kurtuluşun evrensel teorisini kurduğunu söylemesine karşılık, Batı kültürü dışında kurulan toplumsal formasyonları kavramaya çalışırken kullandığı etnosantrik metodoloji yüzünden paradoksal bir konuma düşmektedir. “Endüstriyel olarak daha gelişkin olan ülke, ‘daha az gelişmiş’ olanına kendi geleceğinin bir görüntüsünü sunar” biçiminde ifade edilen formül, batılı gelişim mantığı çerçevesinde anlaşılmaktadır (Nimni, 1989: 297-8). Nimni, bu parametrelerin, Marks ve Engelsin görünürde çelişkili tutumlarına bir uyum ve bütünlük (*coherence and unity*) verdiğini savunmaktadır.

Ulusal sorun konusuna ve etnik meselelere Marks ve Engels’in çok az yer vermesi, onların eserlerini verdiği dönemde emperyalizmin tam anlamda kurumsallaşmamış olmasına, ayrıca Marks ve Engelsin kapitalizme kısa bir ömür biçmesi ve yakın gelecekte doğacak devrimci bilincin ulusal çatışmaları önemsiz kılacağı inançlarına bağlanmaktadır. Marks ve Engels’in ulusal sorun ile ilgili yazıları, daha çok güncel olaylara tepki niteliğinde kaleme alınmıştır (Kakışım, 2016, s. 21-22). Michael Löwy (1999, s. 84), Marks’ın sistematik bir ulusal sorun teorisi olmadığını, yazılarının genellikle özgül durumlara ilişkin somut siyasal önermeler olduğunu yazar. Davis, kavramsal açıdan Marks’ın ulus derken kastının devlet ile özdeş olabileceğini ifade eder. Ona göre Marks, zorlayıcı, sınıf hakimiyetine dayanan bir mekanizma olarak gördüğü devletin ortadan kaldırılması için çağrıda bulunurken ve sınıflar ortadan kalktıktan sonra ulusallıkların topluluk içinde özümleleneceğini umarken, ulusa sadece ulus olduğu için saldırılmasını reddediyordu. Aksine, ulusçuluğun gelecek için tasarladığı gerçek enternasyonalizmin zorunlu koşulu ve ön gereği olduğunu ısrarla belirtiyordu (Davis, 1994, s. 17-18).

Ortodoks marksizmin ulusal sorun meselesini ele alırken atıfta bulunulan metinlerin, açıklanması gereken bir kavramsal karışıklığa yol açtığı söylenebilir. Ulus, halk, milliyet(ulusallık) gibi kavramların, farklı metinlerde çelişkili biçimde kullanılıyor gibi gözükmesi, Nimni’nin tabiriyle bir “terminolojik bulanıklık” (*terminological ambiguity*) meydana getirmektedir. Ulus, milliyet, ulus-devlet konuları üzerine yazanların kavramları birbirinin eşanlamlıları olacak şekilde kullanarak yol açtıkları kafa karışıklığından Marks ve Engels’in azade olmadığını belirtenlere göre, bu kavramlar onların çalışmalarında da farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Ulus ve

ulusallık(milliyet) kavramları arasında genel geçer bir ayırım yapıldığında, ulus kavramının egemen bir devletin nüfusu anlamına geldiğini, ulusallık kavramının ise hukuki vatandaşlık ya da sonraları etniklik kavramıyla karşılanacak olan kültürel ve/veya soya dayalı topluluk anlamına geldiğini tespit etmek mümkündür. Bu kavramların, özellikle milliyetçilik teorileri kapsamında yapılan sınırsız sayıda tartışmanın konu bakımından ikincilliği göz önünde bulundurularak, Ortodoks Marksizm içinde ele alınış biçimlerine bakılabilir.

Önceden belirtildiği üzere, kavramsal kurguları Hegel'in tarih felsefesine dayandırılabilir Marks ve Engels, bu felsefenin tarihsiz halklar ve dünya-tarihsel halklar ayırımına paralel olarak ulus ve ulusallık sözcüklerini dolaşıma sokmuşlardır. Bir ulus-devletin daimî(*resident*) nüfusunu belirtmek üzere kullanılan ulus sözcüğü, Hegel'in formülasyonunda tarihsel halklara denk düşen bir bagaja sahiptir. Bu bakımdan, çoğunlukla ulus-devlet anlamına gelecek şekilde, olgunlaşmış ve konsolide olmuş bir ulus-devletin nüfusu anlamında kullanılan ulus, bir tür erişkin kategoridir. Örneğin İngiliz ulusu, tarihsel sürekliliğini, kültürel formasyonunu ve toprak bütünlüğünü sağlamış bir ulus olarak, ilerici bir büyük devlet kabul edilmektedir. Ulus kavramının bir alt-kırılımı anlamında kullanılan ulusallık(milliyet) sözcüğü ise, ulusal devletini kuramamış, böylece ulus statüsüne erişememiş etno-kültürel topluluklar için kullanılmıştır (Rosdolsky, 1965, s. 337). Marks ve Engels'in Hegel'den tevarüs edilen formülasyonu, mantıksal kurgusu bakımından kapitalist gelişme süreci ile ilişkilidir. Kapitalist üretim tarzının gelişkinliği içinde oluşması beklenen şartların doğuracağı devrim kurgusu, bu üretim tarzına uyum sağlama kapasitesi dolayısıyla ulus ve ulusallık kategorilerini ele almayı gerektirmiştir. Devrim için öngörülen tarihin akışı içinde yavaşlatıcı, engelleyici ya da rahatsız edici mahiyetiyle ulusallıklar, bir ulusa dönüşememe kabiliyetsizliğiyle içsel bakımdan gerici sayılmaktadır. Ulusallığın devamı için ilerici ve devrimci açılımlara değil, eski düzeni korumak ve yıkılmayı önlemek amacıyla gericiliğe açık olan bu ulusallıklar, diyalektik açıdan aşağı bulunmuştur. Nimni, Marks ve Engels'teki bu ulusal oluşum modelinin¹⁰, en gelişkin ulusların az gelişmiş ulusal topluluklara örnek olması bakımından büyük ölçüde Fransa'nın tarihsel gelişiminden ve az da olsa İngiliz örneğinden esinlendiğini iddia eder (Nimni, 1989, s. 306). Tarihsiz halklar kategorisi dışarıda tutulduğunda, Marksist teori

¹⁰ Buna göre modern uluslar, kendi devletini(ulus-devlet) kurabilmiş etno-kültürel ve lingüistik topluluklar; milliyetler/ulusallıklar ise devleti olmadığı için ulus haline gelememiş etno-kültürel ve dilsel gruplardır (Nimni, 1989, s. 336).

açısından ulusların, kapitalist üretim ilişkileri içinde proletaryanın işine yarayacak bir zemin olarak algılandığı söylenebilir. Ancak ulus-devletlerin ve dolayısıyla bu devletlerin uluslarının kapitalist üretim tarzına geçişte ve onun konsolide olmasında üretici güçlerin bir ürünü olarak görüldüğü bir teorik çerçevede, toplumsal dönüşüm süreçlerinin etkileri ile ilgili olmayan ve doğrudan siyasal iktisadın yasalarından üretilmeyen imajlara önem verilmemektedir:

“Komünistler ayrıca, vatani ve milliyeti de ortadan kaldırmak istemekle suçlanıyorlar. İşçilerin vatani yoktur. Kendilerinde olmayan şeyi onlardan alamayız. Proletarya, her şeyden önce, politik iktidarı ele geçirmek, ulusun önder sınıfı durumuna yükselmek, kendisi ulus olmak zorunda olduğuna göre, o bu ölçüde zaten ulusaldır, ama sözcüğün burjuva anlamında değil” (Komünist Manifesto).

Sözcüğün burjuva anlamıyla ulusal olmayan proletaryaya, tarihsel gelişim içinde zaten ortadan kalkacak ulusun, burjuvaziden iktidarı alabilmek için taktik olarak yakıştırıldığını söylemek mümkündür. Kısa süreliğine ulusal sınıf haline gelecek olan proletaryanın, en nihayetinde ulus-devletin ortadan kaldırıldığı daha ileri bir aşamaya götürecek ara bir basamak, taktik bir hamle ve muharrik bir güç olacağı öngörülmektedir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde, pragmatik bir sebeple ilgilenilen ulus/ulusallık meselesi diyalektik açıdan ele alınmış, Marks ve Engels’in düşüncelerinin olduğu hâkim entelektüel iklim ve örneğin Engels’in erken dönem milliyetçi tutumu gibi bireysel faktörler, görüşlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. İkilinin, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın burjuva Aydınlanma düşüncesinden beslendiği unutulmamalıdır. Bu burjuva aydınlanmacılığın ortak görüşü, burjuva toplumunun geri kalmış toplumlara medeniyet götürecektir (Orkunoğlu, 2018, s. 95). Üretici güçlerin ve siyasal iktisadın bir ürünü olarak ulus meselesinin bir diğer vechesi, tarihsiz halklar formülasyonundan oluşmaktadır. Orkunoğlu, kapitalizmin uygarlık misyonu ve tarihsel/tarihsiz halklar ayrımının Alman Aydınlanmasının iki temel görüşü olduğunu belirtir. Marksist düşünürlerin gerek marksizmin kendi içinde gerek de Marksizm’e karşı görüşler dillendirilirken açıklamakta en çok zorlandığı teorik alan, tarihsiz halklar yaklaşımı olmuştur denebilir.

Devlet kurma istidadına sahip olamadığı için küçük grup ya da alt-ulus(ulusallık) olarak kalmak zorunluluğu olan devletsiz entiteler, kelimenin tam anlamıyla asimilasyonist biçimde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin altında yatan sebep, tarihsel akış mantığına aykırı olarak, tarihsel gelişimi geriye çeken ulusallıklar olgusudur. Varlığı ulus devletin oluşturulmasına ve tahkim edilmesine yarayan ulusların altındaki ulusallıkların, kapitalist sistem içindeki işlevsellikleri bakımından, sermaye merkezli bir önemi ancak mevcuttur. Bu sebeple, ulus-devletin oluşmasını engelleyecek ve kendi de ulus-devlet oluşturamayacak ulusallıkların, tarihin sonuna doğru akan nehrin tersi yönde hareket eden hem işlevsel hem içsel gericilik (*functionally and intrinsically reactionary*) tabiatına sahip gerici kalıntılar olduğu düşünülmektedir. Bu ulusallıkların ulusal canlanmaya yönelik tutumları, kapitalist üretim biçimine uyumsuzlukları sebebiyle toplumsal olarak geriletici (*socially regressive*) bir sonuç doğuracaktır. Burjuvazinin ilerici birleştirici rolünü -tarihin bu önemli aşamasını- sekteye uğratacak tarihsiz topluluklar¹¹ kültürel ve siyasal bakımdan yok edilmelidir.¹² Bu yok edilme, tehdit unsuru olduğunda güç ile, herhangi bir somut canlanma söz konusu olmadığında ise asimilasyon ile sağlanacaktır. Davis'ten alıntılanan, “belirli bir zaman diliminde devlet kuramamış halklar, bunu zaten başaramayacaklardır” şeklindeki Hegelci yaklaşım, medenileşmemiş halkların tarihi olmadığını söylemektedir. Söz konusu yaklaşımların açıklayıcı başka bir arka planı için, Will Kymlicka'nın açıklaması önemlidir: Marks ve Engels'in ideali, temelde halklar arasındaki kimlik farklarını önemsiz kılacak bir insani özün (*gattungswesen*), “asıl insan”ın açığa çıkmasıydı ki bunun da anlamı bireylerin her tür üstyapısal yabancılaşmadan uzak, tek ve kolektif bir kimlikte bir araya gelmesi, tikel aidiyet formlarının bu genel kimlikte erimesiydi. Dolayısıyla bu genel insana ulaşılan kadar, alt kültürel toplulukların, geri kalmış birimler

¹¹ Nimni, Türkçe'de uygun bir karşılık olarak talihsiz topluluklar (*unfortunate national communities*) kavramını da tarihsiz topluluk kavramının yanına ekler (Nimni, 1989, s. 310).

¹² Will Kymlicka, küçük ulusallıkların büyük uluslar içinde asimilasyonunu öngören bu düşünceyi açıklarken, dilsel haklar ya da ulusal hak gibi “hiçbir azınlık hakkı gözetmeksizin” kaydı düşer. Aksine, büyük ulusallıkların, söz konusu “ulus kalıntıları” (*remains of nations*)na karşı katı bir merhametsizlik (*iron ruthlessness*) gösterme hakkı olduğunun düşünüldüğünü ifade eder. Engels'e göre bu el koyma hakkı, medeniliğin barbarlığa, ilerlemenin durağanlığa karşı hakkı, bir tarihsel evrim hakkıdır (Kymlicka, 1995, s. 70).

olarak, söz konusu evrim çizgisi dahilinde büyük ulusların yolunu açmak zorunda oldukları sonucuna ulaşılabilecekti (Kakışım; 2016:23).¹³

19.yy'dan başlayarak sosyal teoride milliyetçilik bahsi ciddi bir yer edinmiş, ulusal mücadelelerin tarihinden öz-yönetime kadar geniş bir spektrumda milliyetçilik ve “ulus sorunu” teorik tartışmaların konusu olmuştur. Marksizm için ise ulusal sorun, araştırmacıların sıklıkla ifade ettiği şekliyle, teorik bir zayıflık içinde kendine yer bulmuştur. Thomas Nairn (1981, s. 329), “milliyetçilik teorisi marksizmin büyük tarihsel başarısızlığıdır” derken buna işaret etmektedir. Benzer yaklaşımları Poulantzas, Laclau ve Nimni'nin çalışmalarında da görmek mümkündür. Yine de bu durum, Marksistlerin ulusal sorun meselesini tamamen göz ardı ettiği anlamına gelmemelidir (Purvis, 1999, s. 217). Denilebilir ki Marks'ın ve Engels'in eserlerinde ulusal sorun, kendilerinden sonraki teorisyenlerin çalışmalarında yer ettiği kadar merkezi bir şekilde ele alınmamış, dahası ele alındığı yerlerde de anlam kaymasına uğrayarak ve muğlak bir tanım içerisinde çalışılmıştır. Ronaldo Munck, Marks ve Engels'in metinlerinde ulusal sorun bahsinin yüzde iki veya üç, Lenin'in metinlerinde yüzde yirmi beş, Stalin'in metinlerinde ise yüzde elli ağırlık bulduğunu aktarır (Munck, 1986).

Marksizmin milliyetçilikle ilişkisi konusunda önemli bir isim olan D'ancusse, Avrupa dışı ülkelere yönelik ekonomik ve politik Marksist analizlerin ciddi bir güçlük çektiğini ifade eder. Bu durumun, Marks'ın Avrupa dışı toplumlara dair konuları dağınık bir şekilde ele almasından kaynaklandığı tespitini yapar (H.C. D'ancusse, Ekim 1976, s. 18). Marks ve Engels'in metinlerinde Avrupa dışı ülkelerin Marksist düşünce bakımından sistemli, net ve bütünsel bir çerçevede ele alınmamış olmasının, yaşadıkları dönemde emperyalist safhanın henüz başlamamış olmasıyla ilişkilendirilebileceği unutulmamalıdır (H.C. D'ancusse, Ekim 1976, s. 29). Buna benzer bir kanaati paylaşan Horace Davis, Marks ve Engels'in sömürge ülkelerde sanayi proletaryasının oluşumundan önce yazdıklarını, bu sebeple sömürge ya da yarı-sömürge bir ülkede işçi sınıfının ulusal burjuvazinin önderliğindeki bir ulusal kurtuluş hareketine karşı nasıl tavır alınması gerektiğinin onların metinlerinde bulunamayacağını ifade eder. Davis'in tespiti, Marksın

¹³ Kakışım'ın Kymlicka'dan aktardığı bu açıklama, yukarıda ele alınan Marksizmin üç parametresinden sosyal evrimci açıklamaya denk düşmektedir. Ulusların tarihsel akış içinde değerlendirilmesinin, evrimci yaklaşımla temellendirilmesi önemli bir noktadır.

ve Engels'in ulusal sınıf karizmasını temel alarak yazdıklarını söyleyecek bir karşı çıkışa, güçlü bir itiraz niteliğinde devam eder: "Bu karşı çıkış, Marksist teorinin böyle bir sınıfın liderliğini kapsadığına dair uydurma bir yorum olduğundan iflas edecektir" (Davis, 1994, s. 88-89). Can Kakışım (2016, s. 21-22) ulusal sorun ve etnik meselelere Marks ve Engels'te çok az yer ayrılmasını, onların eserlerini verdiği dönemde emperyalizmin tam anlamda kurumsallaşmamış olmasının yanında Marks ve Engels'in kapitalizme kısa bir ömür biçmesi ve yakın gelecekte doğacak devrimci bilincin ulusal çatışmaları önemsiz kılacağı inançlarına bağlamaktadır.

Bizatihi Marks'ın kendi çalışmalarında ulus ve ulusal sorun konuları, bahsedilen muğlaklığın da sebep olduğu çerçevesizlikle, çelişkili ve teorik bakımdan tutarsız bulunduğu belirtilmişti. Bu bakımdan Marks'ı ulusal sorun konusunda tamamlayanın Engels olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır.¹⁴ Marks'ın ulusal sorun ve ulusallık konularına en çok kaynaklık eden, onun proletarya enternasyonalizmi ve kapitalist sosyal ilişkilerin genel tabiatına yönelik analizleridir. Komünist manifestonun şiarlarından biri olan "işçilerin vatanı yoktur" ilkesi, Marks'ın ulusallık bahsine yaklaşımında belirgin tutumu vermektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, özellikle Marks'ın metinlerinde ulus kelimesi, aslında devlete karşılık gelen bir anlamda kurulmuş, kapitalizmin gücüyle yok olacak bir entite anlamında kullanılmıştır. Bu bakımdan kapitalist enternasyonalistleşme, tabiatıyla proleteryanın da uluslararasılaşmasını, daha yerinde tabirle enternasyonalistleşmesini de beraberinde getirecektir.

Esasında Marks, İrlanda ve Polonya'nın ulusal bağımsızlık mücadelelerini desteklemiştir. Ezilen ulusların burjuvazinin baskısından kurtulması gerekmektedir ki proletarya enternasyonalizmine imkân tanınabilsin. Ancak daha net olarak ulusal sorun konusuna eğilen, Engels olmuştur. Hegel'den hareketle tarihsel halklar kültürel bakımdan gelişmiş ve güçlü bir devlet kurma yeteneğine sahip halklardır ve dünya tarihinin ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Öte yandan tarihsiz halklar manen zayıf ve güçlü bir devlet kurma becerisinden yoksun halklardır. Bu halkların tarihe herhangi bir katkıda bulunmalarını beklemek imkânsızdır, bir görevleri yoktur. Bu sebeple tarihsiz halklar, tarihsel halklara karışıp onun içinde erimek durumundadır. Bu formülasyon, Engels'in

¹⁴ Fernbach'dan aktaran (Purvis, 1999, s. 219).

ulusal sorun konusuna yaklaşımının temel belirleyeni olmuştur (Larrain, 1994, s. 20). Purvis bu yaklaşımı teleolojik bulur ve Hegel'in teorisini iyi düşünülmemiş, eksik bir uyarlama (*ill-conceived*) olarak gördüğünü belirtir (1999, s. 219).

1.2. MARKS VE ENGELS'İN YAZILARINDA ULUSAL SORUN

Marks ve Engels'in yazıları ele alınırken, ilk gençlik yıllarının hep ayrı tutulduğu bilinmektedir. Özellikle Marks için *genç Marks* ve *olgun Marks* ayrımları, Engels için ilk gençlik yazılarındaki Alman milliyetçisi tonun sonraki yazılarında silikleşmesi gibi yaklaşımlar bu ayrımı dikkate almayı gerektirmiştir. Aynı durum ulusal sorun konusunda da söz konusudur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Marks ve Engels'in ulusal sorun konusunda, genel hatlarını tarihsiz halklar/uygarlaştırıcı tarihsel halklar ayrımında bulan yaklaşımlarını, ikilinin yetiştiği entelektüel iklim ve politik şartlar içinde de değerlendirmek gerekmektedir. Marks'ın 1843 tarihli *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi* eserinde çoklukla milliyet kavramı kullanılmıştır. Burada Marks, milliyeti halk egemenliği anlamında da kullanmaktadır. Orkunoğlu (2018, s. 93) bu kavramın etnik anlamda değil politik anlamda kullanıldığını belirtir. Politik anlamda kullanım, Marks'ın burjuva devlet analiziyle ilgilidir. Buna göre burjuva devlet içeride devlet olarak örgütlenirken kendini dışarıya ulus olarak göstermektedir. Burjuvazinin kendi iç çıkar çatışmaları, proletarya karşısında önemsizleşmekte ve burjuva tek bir "milliyet" halinde proletarya sınıfının karşısında durmaktadır. Bir tür politik tekçilik ve aynı amaçta birleşme nosyonu ile burjuvazi, dışarıya karşı bir "milliyet" olarak örgütlenir. Burada milliyet kavramının ulusal sorun bağlamında ele alınan alt-ulus yaklaşımıyla değil, politik bir bütünlük taşıyan ideolojik karşıt'ı betimleme anlamında kullanıldığı açıktır. Yine ikilinin birlikte yazdığı 1844-45 tarihli *Kutsal Aile* isimli eserde millet ve milliyet kavramlarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Orkunoğlu, 2018, s. 94).

Marks ve Engels'in erken dönem yazılarında, milliyetçilik olgusunun 19. yüzyılın sonlarında hali henüz almadığı, örneğin işçi sınıfında milliyetçiliğin yaygınlaşmadığı bilinmektedir. İkilinin ilk yazılarında konuyla ilgili hâkim düşünce, işçi sınıfının ulusal engelleri ve önyargıları kıracağı, ortak düşmana karşı anti-ulusalcı ve hümanist bir tutumla

mücadele edeceği(Engels), işçinin milliyetinin emek ve özgür kölelik, hükümetinin ise sermaye, teneffüs ettiği havanın fabrika havası, toprağının ise yeryüzü olması(Marks) şeklindedir (Orkunoğlu, 2018, s. 96). Proleteryanın, gelişen burjuvazi düşmanına karşı ortak çıkarlara sahip olan enternasyonal karakterine vurguda bulunan ikilinin, milliyetçiliğe pey vermemesi bu sebeptir. Bu ulus-aşırı gerçekliğin ulus iddialarına takılmasını arzu etmeyen ikilinin kozmopolitik yaklaşımı, ulusların arasındaki ekonomik, toplumsal ve politik farklılıkların aşılması gayesiyle ortaya atılmıştır.

Marks ve Engels'in yukarıda düşünsel ve pratik bakımdan özetlenen yaklaşımındaki muğlaklıkların, onların somut durumlara ilişkin geliştirdikleri yaklaşımlarla anlaşılmasının en doğru yöntem olacağını belirtmiştik. Bu noktada, ikilinin büyük uluslara tarihsel dirilik atfeden ve küçük uluslara yönelik asimilasyon görevini üstlenmesi gereken oluşumlar olarak baktığı hatıra getirilmelidir. Yukarıda özetlenen *Eurocentric* tutum sonucu, ikili Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın özgürleşmiş toplumları ile Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük uluslarına önem atfetmektedir. İngilizler, Amerikanlar, Fransızlar, İspanyollar, Almanlar, İtalyanlar, Polonyalılar ve Macarlar bu diriliğe sahip ve tarihsel akışı hızlandıracak, ulus olma gelişimlerini tamamlamış toplumdur. Onların aksine Çekler, Hırvatlar, Basklar, Bulgarlar, Rumenler ve diğer birçok etnik azınlık ise tarihsel diriliğe sahip olmayan, gerici karakteri mündemiç tarihsiz halklardır (Kakışım, 2016, s. 27). Engels'e göre ilerlemenin temsilcisi olan Almanlar, Polonyalılar ve Macarlar devrimci diriliğe sahip uluslar; diğer tüm küçük ulusallıklar ise *dünya devrimi fırtınası başlamadan çok önce çürümeye mahkûm olacak* karşı-devrimci halklardır. Avusturya-Macaristan çerçevesi içerisindeki bu uluslara yönelik analizler Slavları da mahkûm etmektedir. Engels Slavların gerekli tarihsel, endüstriyel, politik ve coğrafi şartlara sahip olmayan, özgün bir tarihi hiç olmamış ve bağımsızlığı asla elde edemeyecek uluslara benzeyen bir halk topluluğu olduğunu açıklıkla ifade eder (Kakışım, 2016, s. 28). Marks da Avusturya Slavları için tarihsiz kalıntılar tabirini kullanarak, bu topluluğun Alman ya da Macar uluslarının uzantıları olmanın dışında hiçbir şey olmadıklarını söylemiştir (Marx, 1980, s. 690).

Tarihsiz halklar ile ilgili yaklaşım, tarihin akışına karşı durmanın karşı-devrimciliğiyle ilişkilidir. Şüphesiz devrim için *sine qua non*, burjuvazinin tartışmasız

başarısızdır. Ancak bu süreçten sonra proletarya hâkim olacaktır. Bu itibarla, muhtemel sona hızlı bir şekilde hazırlanan tarihsel aktörler, kendilerine biçilen konumu ve görevi ifa etmek durumundadırlar. İşte yeni yeni uyanmaya başlayan ancak kendi tarihinin politik, coğrafi, endüstriyel borçlarını ödemediği tarihsel sahnesinde ulusçuluk kisvesiyle ortaya çıkan ulusallıklar, Marks ve Engels için ancak geçmişin kalıntılarıdır ve gerici bir tabiata sahiptir. Onlar için burjuvazinin bu tarihsel ilerici rolüne karşı durmak ya da gerici güçlerin (örneğin Rusya) uydusu olarak kurtarılmış feodal bölgeler olarak kalmak dışında bir seçenek söz konusu değilken bu topluluklara olumlu yaklaşmak anlamsızdır. Bu tespit, Marks ve Engels'i asimilasyona iletir. Tabiatları itibariyle gerici olmaktan kurtulamayacak bu tarihsiz halkların(kalıntıların) ulusal kültür ve kimliklerinin daha üstün (Alman ve Macar) kültürlerde eritilmesi, onların gerici güçlerin nüfuz alanına girme eğilimini baltalayacak ve tarihin akışı doğal seyrinde devam edebilecektir (Kakışım, 2016, s. 29).

Özellikle Panslavizm ve gerici bir güç olduğundan emin olunan Rusya'nın nüfuz alanı bahsinde Marks ve Engels, Avusturya Slavları gibi Çeklerden de tarihsiz halklar olarak bahseder. Tarihsel olarak şimdiye kadar hiç var olamamış Çek ulusuna, tam da burjuvazinin ilerici tekerleği dönmeye başlamışken durup ilgi göstermek anlamsızdır. Yüzyıllardır boyunduruk altında yaşayan bu ulusun bağımsızlık iddiasına inanılmaz. Köylü karakterleri itibariyle burjuvaziye dahil olamayacak halkların iktisadi ulus oluşturma ihtimalleri neredeyse yoktur ve bu sebeple asimilasyon zorunludur. Özellikle Engels'in, tarihsiz halklar kategorisini yalnızca düşünsel ve tarihsel bir okuma olarak değil, aynı zamanda ebedi bir beceriksizlik ithamıyla küçültücü bir tutum olarak da kullandığı görülmektedir. Kakışım'ın (2016, s. 31)aktardığına göre Engels, Kautsky'e yazdığı bir mektupta Güney Slavlarına bağımsızlık seçeneği verebilecek bir self-determinasyon sürecinin, en fazla altı ay içinde onların Habsburg Monarşisiyle bütünleşmek için yalvaracak hale gelmesiyle sonuçlanacağını belirtmiştir. Rusya'nın etki alanı içinde bulunan ve Panslavizm politikası içine yerleşebilecek Slavlara yönelik Engels, çok sert öneriler getirmiştir. Ona göre Slavlara terör uygulanmalı, bu devrimci tutkunun Almanya'ya değil devrimin çıkarlarına hizmet edecek olması bilinmeli, devrime ihanet eden uluslara yönelik nefretin diri tutulması gerekmektedir (Engels, 1977, s. 378).

Medeniyet için elverişsiz ve yağmacı Arnavutlar, ulus oluşturacak sayıdan ve ruhtan uzak Yunanlar, kalın kafalı Alpin çobanlarından oluşan ve tüm hayatı inek sağmakla geçen gerici, ahlakçı Katolik İsviçre Kantonları, kadına şiddet ve devamlı sarhoşlukla malul ve vahşi, alçak, korsanca Norveçlilikle tanımlanabilecek İskandinavcılık, en dejenere İspanyol'un bile yeğ tutulmaması gereken, ahlakları bozuk, metanetsiz ve tembel Meksikalılar, tarihin kalıtımsal aptallıklarını kafayı bularak aşması için afyonu hediye ettiği Çinliler, Fransızların işgaline karşı bağımsızlık mücadelesi vermekle yanlış yapan, her bulduğunu alan, direnenleri boğazlayan haydut bir ulus olarak Bedeviler(Cezayir), bilinen bir tarihi olmayan ve önceki barbar fetihçilerinin(Türkler, Araplar, Tatarlar, Moğollar) aksine İngiliz üst-kültürünün istilasına uğramakla kendilerini Batılılaştıracak Hindistanlılar... Hepsi Marks ve Engels'in tarih yorumuna ilişkin spesifik yazılarda ele alınmış topluluklardır. İkilinin konuya ilişkin tüm analizleri, zaman zaman Rusya'ya karşı desteklenen Osmanlılar ya da İngiliz burjuvazisine karşı desteklenen İrlanda ulusal hareketi gibi taktiksel olarak ortaya çıkmış; zaman zaman da değişmez kategoriler olarak, yukarıda bahsedildiği ve Slavlar örneğinde görüldüğü gibi stratejik olarak kendini göstermiş ulusal sorun meselesi, Marks ve Engels'in metinlerinden çıkarılabilecek kompakt bir ulus teorisi olmadığının bilinciyle ve yazıldıkları dönemin tarihsel koşulları göz ardı edilmeden okunmalıdır. Bir örnek olarak, Hobsbawm Güney Slavlarına yönelik çok sert ifadeler kullanan Engels'in bir Alman şovenisti olarak algılanmasının anakronizm olacağını ifade etmiş, bunu 19.yy'da birçok kişinin paylaştığı bir tutuma dayandırmıştır. İkilinin ırkçı olarak algınamayacağını belirten Kakışım (2016, s. 39) ise, bunu onların ulus kavramını dahi kurgusal olarak anlamalarıyla temellendirmektedir.

Sonuç olarak Marks ve Engels'in metinlerinde ulus ve ulusallık meselesi, proletarya enternasyonalizmini önceleyen ve burjuvazinin ilerici rolüne dikkat çeken bir yaklaşım içerisinde, 19.yy. Avrupa'sının entelektüel, politik ve ekonomik şartlarından azade olmayacak biçimde ortaya konulmuş, yine de Ortodoks marksizmin takipçilerini oldukça zorlamış bir mesele olarak ele alınmıştır. Teorilerini işçi sınıfının kurtuluşu, üretim süreçlerinin tarihin materyalist yorumu ile incelenmesi ve devrime ulaşacak yolun aşamalarının belirlenmesi gibi bir çerçeve ile kuran Marks ve Engels'in, tarihin gelişimi içerisinde onları doğrulamayan olaylar neşet ettikten sonra kurumsallaşan kavram ve

olgulara bakılarak eleştirilmesi bilimsel bir tutum olamayacaktır. Yerine, ulus meselesinin merkeziliğini öngörememiş düşünür eleştirisini koymak daha isabetli olabilir. Munck'tan aktarılan istatistik de ikilinin metinlerinde ulusal sorun bahsinin çok az yer kapladığını, Marksist teori açısından asıl önemli aktörlerin Lenin ve Stalin olduğunu vurgulamıştı. Ulusal sorun meselesini, yine tarihin kendisine dayattığı bir zorunluluk içerisinde, teorik bir çabayla karşılayan Lenin ve onu, pratik alanı genişletmek ve teoriyi pratiğe uydurmak gibi bir çabayla yorumlayarak bir tür Rus milliyetçiliğine ilintileyen Stalin üzerinden okumak, özellikle de Türkiye sosyalizmine açılan teorik kanalları tespit etmek isteyenler için daha anlamlı olacaktır.

1.3. DİĞER MARKSİST DÜŞÜNÜRLERDE ULUSAL SORUN

Ulusal sorun, marksizmin diğer merkezi figürleri tarafından da ele alınmıştır. En önemlilerinin Rosa Luxemburg, Vladimir Lenin, Joseph Stalin, Otto Bauer ve Antonio Gramsci olduğu söylenebilir. Trevos Purvis (1999, s. 237) bu isimlerin yanında Kautsky, Bernstein, Troçki, Pannekoek, Syrasser ve Connoly'yi de önemli katkı yapan isimler olarak sayar. Çalışmanın kapsamı bakımından, teorik bir arka plan vermek gayesiyle oluşturulan bu bölümün merkezi figürlerinin Lenin ve Stalin olması gerekmektedir. Ancak gerek özgünlüğü bakımından gerek Lenin'in ve Stalin'in konuya eğilmesini etkilemesi bakımından Rosa Luxemburg'un görüşlerine de kısaca değinmekte fayda görülmüştür. Antonio Gramsci ve Otto Bauer'in görüşleri, özellikle Avrupa Marksizmi için geçerli ve anlamlı olacağından, bu kerte de onlara değinmekte bir lüzum görülmemiştir.

1.3.1. Rosa Luxemburg ve Ulusal Sorun

Rosa Luxemburg (1976, s. 111), ulusların kendi kaderini tayin hakkını bir burjuvazi miti olarak görür ve onun insan ve vatandaşlık haklarına benzer bir metafizik klişe olduğunu ifade eder (1976, s. 149). Ona göre sosyalizmin temel amacı ekonomik ve sınıfsal baskıyı ortadan kaldırmak ise, ulusların kendi kaderini tayin hakkına tabiiyet atfetmek yanıltıcıdır. Yalnızca, programları sınıf baskısını ortadan kaldırmış ulusal kurtuluş hareketleri sosyalistlerce desteklenmelidir. Bu mücadelenin sınıfsal doğasını ulus retoriğiyle gizlemek olsa olsa sınıf fikrinin belirsizleştirilmiş bir mistifikasyonudur (Luxemburg, 1976, s. 149). Luxemburg'un sosyalist siyasetin mihenk noktası olarak sınıf

önceliğinde ısrarcı olması, onun bazılarınca özcü, indirgemeci ve determinist olarak etiketlenmesine sebep olmuştur. ¹⁵

Rusya Polonya'sında dünyaya gelen ve Almanya'da aktif olarak katıldığı Sosyal Demokrat Partisi'nde, Polonya üzerine yaptığı doktora teziyle Polonya uzmanı olarak bilenen Luxemburg, Birinci Dünya Savaşı öncesinde askerlere yönelik yaptığı “savaşmayın, sınıf yoldaşlarınızı öldürmeyin” çağrısı ile “vatansız” ilan edilir. Orkunoğlu (2018, s. 214) yukarıda bahsedilen mistifikasyon yaklaşımını da içeren dört temel ilke ile Luxemburg'un ulus konusundaki düşüncelerinin özetlenebileceğini belirtmiştir: “ i) hak kavramı metafizik bir kavramdır; ‘çalışma hakkı’ nasıl kapitalizmde anlamsızsa, ‘ulusların kendi kaderini tayin hakkı(UKKTH)’ da aynı ölçüde anlamsızdır; ii) ulus kavramı, sınıf farklılıklarını gizleyen bir kavramdır; iii) kapitalizmde küçük ulus-devletlere doğru değil, büyük devletlere doğru bir eğilim vardır; iii) emperyalizm koşullarında ulusların kurtuluşu mümkün değildir”.

Luxemburg'un konumuz bakımından en önemli yaklaşımı, UKKTH'ya yönelik getirdiği eleştirilerde belirlemektedir. 1896 yılında Londra'da Enternasyonal'in kongresinde alınan karar, ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanımıştı. Kararı genel bir sosyalist ilke olarak yorumlayan Luxemburg, 1905 Rus Devrimi'ni yakından incelemiş, işçi sınıfı açısından milliyet sorununu örgütlenme ve parti programı sorunu olarak ele almıştır. Ona göre Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) programında yer alan etnik grupların ulusal dilleriyle eğitim yapması ve tüm yurttaşlara tam eşitlik verilmesi gibi yaklaşımlar çok doğru ve yerinde idi. Ancak programda yer alan “her milliyetin kendi kaderini belirleme hakkı” paragrafı sosyalizmle ya da işçi sınıfı ile ilişkili bir durum değildir. “Ulusların kendi yazgısını belirleme hakkı, ilk bakışta bütün ülkelerde her devirde ortaya atılmış, ulusların özgür ve bağımsız olma hakkı şeklindeki eski burjuva milliyetçiliği sloganının başka türlü bir ifadesidir” (Luxemburg, 2010, s. 101) Bu formülün, uluslararası sosyalist partiler içinde yalnızca RSDİP programında olması, federal devlet ilkesiyle¹⁶

¹⁵ Purvis, Laclau and Mouffe (1985) ve Nimni (1991)'nin bu zümreden olduğunu aktarır (1999, s. 221).

¹⁶ 1903 RSDİP 2. kongresi (1903) toplanmadan önce, Ermeni Sosyal Demokratların Rusya'da federatif bir cumhuriyet kurmaya yönelik isteklerini içeren manifestoya karşı Lenin, federasyon düşüncesini eleştirir ve “federalizmin propagandasını yapmak proletaryanın işi değildir” diyerek bu fikre karşı çıkar.

ilişkilidir.¹⁷ Luxemburg’a göre ulusal sorun meselesinde kararın her ulusun kendi arzusuna bırakılması metafizik bir yaklaşımdır. UKKTH proletaryanın günlük politikalarına pratik öneriler sunmadığı gibi ulusal soruna da pratik çözüm getirmeyecektir (2010, s. 108). Ona göre ulusal devlet, kuramsal açıdan kolayca betimlenip tanımlanabilecek, ama gerçekliğe denk düşmeyen bir soyutlamadan öteye gitmez (2010, s. 126). Buradan Luxemburg’un ulusal sorun meselesine yaklaşımının, yukarıda ifade edilen hak kavramı temelinde ve metafiziklik eleştirisiyle geliştiğini ifade etmek mümkündür. Bilimsel sosyalizmin temeli olan diyalektik materyalizme göre ezeli ve ebedi doğrular yoktur, bunlardan doğan ebedi haklar da söz konusu değildir. Maddi toplumsal koşullar analiz edilerek edinilecek hak ve doğrular, ebedi doğruluk iddiasında bulunan geriletici yargıları aşmayı öğretmiştir Luxemburg’a göre. Bu açıdan Marksın tarihsel hatalarını da onun “yanılmazlık iddiası”nın bulunmadığı yerde öne sürmek anlamsızdır. Marksın değeri azalmaz zira tarihsel olarak yanılabilir yöntemsel olarak samimi bir Marksın sözlerinin önsel olarak korunan araştırma yöntemlerine sahip olmadığını bilmek gerekmektedir (s. 116).

Luxemburg’un sol radikal bir perspektifle, ulus konusu başta olmak üzere tüm tutumlarda çizgileri belirli, muğlak kavramlarla peçelenmemiş ve böylelikle burjuvazinin ve sınıf sömürsünün sinsiz gizliliğine mahkûm olmamış pratik yöntemler üretme yanlısıdır. Buna ilişkin olarak ulusların kendi kaderini tayin hakkının yerine, ezilen ve sömürülen işçi sınıfının kendi kaderini tayin hakkının hayata geçirilmesini önermiştir. Ona göre ulus kategorisi bir burjuva ideolojisi kategorisidir ve gizil bir tehlike taşımaktadır. Toplumsal ve pratik sorunlar ulusların kararına terkedilemez. Luxemburg’un keskin zekâsı, UKKTH noktasında ikna edici önermeler sunmasına olanak tanımıştır. İşçi sınıfı ve burjuva politikaları arasında ayırım yapma olanağı sağlamayan UKKTH sloganını, şu retorik soru ile eleştirir Luxemburg: Polonya’da iki çelişkili program sunulsa, bunların biri ulusal demokratların özerklik programı, biri de sosyal demokrat Marksistlerin özerklik programı olsa, Rus sosyal demokrasisi hangisini tercih edecektir? (Orkunoğlu, 2018, s.

¹⁷ Orkunoğlu, Luxemburg’un bu saptamasını önemli bulur ancak bu saptamadan doğru bir sonuç çıkarılamadığını söyler. Ona göre UKKTH ilkesinin Avrupa sosyalist partilerinde olmaması Avrupa-merkezci bakış açısının ürünü olarak da yorumlanabilir (2018, s. 220).

224). Luxemburg'un etkisi, RSDİP içinde UKKTH'ya karşı çıkan bir ekibin oluşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸

1.3.2. Lenin, Stalin ve Ulusal Sorun

Marks ve Engels'e kıyasla Lenin, ulusal sorun meselesini daha farklı ele almıştır. Zira Lenin'in, Stalin için de paylaşılabilecek bir tespit olarak, sadece sosyalizmin teorisyeni olarak değil, yetmiş bir günlük Paris Komünü deneyimi hariç tutulursa dünyadaki ilk ve en büyük sosyalist devletin kurucusu ve yöneticisi olması da onu farklı kılan sebeplerdendir (Kakışım, 2016, s. 40). Lenin'in ulus meselesine yaklaşımının bir zorunluluk olduğu ifade edilebilir zira Bolşevik Devrimi, Ortodoks Marksizmde belirtilen şartlarda ve coğrafyada değil, onlarca oldukça gerici görülen Rusya'da gerçekleşmiştir. Rusya ise, birçok etnik topluluğun ve ulusal azınlığın büyük bir toprak parçası içerisinde yaşadığı bir coğrafya olarak Bolşevikleri ulus meselesine yönelik kafa yormaya mecbur bırakmıştır. Aynı zamanda kapitalizm emperyalizm aşamasına ulaşmış, ulusal hareketlerin iktisadi düzen için ifade ettiği anlam da değişikliğe uğramıştır. Lenin'in ulus meselesine yaklaşımı da pratik nedenlerle değişme göstermiştir. Örneğin 1905'e kadar Lenin, yukarıda Luxemburg'un önereceği düşünceye benzer biçimde ulusların değil, yalnızca proletaryanın kendi kaderini tayin hakkını savunmuştur. Bu düşüncesinin coğrafi uzamının ise Rus toplulukları ve Orta Avrupa halkları olduğunu söylemek mümkündür. Lenin'in dönemsel tutumuna ilişkin en özet analiz üç kısımda yapılabilir: Lenin'in Yahudi İşçileri Birliği(Bundcular) tarafından Avusturyalı Marksist Otto Bauer'in görüşlerine dayandırdıkları ulusal-kültürel özerkliğe karşı; sol içinde zikredilen UKKTH karşıtı (Luxemburg, Buharin vd.) teze karşı ve direkt olarak "sağ sapma"ya karşı mücadele. Tarihsel olarak da üç ayrı dönem belirtilmiştir: 1903-1913 dönemi, 1913-1917 dönemi ve 1917-1923 Dönemi (Orkunoğlu, 2018, s. 243-244).

Genellikle Luxemburg'un tam karşıtı olarak Lenin ulus sorununu taktik düzeyde ele alır. Lenin'in ulusların kendi kaderini tayin hakkından bahsetmesi, küçük ulusların proleterlerinin ulusal iddialarının ciddiye alındığı pragmatik devrimci bir strateji olarak görülebilir (Purvis, 1999, s. 221). Lenin'in, UKKTH ya yapılacak vurgunun sınıfsal bakış

¹⁸ Buharin ve Piyatkov (Kievsky) gibi düşünürler UKKTH'ya karşı çıkmış, savaş sırasında bu düşünceye de savaş açmıştır (Orkunoğlu, 2018, s. 225).

açısına zarar vereceği endişesi taşıdığı, self-determinasyon ilkesinin genel işçi sınıfına yapacağı katkı bağlamında Lenin için değer kazandığı, bu hakkın ulusların işçi sınıflarına tanındığı, self-determinasyona verilecek desteğin hareketin sınıfsal karakterine ve onun dünya devrimine sunabileceği katkıya bağlı olduğu söylenebilir (Kakışım, 2016, s. 41-42).

Lenin'in Çarlık yönetimi altında yaşayan azınlıklarının tepkisini çekmemeye çalışarak, söylemsel olarak Marks ve Engels'in Slavlarla ilgili sözlerini kullanmamaya çalışması söz konusudur. Yine de Lenin'in, tarihsiz halklar kategorisini reddettiği söylemek imkânlı değildir. Ona göre büyük devletler, tarihin sosyalizm yatağına boşalttığı süreci desteklemiş büyük ve merkezi devlet yapılarıdır. Bu yapılar içerisinde homojen bir halk topluluğuna sahip olmak, Lenin için de tercih edilebilir bir şey olabilirdi.

RSDİP'nin 1903'teki ikinci kongresinden evvel, Ermeni Sosyal Demokratlar tarafından yayımlanan manifestoda belirtilen kültürel yaşamda özerklik ve federasyon düşüncesi, Lenin tarafından bir makale ile eleştirilir. Söz konusu makalede Lenin, ulusal özerkliği tümünden reddetmeyerek şunu yazar: "Ulusal özerklik meselesine gelince, bu hiçbir şekilde proletaryayı bağlayıcı ve kalıcı bir kısım değildir. Ulusal özerkliğe destek, yalnızca istisnai durumlarda gerçekleşebilir" (V.I.Lenin, 1964, s. 329). Polonyalı Sosyal Demokratların bağımsızlık talebi ile Lenin'in UKKTH'yi yorumlaması arasında oluşan fark, temel bir soruyu gündeme getirmiştir: self-determinasyon ilkesi her koşul ve şartta mı tanınacak yoksa verili koşullarda mı bu ulusal bağımsızlık desteklenecek? Koşulsuz olarak desteklenmeli diyenler Polonya Sosyal Demokratları idi. Lenin için ise bu cevap oldukça sorunlu gözükmekteydi. Buna cevap olarak Lenin, ulusların işçi sınıflarının desteklenmesi gerektiğini öne sürdü. Polonya sorununa yönelik tutumunda doktrine olmaktan kaçınmak için ise, Polonya'nın elli sene önceki devrimci şartlarının artık söz konusu olmadığını, ama bunun Polonya'nın yeniden devrim yapacak şartlara geçemeyecek olması anlamına da gelmediğini ekledi. Lenin'in ilk dönem yaklaşımına ilişkin Polonya tartışması en ideal örnektir. Bu örnekte Lenin, ulusal sorunun birincil önemini giderek kavrayan birkaç yıl geçirecektir.

Vladimir Lenin 1913'te, bir Gürcü Bolşevik olan Joseph Vissarionoviç Djughashvili (Stalin)'yi Viyana'ya gönderir ve ondan RSDİP'nin 1903 kararına sadık kalan partisinin ulusal soruna yönelik temel düşüncelerini sistematik biçimde ortaya koyacak bir

metin hazırlamasını ister. *Marksizm ve Ulusal Sorun* olarak bilinen çalışma böyle ortaya çıkar. Can Kakışım (s. 51), Stalin'in bu makalesinin, Leninizm ve Bolşevizm'in milliyetçiliğe bakışını yansıtan en sistematik metin olarak genel kabul gördüğünü söyler. Michael Löwy (2014, s. 192) ise, Stalin'in çalışmasının doğrudan Lenin'den esinlenerek yazılmadığını, her ne kadar Lenin'in Stalin'in bu makalesini doğrudan hiçbir zaman eleştirmese ve bu metni başlıca noktalarda Bolşevik doktrine uygun bulsa da, bu yazıya yalnızca bir kez 1913 tarihli bir makalede parantez içinde geçiştirerek göndermede bulunduğu için sonuçtan biraz hayal kırıklığına uğramış görüldüğünü, Stalin'in broşürünün bazı önemli sorunlar hakkında Lenin'in ileriki yıllarda geliştirilecek fikirleriyle doğrudan çeliştiğini belirtmiştir.¹⁹

Lenin'in kalkış noktası, Marks, Rosa Luxemburg ya da Troçkininki gibi proletarya enternasyonalizmi idi. Ulusal sorunu bu temel siyasal öncüle göre ele alan Lenin kimi yoldaşlarının aksine, enternasyonalist hedef ile ulusal haklar arasındaki diyalektik bağı fark eder (Löwy, 2014, s. 193). Löwy'nin enternasyonalizm ve ulusal sorun arasında Lenin'de mevcut bulunduğunu söylediği diyalektik bakış iki temel esasa dayanır. Bunlardan birisi, özgürlüğü dolayimsal olarak sağlayan *boşanma hakkı*dır. Buna göre, birlikte çıkabileceğinin hakkını elden eden (boşanma) uluslar, *istençli bir birlik* içinde kaynaşmayı tercih edeceklerdir. Diğer esas ise, egemen ulusun işçi hareketi tarafından tanınacak olan *özbelirlenim hakkı*dır.²⁰ İlki gibi bu hak da birleşmeyi ve kaynaşmayı sağlayacak bir tür psikolojik rahatlığa işaret eder. Buna göre ezilenlerin kin ve kuşkusunun bertaraf edilmesine olanak tanıyacak bu rahatlama, iki ulusun burjuvaziye karşı mücadelesinde birleşmelerini sağlayacaktır. Lenin'e göre bir devlet ayrılma hakkına ne kadar açık olursa, ayrılma eğilimleri o kadar nadir ve zayıf olacaktır. Lenin'in RSDİP

¹⁹ Davis, Luxemburg'un 1908-1909 arasında Ulusal Sorun ve Özerklik konusunda bir dizi makale yayımladığını belirtir. Burada Davis'in bir cümlesi ilginçtir: "Rosa Luxemburg'a **gerçekte kimse cevap vermemiş olduğu için (bold, EA)** Lenin bu görevi üstlenmiştir. 1914 başında kaleme alınan 'Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı Üstüne' özellikle Luxemburg'a karşı yazılmıştır" (Davis, 1978, s. 57-58) (*çeviri, E.A.*).

²⁰ Öner Buçukçu (2017), hazırladığı doktora tezinde self-determinasyon ilkesi ile ilgili şu ifadeleri paylaşır: "Marks ve Engels'in self-determinasyon hakkı üzerinde durmadıkları görülmektedir. Bunun iki temel sebebi olduğu söylenebilir. İlki Marks ve Engels'in mutlak ve objektif bir hak kategorisinin varlığını düşünmüyor olmalarıdır. Düşünürler her durumda ve herkese uygulanacak bir hak kategorisinden ziyade işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda ve konjonktürel olarak tanımlanacak hak kategorilerinden bahsetmeye eğilimlidirler. Önemli olan proletaryaya ve ilerlemeye hizmet edecek olmasıdır. Örneğin Marks da Engels de bir ilerlemeyi ifade ettiği için köleliği en azından tarihin belli bir dönemi için olumlu görmektedirler." Buçukçu'nun tezi, sosyalizm ve milliyetçilik konusunda Türkiye özelinde oldukça önemli bir çalışmadır.

Londra Kongresi'nde yaptığı konuşma, konuya ilişkin bir bakış açısı sunmaktadır: “kendi kaderini tayin etme özgürlüğüne olan açık desteğimiz bizi hiçbir şekilde her ulusal self-determinasyon talebini destekleyeceğimiz anlamına gelmez”.²¹

Lenin'in ulusal sorun karşısındaki tutumuna yönelik ileri sürülebilecek başlıca çekince, Avusturyalı Marksist kültürel özerklik sorunsalını²² tümüyle reddetmesidir. Uluslar için Leninist yerel idari özerklik önerisi, Yahudiler gibi sınırları aşan ulusal kimliklerin sorunlarına cevap vermiyordu. Löwy'nin aktardığına göre Lenin, ulusal kültürel özerklik meselesine, işçileri eğitimin ulusal kimliklere göre bölünmesi propagandası ile yozlaştıracak antidemokratik ve aşırı zararlı bir parola olarak yaklaşmıştı (Löwy, 2014, s. 194). Bu noktada Lenin ile Stalin arasındaki uyuşmazlığın dayandığı köklü mantık farklılığına şu şekilde işaret edilebilir: Lenin, çevre milliyetçiliklerine karşı hoşgörülü bir duruşun gerekliliği üzerinde durup Büyük-Rus şovenizmini kınarken, Stalin merkezden uzak ulusal hareketlerde asıl düşmanı görür ve birleştirilmiş ve merkezleştirilmiş bir devlet aygıtı oluşturmaya çaba gösterir (Löwy, 2014, s. 196).

Lenin, 1912'de Polonya'yı ziyaretinde, ulusal sorunun Rusya için ve hatta sosyalizm için birincil önemde olduğunu fark etmişti. Yukarıda da bahsedildiği üzere, o dönem Krakovda bulunan Stalin'i Viyana'ya göndererek, ulusal sorun konusunda araştırma yapmasını talep eder. Orkunoğlu (s. 268), Lenin'in, milliyetçiliğe yeteri kadar önem vermedikleri için Rus Marksistlerini eleştiren Gorki'ye şöyle yazdığını aktarır: “milliyetçilikle ciddi olarak ilgilenmek gerektiği konusunda sizinle aynı düşüncedeyim. Burada bunun üzerinde çalışan harika bir Gürcü var. Aydınlanma için büyük bir makale yazıyor, bu makale için diğer yerlerdeki ve Avusturya'daki bütün materyalleri topladı”. Sonradan Stalin'in ulusal sorun konusunda uzman kabul edilmesinin yolunu açan, ilk Bolşevik kabinesinde Milliyetlerden Sorumlu Halk Komiseri olarak görev almasını sağlayacak olan kapsamlı makale, *Marksizm ve Ulusal Sorun* makalesidir. Sosyalist literatürde konu ile ilgili en kapsamlı çalışma olma övgüsünü de kazanan makale ile ilgili

²¹ “Our unreserved recognition of the struggle for freedom of self-determination does not in any way commit us to supporting every demand for national self-determination.” (V.I.Lenin, 1977, s. 454).

²² “Stalin'e göre sınıf bilincine sahip proleterya burjuvazinin ulusal bayrağı altında bir araya gelemez. Bu yüzden Bauer'in önerdiği 'evrimci ulusal' adı verilen [kültürel-ulusal özerklikçi] politika proleteryanın politikası olamaz. [Bu] girişim, işçilerin sınıf mücadelesini ulusların mücadelesine ekleme girişimidir” (Kakışım, 2016, s. 46-47).

Löwy'nin yukarıdaki satırlarda Lenin'in hayal kırıklığı yaşadığı yorumu dışarıda tutulursa, genel olarak makaleden memnun olduğuna ilişkin görüş hakimdir.

Stalin'in makalesine göre ulus, kapitalizmin gelişkin dönemine ait bir kavram olarak ırkı ya da kavmi değil, tarihsel olarak oluşmuş insan topluluğunu ifade eder. Bu tanımın güçlendirilmesi için Stalin şu şartı ortaya koyar: ulus geçici veya kısa ömürlü bir yığın değildir; ulus olabilmek için istikrarlı bir insan topluluğu özelliğini taşımak gerekmektedir (Stalin J. , 1953, s. 303). Buna ek olarak Stalin, ortak bir dil kullanımı zorunluluğuna işaret eder (Stalin J. , 1953, s. 304). Bu karakteristik özelliği bir başka zorunlu kritere bağlar Stalin: ortak bir toprak parçası. Bu karakter de ortak bir ekonomik yaşam ve ekonomik uyum ile harmanlanmak durumundadır. Tüm bunlar ise, ortak bir ruhsal niteliğe imkân tanıyan ortak bir kültür ve psikolojik yapıyı zorunlu kılmaktadır (Stalin J. , 1953, s. 304-307). Bu özelliklerinden herhangi birinin eksik olması, ulustan bahsetmeyi imkânsızlaştırır (Stalin J. , 1953, s. 307). Özetle; Stalin için "ulus, tarihsel olarak oluşmuş, kararlı bir dil, toprak, iktisadi yaşam ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliği"dir (Stalin, 2012, s. 16). Stalin'in bu sınırları çok belli ve denilebilirse dışarıda yalnızca tarihsiz halkları bırakan ulus kategorisi, Kautsky'nin ve Otto Bauer'in görüşleri sentezlenerek yapılmış, ilkinin dil, toprak ve ekonomi unsurları, ikincinin ulusal karakter unsuruyla birleştirilmiştir (Orkunoğlu, 2018, s. 268).

Stalin'in ulus kavramına ilişkin analizleri, Lenin'den bir sapma olarak da görülmüştür. Zira ulus tanımına ilişkin birtakım keyfi kısıtlamaları, örneğin ortak dil sınırlandırmasını, Stalin'in ulus meselesine yaklaşımındaki eksiklik olarak gören yaklaşımlar mevcuttur. Lenin'in ulus stratejisini, ezen ulus-ezilen ulus ayrımında, ezilen ulusların etki alanında tutulabilmesi ve ayrışmaması motivasyonu ile pozitif ayrımcılığa tutulması söz konusudur. Ezilen ulusların, Ekim Devrimi sonrası Rusya örneğinde Rus olmayan ulusların iktidarı sağlamlaştıracak desteğinin de önemsedığı pragmatik bir yaklaşımla öncelendiğini söylemek mümkündür. Bu tutumun aksine Stalin, ezen ulus-ezilen ulus kategorilerine aynı yaklaşmış, özünde ulusal kimliklerin sosyalizmi geriye götüreceğini düşünmüştür. Burada asıl sorun, doğu halklarının ya da sınır halklarının sosyalist devletle bütünleşmeye yönelik tavırlarını etkilemeye çalışmakta kendisini göstermektedir. Lenin, partisinin ilan ettiği kendi kaderini tayin etme ilkesinin, iktidarın konsolide olması

açısından bir risk taşıdığını da fark etmiştir. Bu ilkeye dayanarak ardı ardına gelebilecek bağımsızlık ilanları istenen bir durum olmadığından, Lenin tarafından bu ilkeyi de zedelemeyecek bir politikanın yürütüldüğü söylenebilir. Önceden belirtildiği gibi, self-determinasyon ilkesinin kabulü, Bolşevikleri büyük ölçüde sempatik bakan bir kitleyi doğurmuş ve teorik bir tutarlılık ve psikolojik bir rahatlama sağlanmıştır. Bunun yanında Lenin, pratik olarak, Sovyet yanlısı devrimci hükümetlerin kurulmasına yardımcı olarak, ihtiyaç halinde kızıl ordunun askeri desteğiyle çevre ülkelerde iktidarını pekiştirmeyi öngörmüştür. Bu bir tür çift yönlü politikadır. Lenin'in, bu politikası sebebiyle Rus olmayan halkları aldatmaya yönelik taktiksel bir propaganda yürüttüğü dile getirilmiştir (Kakışım, 2016, s. 52). Lenin'in bu yaklaşımlarını, uygulamada çarpıtan bir Stalin uygulayıcılığı baş göstermiştir. Bunu bir olayla örneklemek mümkündür. Stalin'in Milliyetler Halk Komiseri(Bakanı) olarak, diğer iki Bolşevik Orconikidze ve Dzerjinski ile birlikte çıktıkları Kafkasya seyahati, transkafkasya coğrafyasındaki Sovyet cumhuriyetlerini bir federasyon altında toplamayı, onu da Rusya Sovyetleriyle birleştirmeyi amaçlamıştı. Gürcistan seyahatinde Gürcistanlı komünistlerin özerk kalmayı tercih etmesi sonrasında çıkan tartışmalarda fiziksel bir saldırı da yaşanmış, olay Lenin'e intikal etmişti. Lenin olayla ilgili şunu yazmıştır: “olaylar maddi şiddet kullanımına yol açacak kadar gelişmişse, kendimizi ne büyük bir çıkmaz içine sokmuş olduğumuzu görebiliriz. Bu özerkleştirme işi kökten yanlış ve kötü bir biçimde zamanlandı” (Orkunoğlu, 2018, s. 273).

1917'de çarlık rejimine son veren Ekim Devrimi'nin “ezilen halkları”ın desteğini almasıyla ilgili bir aciliyet ortaya çıkmıştır. Ülke sathında gerçekleşen iç savaş süresince, çevre halkların desteğini kazanmak için kurulan Milliyetler Komiserliği'nin amacı parçalı sovyetik cumhuriyetlerle askeri ittifak kurmak, bunu da bir federasyona ilerletmek idi. İlan edilen UKKTH ilkesinin bu yakınlığı sağladığı belirtilmişti. Bolşeviklere katılan Sultan Galiyev'in, Beyaz Ordu'ya karşı verilen iç savaşta, Merkezi Müslüman Komiserliğinin bir üyesi olarak ve Müslüman Askeri Birliği'nin lideri olarak altı milyon nüfuslu bir Müslüman coğrafyada İslam devleti kurma gayesi, UKKTH'nın açtığı alanla mümkün olabilmıştır. Bolşeviklerin iktidarının pekişmesinin ardından, Galiyev örneğinde net görüleceği üzere, “ayrılma hakkı” olarak okunabilecek UKKTH, bir tür “birleşme hakkı”na evrilmiş, Galiyev burjuva milliyetçisi ve karşı devrimci ilan edilerek önce sürgün

ve hapselere mahkûm edilmiş, 1940'ta ise Stalin'in emriyle idam edilmiştir (Kakışım, 2016, s. 54). İç savaşın sonu, 1920'de mümkün olmuş, Bolşevik iktidarı kontrolü sağlamıştır. Bu süreçte Stalin, çevre bölgelerin Rusya'dan ayrılma isteğinin reddedilmesi gerektiğini söyler ve birleşik bir devleti savunur. Lenin, buna ilişkin, birleşik aygıtın gerekli olduğuna ilişkin inancın, Çarlık Rusya'sından alınan ve Sovyet yağıyla yağlanan o aynı Rus aygıtından geldiğini yazar. Gürcistan'a giden ve birleşmeyi savunan “yoldaşlar”a “sosyal milliyetçiler” diyerek, onları birer büyük Rus şovenisti olmakla suçlar. Lenin'in Stalin'e yönelik eleştirileri, onun ezilen uluslara karşı çok hassas davranma zorunluluğunun farkında olmamasıyla da ilgilidir. Stalin, kapitalizmin ölümüyle ulusal baskının ortadan kalkacağını düşünmektedir. Lenin buna şu cümlelerle karşı çıkar: “düşüncesizce sağa sola ‘sosyal-milliyetçi’ suçlamaları yağdıran bu Gürcü (bizzat kendisi asıl ve gerçek ‘sosyal-milliyetçi’ ve hatta kaba bir Büyük-Rus zorbası olduğu halde), böylesi bir Gürcü, özünde proleter sınıf dayanışmasının çıkarlarını ayaklar altına almaktadır. Ulusal adaletsizlik kadar başka hiçbir şey proleter sınıf dayanışmasının gelişmesini ve güçlenmesini engelleyemez” (Orkunoğlu, 2018, s. 275). Harika Gürcü'nün böylesi bir biçimde eleştirilmesi, Lenin-Stalin arasındaki ayrımın önemli noktalarındandır.²³

²³ Buçukçu'nun Geoghegan'dan aktardığı şu satırlar, sosyalizmin tarihi bakımından anlamlıdır: “Yirminci yüzyılda sosyalizm dendiğinde akla gelen çok temel üç isim bulunduğu söylenebilir: Marks, Lenin ve Stalin. Bununla birlikte üç ismin perspektifleri birbirleriyle çelişkili hususlara sahiptir. Bu yüzden Marksist anti- Bolşevikler marksizmin Lenin ve Stalin tarafından deforme edildiğini iddia ederken Bolşevik anti-stalinistler Marks-Lenin ile Stalin arasında süregelen bir ilişki, bir devamlılık olduğu düşüncesini reddederler. Bununla birlikte Leninizm ya da Marksizm-Leninizm olarak bilinen komünizm düşüncesi Stalin'in koruması altında gelişmiş ve şekillenmiştir” (Buçukcu, 2017, s. 22).

İKİNCİ BÖLÜM

KEMALİZM VE MİLLİYETÇİLİK

2.1. KEMALİZMİN EVVELİ: BİR DÜŞÜNSEL DAYANAK ARAYIŞI

Mustafa Kemal merkezde tutulmak suretiyle, yeni cumhuriyetin kurucu düşüncesine yönelik son dönem Osmanlısında hâkim olan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki etkisinden sıklıkla bahsedilir. Bu bahis, temel nosyonunu bir süreklilik-devamlılık fikrinden alarak, Kemalist dönem uygulamalarını, daha sonra Kemalizmin kendisini ve en nihayet Modern Türkiye'nin kurucu siyasal doktrinini²⁴ bu dönemselle ve zihinsel kesite irca eder. Böylelikle, çoğunlukla tam da amaçlandığı haliyle, modernleşmeci perspektif yeni kurulan cumhuriyetin dışına taşırılır, ona evvel bir dayanak noktası bulunarak tarihsel okumanın belkemiği tahkim edilir. Bu çalışma da ele aldığı konulara yaklaşımını benzer bir epistemoloji içerisinde kurmayı tercih etmektedir. Buna göre Türkiye'nin kabaca son iki yüzyıla teşmil edilebilecek modernleşme perspektifi içerisinde, coğrafi sınırlar gibi fiziksel şartların ya da resmi tarih yorumları gibi soyut ve sübjektif dönemleştirmelerin kategorilerini aşarak tarihsel-toplumsal bir bakış açısıyla belirli düğüm noktaları belirlemek, bu noktaların direkt olarak etkilediği on yılların muhasebesine girişirken bu düşünsel temerküz noktalarına işaret etmek, kısacası zihniyet dönüşümlerine ve birleşme-çözülme devirlerine odaklanmak bu çalışmanın en genel perspektifidir. Bu perspektif ışığında, gerek yoğunlaştırılmış bir ideoloji olarak 1928-1950 yılları arasında kendini gösteren *Kemalizmin* gerek de bu yıllardan sonra kendini gösteren, önceki zihinsel ve pratik birikimden el alarak kültürel bir genişleme ve daha çağdaşlaşmacı bir esneme ile, literatürde tercih edildiği haliyle *Atatürkçülük* olarak karşımıza çıkan asgari zeminin köklerinin anlaşılması önem arz etmektedir.

Zihniyet analizlerinin genelleştirici tabiatı, bu genelleştirmelere muvafık olmayan, tarih içinde gerçekleşmiş birçok istisnanın nereye konulacağına dair esaslı bir soruya muhataptır. Bu soruya verilecek cevap ise, siyasi tarih perspektifinden daha çok sosyoloji ve tarih disiplinlerinin alanlarına kayan bir biçimde kendisini göstermektedir. Buna göre

²⁴ *Doktrini*, *ideolojinin* donuk ve muhayyel setlerinin somut ve pratik eylemliliğe kavuştuğu bir kavram olarak kullanıyoruz.

tarihsel ve toplumsal süreçler, aktörlerin ve sınırların belirlediğinden daha farklı seyirler izleyerek, bu süreçlerin arka planında işleyen zihin kodlarının etkisi altında oluşurlar. Bu yaklaşımı, bu çalışma bakımından şu şekilde özetlemek mümkündür: Osmanlı-Türkiye Modernleşmesi serüveni içerisinde belirli düğüm noktaları mevcuttur. Bu düğüm noktaları Osmanlı-Türkiye coğrafyasının toplumsal şartlarının ve tarihsel koşulların etkisiyle oluşmuş, çok bileşenli ve çok katmanlı yapılardır. Bu yapıların yalnızca kurumlar ya da yalnızca aktörler üzerinden incelenmesi, yatay ve dikey okumaların birbiriyle ilişkiselliğinin kurulmadan analiz edilmesi problemlidir. Bu bakımdan zihniyet süreçlerine odaklanmak, bunu da konumuz bakımından devamlılık ve kopukluklar düzlemiyle çapraz kritiğe tabi tutmak daha faydalı gözükmektedir. Bu cümleden olarak, Kemalizmin Osmanlı dönemindeki düşünsel kaynaklarına işaret etmeyi mümkün kılacak bir düşünsel çerçeve, bu çalışma bakımından ulus, çağdaşlaşma, milliliğin inşası gibi konuları belirli bir süreklilik içerisinde (kopukluklar da dâhil olmak üzere) ele almaya yarayacaktır.

Tarık Zafer Tunaya II. Meşrutiyet dönemini siyaset ve fikriyatımızın laboratuvarı olarak değerlendirmiş (Tunaya, 1988, s. 12), bir başka yazar, etkili birçok Jöntürk yazarının (Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura) anayasal devrim, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı muazzam bir kargaşa döneminde yaşadıklarını ve düşüncülerini bu hızla değişen koşullar içinde belirlemek zorunda kaldıklarını belirtmiştir (Zürcher, 2015, s. 45). Kemalizmin ilkeler bazında sınırlanması, yine Kemalizmin kendi içinden gelen bir öneriyle mümkün olabilir: Altı Ok. Cumhuriyetçilik, Devletçilik, İnkılapçılık, Halkçılık, Laiklik ve en nihayetinde Milliyetçilik olarak beliren altı umde, Kemalist düşünüşün konsolidasyonunda mihenk olan ilkeler manzumesini oluşturur. Erik Jan Zürcher, Kemalizmin bu ilkelerinin, cumhuriyetçilik ve devletçilik dışarıda tutulursa, özgün belirli yönleri olduğunu, dolayısıyla kemalizme ait kabul edilebilecek diğer dört ilkenin izdüşümlerinin Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Hareketi içerisinde tespit edilebilmesi mümkün olursa, bir süreklilikten bahsetmenin daha imkânlı olduğunu haklı biçimde ortaya koyar. Cumhuriyetçiliğin ve devletçiliğin dışarıda bırakılmasının sebebi ise, siyasanın genel hedefi olmaktan ziyade araç olduklarından analize dahil edilmemiştir (Zürcher, 2015, s. 44).

Zürcher'in (2015, s. 45-54) yaklaşımına göre Kemalist dönemde militan biçimde kendini gösteren laikliğin, Osmanlı'nın son döneminde başlangıç uygulamalarını görmek mümkündür. Tanzimat ve Hamidiye dönemlerinde başlayan idari-eğitsel modernleşmenin pusulası olan Avrupa etkisi her alanda kendisini göstermiş, dini kurumlar da bu havadan nasibini almıştır. Niyazi Berkes, sonradan Cumhuriyet'i kuran kadroların Osmanlı mekteplerinde yetişirkenki düşünce yapılarına işaret ederken şu sözleri kullanmıştır: "Dinden, şeriatan, gelenekten, maneviyattan o denli çok söz edilen bir dönemde, karanlık fikir ve inançlara isyan eden bir kuşak yetişiyordu. Bu kuşağın başlıca özelliği de inançları inkâr ve materyalizmdi" (Berkes, 2006, s. 376).

Özellikle Fransız tipi modernleşme eğiliminde bulunan kurumlar, giderek geleneksel ulema eğitimine mensup kişilere daha az yer verir olmuş, Jöntürk reformlarıyla kabineden ihraç edilen Şeyhülislamın medreseler ve vakıflar üzerindeki yetkileri ise sair bakanlıklara aktarılmıştır. Jöntürklerin arasında Ahmet Rıza'nın *Meşveret* dergisindeki ve diğer mecralardaki yazıları içerisinde, onun geleneksel İslam'ın içerisinde konuşan sınıfa karşı bir antipatisi olduğu, bir tür ulema karşıtlığının oluşturduğu cahil imam ve softalar tipolojisinin yazılarına konu edildiği bilinmektedir. Buna karşın, ilerlemeye ve batılılaşmaya açık bir din olarak İslam'ın tabiatı, ayrıca toplumsal açıdan birleştirici bir rol oynamaya namzet araçsallığı hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Benzer biçimde, Mustafa Kemal'in de açıkça ve kategorik olarak dine karşı olmadığını, modern ve aydın imaja sahip din adamlarının hayalini kurduğunun popülist Kemalist imajda karşılığı bulunmaktadır. Çeşitli "maraz"larından arındırılmış İslam'ın ilerlemeye ve toplumsal birleşmeye katkı sağlayacağı noktasında hemen hemen Ahmet Rıza ile birleşen Ahmet Cevdet ise, bireysel olarak daha radikal bir laik ve irticadan şekva eden bir ulema karşıtıdır. Farklı tonlarıyla da olsa onda da dini tümünden reddetmeyen ve onun araçsallığına itimat eden bir bakış açısı bulunmaktadır.

Laik düşünceye sahip bir düşünür olarak Ziya Gökalp de İslam'ın yerini hiçbir zaman yadsımamış, sahip olduğu modernleşmeci perspektif içerisinde İslam dışı bir çözüm öngörmemiştir. Niyazi Berkes (1959, s. 13), 20.yüzyılın Türk yazarları arasında en etkili ve en orijinal ismin Ziya Gökalp olduğunu söyleyerek onun önemine dikkat çekmiştir. Zaman zaman modern Türkiye'nin kurucu fikir babası olarak da telmih edilen Gökalp'in

Mustafa Kemal'i derinden etkilediği bilinmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Mustafa Kemal'in daha gür sesle dillendirdiği milliyetçiliğinin ırk temelli değil daha çok kültürel bir Türk milliyetçiliği olmasının ardında Ziya Gökalp'in belirgin izini görmek mümkündür. Kemal Karpat, Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki devrinde temel yazılarının yayınlanmış olmasına ve o dönemde de siyasi faaliyette bulunmasına rağmen, belirgin etkisinin 1923-1950 yıllarında gerçekleşme imkânı bulunduğunu belirtir (Karpat, 2013, s. 199).

Gökalp'in barışçı milliyetçiliği ile M. Kemal'in "yurtta sulh cihanda sulh" "izolasyonizmi" arasında da bağlantı kurulmuştur. Gökalp'in muasırlaşma ülküsünü daha radikal bir batılılaşmaya taşıyan da M. Kemal olmuştur. En hakiki mürşit olarak ilmin ortaya konulması ve eğitim politikalarının seyri, yine Ahmet Rıza ve Gökalp çizgisinde bir pozitivistimin kullanıldığının göstergesidir.²⁵ Ekonomi alanında da belli ölçüde benzerlik söz konusudur. Aslında liberal ekonomi modeline yakınsayan M. Kemal'in devletçi ekonomiye yönelmek zorunda kalması Gökalp'in katı liberalizm karşıtlığına uygun düşmektedir (Belge, 2015, s. 33-34). Taha Parla (1985, s. 7), Gökalp'in korporatist yaklaşımının İttihat ve Terakki ve Kemalizm üzerinde ciddi etkisi olduğunu ifade etmiş, Belge (2015, s. 34) de M. Kemal'in "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz" sözlerinde bu yaklaşımın net bir özetini bulmuştur.²⁶ Hanioglu (2011, s. 55), bilimselci tavrı paylaşan bazı eski Jön Türklerin Mustafa Kemal'i otoriter bir kurtarıcı olarak gördüklerini ve onun fikirlerini hayata geçiren kişi olduğunu düşündüklerini belirtir. Gazmend Shpuza (1994), 12. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Doktor Temo'nun Atatürk Hakkındaki İmajı" isimli bildirisinde, 1937'de *Atatürk'ü Niçin Severim?* adında 16 sayfalık bir broşür

²⁵ Şükrü Hanioglu, Mustafa Kemal'in politikalarının, döneminin eğitimli sınıfının meylettiği kaba bilimselci tutum ve vülger materyalizm anlaşılardan kavranamayacağını söylemektedir. Ona göre bu tutumlar, müreffeh, rasyonel ve dini-olmayan (*irreligious*) modern bir toplumun inşası için vazgeçilemez yol göstericilerdi (Hanioglu, Atatürk: An Intellectual Biography, 2011, s. 50).

²⁶ Yine Karpat, Gökalp'in korporatizminde Batı Avrupa etkisini bulur, onun 19. Yüzyılın sonlarında gelişen tartışmaları yalından takip ettiğini belirtir. Ancak önemli bir nokta, Gökalp'in korporatizminin ekonomi temelli değil, daha çok sosyoloji temelli olduğudur. Pozitivistimin kurucusu Auguste Comte'dan etkilenen ancak onun maddiyatçılığına karşı çıkarak kültürel, dini, psikolojik yönlere de dikkat çeken Emile Durkheim'in toplumların içinde bulunduğu "ruhsal-psikolojik sarsıntılar" anlamına gelecek *anomi* kavramını kullanışlı bulan Gökalp'in, yabancılaşma teması üzerinden *anomi* kavramını yakınlaştığı bilinmektedir. Karpat'a göre Gökalp korporatizmi bir devlet örgütlenmesinden çok, ortak toplumsal vicdanı ve değerleri koruyacak bir savunma aracı olarak görmüştür (Karpat, 2013, s. 199-201).

yayımlayan İbrahim Temo'nun Mustafa Kemal'i bir kurtarıcı olarak gördüğünü belirtmiştir.²⁷

Laiklik bahsinin, diğer düşünürler gibi Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'da da geçerli olduğu söylenebilir. Ziya Gökalp'e benzer şekilde Ağaoğlu da ulema karşıtı laik bir düşünüşe sahiptir fakat İslam'ın modernleşme içerisinde önemli bir yerinin olduğuna da inanmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nun 1931 yılında Kubilay hadisesi üzerine Meclis'te yaptığı konuşma, düşünüşüne ilişkin fikir vermektedir: "Efendiler, Cumhuriyet, inkılap baştanbasa bir dindir, imandır. Bu dinin, bu imanın bir kitabı olacaktı, bir ibadeti olacaktı, dâhileri olacaktı, müminleri olacaktı. Cumhuriyetin faziletlerini, fikirlerini cemaatler arasında geceli gündüzlü çalışarak neşr-u tamim edecek, bu cahil cemaati yürütecek adamlar olacaktı. Cumhuriyet ve lâıyıklık imanına karşı her münevver kendi üzerine terettüp eden vazifeyi ifa ederse(...) o yüksek adamın kanı hedere gitmemiştir". Zürcher (2015, s.48), ikilinin İslam ile ilgili fikirlerinin Rusya Müslümanlarının düşüncelerinden beslendiğini ifade etmiştir. Özetle, laiklik açısından, temel Jöntürk düşünürlerinin Kemalizm döneminde uygulamaya konulduğunu söylemek mümkündür.²⁸

²⁷ Temo'nun Latin harflerinin kullanımı ile ilgili ısrarı söz konusudur. Bunun batıcılıkla değil, Türkçenin semitik harflerden kurtulmasıyla ilgili bir tutum olduğu belirtilmiştir. Shpuza bildirisinde bu durumu şu cümlelerle açıklar: "Doktor Temo, yapısına uygun olmayan semitik alfabeden Türkçeyi Atatürk'ün kurtardığı hakkında da yazıyor. İlk bakışta Türkçe alfabenin probleminin yalnız bilimsel filoloji olduğu sanılıyordu. Fakat durum bambaşkaıydı. Geçmişin geri kalmış güçleri alfabe gibi değişikliklere şiddetli tepki gösteriyorlardı. Temo'nun kendisi de 45 yıl süreyle eski kelimelerin yerine yenilerini koyma çabasında bulunmuştur. Bu konuda her zaman propaganda yapmıştır. Jöntürk devriminden sonra insanları bu değişikliğin zorunluluğu hakkında bilinçlendirme çabalarında bulunmuştur. Fakat bu o zaman için zor bir çalışmaydı, dahası tehlikeliydi. "İttihat ve Terakki" komitesindeki eski arkadaşları bu konudaki fikirlerini onaylamadılar, hatta onu ölümle tehdit ettiler. Doktor Temo, kendisinin de söylediği gibi İstanbul'dan ikinci kez uzaklaşmak zorunda kaldı. Doktor Temo, Türkçenin Latin harfleriyle yazılması hakkında girdiği mücadeleye devam etti. Romanya'nın Dobruca kentine döndükten sonra bugünün Türkçe alfabesine benzeyen bir alfabe hazırladı. Bu alfabeyi kendisinin hazırladığı bir anma yazısıyla birlikte öğretmenlere dağıttı. Alfabenin İstanbul'da Doktor Abdullah Cevdet'in 'İçtihat' isimli dergisinin yayımında uygulanmasını istedi. Doktor Abdullah Cevdet de Türkçede Latin harflerinin kullanılmasını isteyenlerden olmasına rağmen bu çabaların hepsi uygulanamadı. Çünkü insanları ikna etmeye imkânları yoktu. Bilimsel olmayan, ekstra dilbilimci bir kuvvete gereksinim vardı. Temo'nun söylediği gibi otoriter (rehakâr) bir kuvvet lazımdı. Bu kuvvet insanlara bu değişikliğin gerekliliğini ve zorunluluğunu öğretmeliydi. Mustafa Kemal'in fikirleri ve dinamikliği sonucunda Türkçe uygun olmayan harflerinden kurtuldu. Doktor Temo şunları vurguluyor: Latin alfabesinin kabul edilmesi Avrupalılara benzemek için olmuyordu. Bu değişiklik alfabenin Türkçeye daha uygun olması nedeniyle yazıların daha iyi şekilde olması hedefiyle yapılıyordu" (Shpuza, 1994).

²⁸ Zürcher'e göre (2015, s. 48) "1924'teki Kemalist reformların tümü (Halifelik ve Şeyhülislamlığın kaldırılması, eğitimin laik bir başkanlık altında birleştirilmesi, din işleri ve vakıflar için müdürlüklerin kurulması) Osmanlı laikleşme süreçlerinin mantıksal sonuçları olarak görülebilir".

Kemalizm açısından milliyetçilik ilkesinin yakın geçmişine göz atmak, yani Kemalizmin bir ideoloji ve doktriner bir program olarak geliştiği, hatlarının belirginleştiği ve uygulamaya konulduğu yılların evveline giderek Jöntürkler ve İttihat ve Terakki'nin genel haritası çıkarılabilecek düşünüşüne rabitası bakımından onu ele almak, en temel farklılık olarak İslam'ın konumu hakkında konuşmayı gerektirir. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî olarak kuruluşunun ve adının zaman zaman Osmanlı ülkesi için de kullanılmış *Türkiye* konulmasının “evvel projeksiyonu”, 1890lardan 1908'e kadar bir merkezî temas noktası olarak Osmanlıcılık'ın ya da bundan sonrası için daha belirgin görülebilecek Pantürkçülük'ün söylem alanına girmektedir. Buna göre, Osmanlı anasırı içerisinde, Osmanlıcılık açısından beliren milliyetin Müslüman Türk geniş çerçevesiyle tanımlanmış, çekirdeği Müslümanlık lehine karakterize olmuş bir anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Şükrü Hanioglu, 1902-1906 kısıtında Jöntürkleri ele aldığı kapsamlı çalışmasında, bu dönemden önce hâkim milliyetçiliğin Müslüman ve Osmanlı olmak üzerinden algılandığı zemin üzerine, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, Osmanlı-Müslüman elitini de savunmanın bir öncelik olduğu İttihat ve Terakki eğilimine dikkat çekmiş, tedricen yayılan bu kanaatin 1906'da yerleşikleştiğini belirtmiştir (Hanioglu, 2001, s. 300). Zürcher'e göre (2015, s. 47) “bu dönemde, Osmanlı-Müslüman oranlılığı ile Türk milliyetçiliğini birbirinden ayırmak zordur, fakat Müslüman elit içinde baskın unsur Türk olduğu için, Türklük de daha fazla önem” görmüştür. Hasan Kayalı (1998, s. 92-93), İttihat ve Terakki'nin “Türkleştirme” eğilimi ve düşüncesi üzerine dış gözlemleri aktarırken şunları belirtir: “Avrupalı gözlemcilerden biri İttihat ve Terakki'nin ‘imparatorluktaki çeşitli ırkları ve bölgeleri renksiz bir Türk aynılığı düzeyine indirgeme planından’ söz ederken, ya da İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther, Jön Türk Osmanlıcılığını ‘Türk olmayan unsurların bir Türk havanında dövülmesi’ olarak tanımlarken, imparatorluğun gayrimüslimleri için kaygılanıyorlardı”. Burada, Türkleştirme'nin Osmanlı Devleti'nin son on yılını inceleyen çalışmalarda merkezi bir yer aldığı yaklaşımların yanında, Türkleştirmeyi Osmanlı merkezîyetçiliğinin bir yan ürünü olarak gören eğilimler de mevcuttur fakat Kayalı'nın önerisi, Türkleştirme'yi, Osmanlı hükümetinin politikalarına karşı olanların ideolojik bir kurgusu olarak incelemek gerektiği yönündedir (Kayalı, 1998, s. 93-94).

Önceki satırlarda belirtildiği gibi, Kemalist Türkiye'nin, resmî başlangıcı sayılabilecek kuruluş yılına kadar tüm taşmalarıyla beraber ana hattı belirleyen milliyetçilik, İslam unsurunun dışarda bırakılmadığı, pantürkçü versiyonunda bile İslam'ın birleştirici unsurundan faydalanmayı öngören ama Fransız tipi laik bir tutumun da öne sürüldüğü modernleşmeci ve Osmanlıcı bir tonda gidip gelmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya şartları, Osmanlıcılık'ın iflası gibi gerekçelerle müşterek yanları tarih törpüsüyle restore edilerek daha katı çekirdeğine ulaşmıştır.

Bu dönemin düşünürlerinden Yusuf Akçura'nın pantürkçü milliyetçiliğini, ırkçı bir anlam taşımayan Türklüğün, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve kültürel uzamı kullanılarak hâkim kılınması olarak tarif etmek mümkündür. Ancak Akçura da dinin yerini bu formda hiçbir zaman yadsımamıştır. Ahmet Ağaoğlu da giderek pantürkçü milliyetçiliğe dahil olsa da milli bir devletin kuruluşunda ve hayatiyet kazanmasında dini tasfiye etmeyi düşünmemiştir. Türk milliyetçiliğinin teorisyenlerinden kabul edilen Ziya Gökalp'in ırkçı olmaktan ziyade kültürel Türk milliyetçiliği içerisinde de dışlanmayan, faziletlerinden faydalanılması gereken bir din algısı mevcuttur. Dolayısıyla, daha detaylı incelemeye tâbi tutulduğunda birçok önemli farklılığın ve benzeşmenin tespit edilebileceği son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliklerinin en genel haritasını çıkarmak aceleciliğiyle söylenecek söz, en temelde İslam ile ilgili olmalıdır.

Cumhuriyet'in kurulmasından evvel, ihtiyaten ya da siyaseten de olsa kendisine yer bulan İslam'ın, "tehlike geçtikten", üzerinde çalışılabilecek ve sınırları belli bir politik-coğrafi uzam tayin edildikten sonra rafa kaldırılması söz konusu olmuştur. Kemalist milliyetçiliğin, 1937'de resmî olarak ilan edilen altı ok'un ilkeleri ışığında, doktriner muğlaklıklar ve iddia edilen söylemden sapmalar söz konusu olsa bile, örgütlenişinde ve kurumsallaşmasında İslam araçsal bir rol oynamamış, kurguya dahil edilmemiştir. Kemalist milliyetçiliğin Kemalizmin Osmanlı kodları başlığında değerlendirilecek tüm süreklilik-kopukluk diyalektiği içerisinde en radikal, en yeni ve özgün tutumunun İslam'ı saf dışı bırakan kurguyu hâkim kılmasında aranması gerektiği söylenebilir. Bir yandan modernleşmeci ve diğer yandan milli inşa içerisinde kendini var etmeye çalışan bu düşünüşün, temellerini Ziya Gökalp'te bulan *hars* ve *medeniyet* ayrımı ile batılılaşma ve Türk kültürünü hâkim kılma düalitesini birlikte götürebildiği söylenebilir. Zürcher (s. 50),

Kemalistlerin 1923'ten başlayarak radikal bir şekilde laikliğe ve Türk milliyetçiliğine geçmelerini şaşırtıcı olarak niteler zira bu dönemi başlatan kararlar dizisinin hemen öncesindeki dönemin (geç Osmanlı), siyasal söylemin dinsel renge en fazla büründüğü dönem olduğu görülmektedir. Burada, milli kurtuluş mücadelesinin, siyasi bütünlük arayışlarının, Anadolu'daki örgütlenme çalışmalarının ve uluslararası mücadelede güvenli ve kabul edilmiş bir coğrafi sınır tayin etmenin gayreti içerisinde olan dönemin atmosferinin, etnik bakımdan çoğulcu (multi-etnik anlamında) ve tarihsel-toplumsal bakımdan Müslüman olan Osmanlı coğrafyasında en kullanışlı *araç* olarak dine ya da en emin liman olarak dine yakınsadığını söylemek mümkün olabilir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan etnik ve dinsel gerilimler, din üzerine konuşmayı ve dinin merkeziliği algısını yoğunlaştırmıştır. Millî Mücadele döneminde yapılan konuşmaların ve alınan kongre kararlarının içinde belirgin olan dini sembolizmin, cumhuriyet Türkiye'sinde radikal biçimde terkedilmesinin, konuyu düşünen her kişi tarafından bulunabilecek basit açıklamalarının yanında, araştırılması gereken yönleri de elbette mevcuttur. Bu katı laikliğe ve Türk milliyetçiliğine geçiş radikalliğinin belirgin remzi olarak dinin genel kurgudan tasfiyesi, Zürcher (s. 50-51) tarafından yapılan alıntıyla açıklanabilir:

Yeni Cumhuriyet'in siyasal önderliğinin radikal laiklik ve (Osmanlı-Müslüman yerine) Türk milliyetçiliği siyasetini tercih etmesi...şaşırtıcıdır... [E]n mantıklı açıklama, ülkenin hayatta kalmasına yönelik tehdidin ortadan kalkmasıyla birlikte, geniş ölçüde seferberlik ihtiyacının da kaybolmuş olması gibi görünmektedir. Osmanlı reformcularının iki kuşaktır kendilerine sormuş oldukları 'Devlet nasıl kurtarılabilir?' sorusu başka bir anlam kazandı. Askerî ve siyasal olarak kurtarılmıştı. Şimdi Kemalistlerin bir numaralı önceliği, servet ve kuvvet bakımından Avrupa'yı yakalamak için, toplumun ihya edilmesi ve modernleştirilmesiydi. Mustafa Kemal Paşa ve onun çevresinin gözünde bu ancak laik bir milli devlet bağlamında başarılabilirdi. Laiklik ve milliyetçilik, şüphesiz, Kemalist ideolojinin özünü teşkil eder.

Kemalistlerin yukarıdan aşağıya dönüşüm fikrinin bir türevini Jön Türk hareketinde görmek mümkündür. Hanioglu (1995:200), Jöntürklerin devrim olmadan rejimi nasıl değiştireceklerine kafa yorduklarını belirlemektedir. Zürcher'in (s. 51) Kemalistlerin inkılapçılığı için "devrimci değil reformist" olduklarını söylemesinden hareketle, ne yapacağı belli olmayan halkın yönlendirilmesi nosyonunda Kemalizm ve Jöntürkler arasında bağlantı kurulabilir. Halkçılık ilkesinin de Cumhuriyetin kurulmasından önceki dönemde *tesanütçülük* olarak yaygınlık kazandığı söylenebilir. Burada, Anadolu halkının "necipliği", "kutsallığı" ya da "mücadeleciliği" vurgulanan,

romantik ve muharrik coşkunsu söylemin içine karıştığı bir halkçılıktan söz etmek de mümkündür. Ancak daha somut karşılığını, milli duygunun ve dayanışmanın inşasında ihtiyaç duyulan müşterek ve eşitlikçi nosyonda bulan halkçılığın, Kemalist programın taban kazanmasında ideolojik bir manivela rolü oynadığı söylenebilir. 1922’de kurduğu partisinin adında geçen *halk* kelimesini, sosyalist ya da solcu çağrışımlarından azade olarak tanımlayan Mustafa Kemal’in Ziya Gökalp’in halkçılıkla eşanlamlı kullandığı *tesanütçülük* kavramına yakınsadığını söyleyebiliriz. En nihayetinde kavramın, Kemalist program dahilinde sınırları en muğlak kavram olduğu da not edilmelidir.

Ek olarak, Jöntürklerin ve İttihat ve Terakki’nin bir avuç elit düşünürünün görüşlerini tüm döneme hasretmenin hatalı yanları mevcuttur. Bu bakımdan kabaca, bu dönemin düşünsel atmosferini belirleyen hâkim entelektüel kaynağın ana hatlarını tespit etmek de yararlı olabilir. Kemalizmin felsefi dayanaklarına ilişkin, ilk planda *pozitivizmden* bahsetmek gereklidir. Fransız entelektüalitesinden ve daha somut olarak Paris sokaklarından etkilenen dönemin düşünürlerini etkileyen genel çerçevenin, bir tür Fransız pozitivizmi olduğunu söylemek, kapsayıcı bir yoruma işaret etmek bakımından isabetlidir. Pozitivizmin kurucusu kabul edilen ve *İnsanlık Kilisesinin baş rahibi* muamelesi gören Auguste Comte’un²⁹ görüşlerinden etkilenen dönem aydınlarının, en geniş tabiriyle “doğayı, tarihi ve toplumu, bunların gelişimlerini belirleyen kanunları ortaya çıkarmak amacıyla, bilimsel modelleri uygulayarak açıklamayı gözeten entelektüel akım” anlamına gelen pozitivizmden, kendi şartlarını göz önünde bulundurarak etkilendikleri açıktır (Zürcher, s. 54). Hanioglu (1995:204), işbölümü üzerine kurulan düzenli/uyumlu topluma dair fikirlerin, toplumsal düzene ilişkin eski Osmanlı fikirleriyle de uyuma gösterdiğini belirtir. Rusya Müslümanlarının örneğin Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürler üzerindeki düşünsel etkisinin yanında, Fransız pozitivizminin kaba biçiminden etkilenmiş dönemin düşünürleri, aşağı yukarı şu tavırları paylaşmışlardır: “ruhban karşıtlığı, bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoritaryanizm, entelektüel elitizm,

²⁹ Taha Parla, Fransa’da ittihatçıların ve Kemalistleri oldukça etkileyen Comteçu geleneğin, Action Française faşizmine evrildiğini not eder (Parla, 2005, s. 58).

kitlelere duyulan güvensizlik ve milletlere ve toplumlara bir bütün olarak yansıtılan belirli bir tür Darwinizm” (Zürcher, 2015, s. 54), hatta sosyal Darwinizm.³⁰

Yirminci yüzyılın başlarında etkileri çok belirgin olan Emile Durkheim’ın başlarda pozitivist ve sonraları rasyonalist tutumu ve toplumcu kuramı, Ernest Renan’ın dini bir toplumsal ihtiyaç olarak kabul eden ancak ruhban karşıtlığında keskinleşen dine ilişkin tutumları, Gustave Le Bon’un kitlelere yönelik analizlerinden doğan elitizm, ya da Darwin’in yanında meseleye toplumsal bir ruh üfleyen Herbert Spencer’in düşüncelerini belirleyen ana aks... Bunların hepsi belirli ölçülerde Kemalizm öncesi Jöntürklerin ve İttihatçı aydınların içinde yetiştiği dönemin etkin düşünüş biçimleridir. Kemalizme kaynaklık eden düşüncelerin bir arkaplanı bu aks üzerinde tespit edilebilir. Zürcher’in, adları sayılan düşünürlerin aslında ne kadar pozitivist olduğuna ilişkin saptamalarının, bir felsefe tarihi incelemesinden daha çok kabaca bir etki alanı tespiti yapılmasından ötürü çok ayırıcı bir vasfı bulunmadığı öne sürülürse, Kemalist düşüncenin bu düşünüş aksından etkilenen ancak en net tarifini kaba bilimselcilikte bulan bir forma sahip olduğu da söylenebilir. Bu cümleden olarak “kendilerinden önceki Jöntürklerden çok daha fazla olarak Kemalizme aktarılan bu tavır ve fikirler bohçası”nın (Zürcher, s. 54) Kemalist düşünüşü etkilediğini söylemek mümkündür. Onur Atalay (2018, s. 72), Kemalizmin totaliter tabiatına ilişkin çalışmasında Kemalist rejimin, İttihatçıların birçoğunun benimsediği “proto-faşist” veya “proto-totaliteryen” siyasi eğilimleri devam ettirdiğinden bahseder ve ekler: “[Kemalistler] birey ile onun özel hayatı üzerindeki denetim gücünü, (Batı’ya nazaran primitif de olsa) Osmanlı tarihinde hiç görülmedik düzeye taşımıştır”.

2.2. GENİŞLEYEN BİR HABİTUS: KEMALİST MİLLİYETÇİLİK

Kemalizm etnik tona sahip olduğu kadar modernleşmecidir de. Bu sebeple Kemalist dönemin Türk etnisine yönelik tutucu uygulamalarını ve söylemlerini ırkçılıkla telif etmekten ziyade, ulaşılmaması istenen çağdaş kültürel çerçeveye götürecek aslî ve millî unsurlar olarak kabul etmek daha yerindedir. Birçok yanlış kavrayışa müsait Türkçü söylemin, cumhuriyetin kuruluş aşamasında hala masada birer proje olarak mevcut

³⁰ Atalay’ın (2018, s. 73) tespiti de bu yöndedir: [Cumhuriyeti kuran kuşak] bir yandan materyalizm, bilimcilik ve sosyal Darwinizmin bir karışımı olan Alman vülgermateryalizminin ve Litte’nin temsil ettiği pozitivistimin etkisi altındaydılar ve Cumhuriyet’i kuran kadronun da zihin yapısı bu etkiden yoğun biçimde nasibini alacaktı[r].

bulunan ulus-ötesi projeler olan İslamcılık, Osmanlıcılık ya da *siyasal bir meyil olarak komünizmi* bertaraf edip, kendi varlık alanını kurabilmesi, onu bir millîlik yaratmaya tabii olarak sevk etmiştir. Bu millîliğin en net, arındırılmış ve kapsamlı karşılığı Türk olmaktır. Söz konusu Türklük, katı etnik milliyetçiliğin aşınmaz çeperlerinin törpülediği, sekülerliği, modernliği ve sadakati tartışmasız olan bir kültürel millî forma evrilmiştir. Bu bakımdan, Cumhuriyetin kurucu düşüncesini Ziya Gökalp'in düşünceleri ile bir süreklilik-devamlılık ya da *yorumlanmış miras* olarak kabul edenlerin, Ziya Gökalp'in düşüncesinin içinde kendine yer bulan *İslâm'ın birleştiriciliği* unsurunun reddedilmesi noktasında bir fark olduğunu kaçırmamaları gerekmektedir.

Kemalizmin ayaklarını yere bastıran en sağlam umde topraktır.³¹ Misak-ı milli sınırlarına çekilen bir siyasi uzamın katı etnik değil daha çok kültürel çerçevesini oluşturan Türklüğün, bu mülkî sınırlar içerisinde yaşayan herkesin Türk olduğu ya da olması gerektiği nosyonuyla ortaya çıkışı, bu çerçevede bir vatan fikrini de ortaya çıkarmıştır. “Milliyetçi sadakat mercilerinden biri olarak vatan” (Yıldız, 2015, s. 211), millîliğin sınırlarını belirleyen somut coğrafi çerçevedir. Söz konusu toprak sabitletirmesinin, Türklüğün, katı etnik yönünden daha başka, *muhayyel* ve *nihai* bir kapsayıcı form olarak gelişmesine imkân tanıdığı söylenebilir. Ancak burada not etmek gerekir ki, Kemalist milliyetçiliğin Türklük tanımına ilişkin bu kültürelci yaklaşım, cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen tutumla birebir bağdaşmamaktadır. Türklüğün, *asimilasyonun son düğümü* ya da *millîliğin ilk kertesesi* gibi sunulmasına imkân tanıyan konsolide olmuş hali, bugünden bakılınca yapılabilecek bir analizin konusudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan olayların -özellikle de Anadolu'da baş gösteren isyanlara yönelik tutumda kendini göstereceği üzere- etnisist bir başlangıcı olduğu söylenebilir. Giderek Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılmasına dahi imkân tanıyacak, bilimsel temellerle de desteklenmiş Türklük versiyonunun hummalı köken arayışında ya da seküler bir çabanın doğrusal bir sonucu olarak Türkçe'nin ebedileştirilmesi motivasyonu ile geçici bir süre üzerinde durulan Güneş-Dil Teorisi'ni ele alma gayretlerinde etnisist bir kaygı kendini açığa vurmaktadır. Özellikle Kürt meselesinin söz konusu olduğu her yüzleşmede, “devlete ait olmakla millete

³¹ Kemal Karpat, Ziya Gökalp'in, bir düşünsel dayanak arayışı içerisindeki İttihat ve Terakki kadrolarına ve özellikle de cumhuriyeti kuran genç kuşak yöneticilere etkisini not ettiği yazısında, millet ve toprak ile ilgili olarak Gökalp'in, yaşadığımız çağın en önemli siyasî kuruluşunun millet olduğunu vurguladığını, bu kimlikte vatana bağlılığın esas olduğunu ve milli kültürün halk kültürü olduğunu ileri sürdüğünü belirtir. (Karpat, 2013, s. 208).

ait olmak arasında kurulan hızlı ilişkinin” ya da ulus-devlet sınırlarının en katı biçimde korunmasına yönelik *ethos* ile beliren *asimile edici kültürel çağrının* gösterdiği üzere, etnisist tutumla kültürel tutum çoğu zaman içiçe geçerek kendini var etmiştir. Bu ilişkisellik ya da zorunlu doğaçlama göz ardı edilmemek şartıyla, son tahlilde Kemalist milliyetçiliğin sistematik bakımdan ırkçı, Türk etnisine dayalı katı ve pozitivist bir formda değil, daha kültürel, mülkî sınırların çeperlerinde yankılanan ve o sınırlar içinde bir millet inşası projesinin en dış tanımı olarak Türklük formunda kendini var ettiğini söylemek imkânlı gözükmektedir.

Modern Türkiye, kurucu partinin altı okunda beliren umdelerden özellikle birinin diğerlerini etkilediği bir metotla inşa edilmiştir: milliyetçilik. Kemalist milliyetçilik ya da Kemalizmin kalıpları belli dar bir ideoloji olarak adlandırılmasından sonra daha genişlemiş, esnemiş ve “zenginleşmiş” bir hali olarak ortaya çıkan Atatürk milliyetçiliği, Modern Türkiye’nin toplumsal-siyasal kurgusunun kompozisyonuna en belirgin rengini veren unsurdur. Bu bakımdan milliyetçiliğin bir habitus olduğu, “bütün sosyo-politik faaliyetleri belirleyen yüksek-kuvvet” (Yıldız, 2015, s. 212) olarak esas zemini etkileyen düşünce olduğu söylenebilir. Mesut Yeğen’in Kemalizm tespiti, yukarıda ifade edilenlerin ışığında önemlidir:

Kemalizm, radikal bir sekülerizm, etnisist bir milliyetçilik ve kapsamlı bir otoriter-merkeziyetçiliğin bir şimdi genel göstereninde düğümlenmesiyle mümkün olmuştur. Bu eklemlenmenin, bir geçmiş genel göstereninde düğümlenerek anlaşılan/anlatılan geleneksellik-İslam, kozmopolitiklik ve taşra kategorileriyle karşıtlıktan oluşan bir hudut üzerinde gerçekleştiği de belirtilmelidir(...)İslam ve onunla yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülerizm, etnik heterojenliğe karşı etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp hiçbir şeyi dışarıda bırakmak istemeyen bir devlet-bürokrasi fikri Kemalizmin kuruluştaki esasını oluşturur (Yeğen, 2015, s. 58).

Kemalizmi hazırlayan süreçlerin düşünsel kimliğine değinmiştik. Bunun yanında, belirtilen Kemalist milliyetçilik tanımına uygun düşen bir genel çerçevenin, dönemler bakımından da hazırlanış süreçlerine bakmakta yarar vardır. Yıldız’ın (2015, s. 217-229) ortaya koyduğu üçlü dönemlendirme oldukça açıklayıcı görünmektedir: i) Millî Mücadele Dönemi (1919-1923); ii) Cumhuriyetçi Dönem (1924-1929); iii) Etnik Tanıma Kayış: “Halkta Birlik” Dönemi (1929-1938).

Millî Mücadele Dönemi'nin temel belirleyeni, etnik çoğulculuk temelinde baskın bir dini karakterdir. Tarihsel süreçlerin zorlamasıyla bu dönem, ayrışmaların değil birleşmelerin öne alındığı, İslam'ın birleştirici bir unsur olarak genel karakteri belirleyen kod olduğu, de facto olarak nihayete ermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kısmının üzerinde kurulması muhtemel bir siyasi yapının sınırlarının ve biçiminin tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönemde hala Müslümanlık ve Türklüğün Müslümanlık lehine içiçe geçtiği söylenebilir. Mülki sınırların çeperlerinde Türklük değil, Müslümanlık yankılanmaktadır. Bu dönemin, içinde bulunulan şartlardan ötürü, henüz Osmanlı'da başlayan modernleşme çabalarına geçici bir es verdiği dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde dini söylem, Erzurum ve Sivas kongrelerinden anlaşılacağı üzere toplumsal bir örgütlenme sürecinin en birincil tutkalıdır ve bir tür sembolizmle söyleme hâkim rengini vermiştir. Etnik bakımdan çoğulculuk arz eden Anadolu coğrafyasında dini söylemin araçsallığı, birkaç yıl sonra terkedilecek bir söylem olmasından da anlaşılabilir. Yıldız, dini söylemin kullanımına ilişkin, pratik gerçekliğin tarihi sürekliliği yok sayma imkânının bulunmadığı çıkarımından hareketle, bir devamlılık öngörmekte, “istenmeyen ama kovulamayan bir gerçeklik” olarak dinin söylem ve pratik alanının daraltılmasının zamana bırakıldığını ifade etmektedir.

Cumhuriyetçi dönem, alanlara ait söylem önceliğinin dinden alınıp milliyetçiliğe devredildiği bir dönemdir. Buna göre, milli mücadele dönemini tamamlamış yeni cumhuriyetin, tarihsel şartların da elverdiği ölçüde bir inşa sürecine girdiğini, bu inşa faaliyetinin temel harcının ise geniş çerçeveli bir millilik olduğunu iddia etmek mümkündür. “Batılı-ulusal-seküler devlet-toplum” (Yeğen, 2015, s. 65) inşa etmenin asgari ve asli zemini oluşturduğu bir ufuk içerisinde millilik inşası, dini söyleme sıcak bakmayan ve Türkçülük ve Osmanlılık gibi projelerin tarihin tozlu raflarına kaldırıldığını düşünen bir siyasi ajandanın en geniş çerçevesini oluşturmaktadır. Bu dönemde çoğulculuğun yerini tekçi milli söylemin aldığı, millet yaratma projesinin rasyonel ve pozitif tabiatı gereği çağdaşlaşmacı ve milliyetçi bir diskurun yerleşik kılınmaya çalışıldığı söylenebilir. Seküler tabirinin toplumcu, tedrici dönüşüme imkân tanıyan evrimci karakterine itiraz ettirecek kadar katı bir laikliğin devlet kurumlarında dolaşıma sokulmuş olması, devlet ve bürokrasi eliyle yerleşik kılınmaya çalışılan politikliğe alan açmış, kurumsallaşma bu politik atmosferin yönlendiriciliğiyle ve icbarı dolayımıyla gerçekleştirilmiştir. “Türkiye

cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan, Türk kültürüyle yetişmiş ve Cumhuriyet ülkesine sadık herkes Türk” kabul edilmiştir (Yıldız, 2015, s. 224).

Üçüncü dönem, Cumhuriyetçi dönem ile eklemlenen ve kendini ciddi biçimde konsolide etme yoluna girmiş Kemalist sosyo-politik gündemin bilimsel arayış içerisine girdiği bir dönemdir. Türk Tarih Tezi'nin köken arayışı ve Güneş-Dil Teorisi'nin seküler-lingüistik bağlam bulma çabası, Türklüğün inşa edilmiş biçimlerini net olarak göstermektedir. Birinci dönemin etnik çoğulcu Türklüğünün daha daraltılmış, tekçi (dilde, kültürde, ülkede birlik) evrimi, üçüncü dönemde kendine etnisiteye dayalı bilimsel bir yatak aramıştır. Burada not etmek gerekir ki, Kemalist milliyetçiliğin modernleşmeci ülkesiyle bağdaşmayan etnisist sapmalar, en nihayetinde seküler-batıcı boyutla birlikte dengeye ulaşmış, ırkçılığa kaymayarak batıcı ulus-devlet çerçevesinin altına gizlenmiştir. 1929-38 dönemi içerisinde “kaba bilimcilik kolektif bilinç düzeyinde çok yoğun bir duygu ve heyecan açığı meydana getirmiş, bu ‘açık’, yani ‘rasyonel’ olanı ‘nasyonal’ hale getirme ihtiyacı, etnik temaların Kemalist milliyetçiliğin yapısal bir parçası haline gelmesine yol açmıştır” (Yıldız, 2015, s. 229).

Yeğen'in (2015, s. 63) tespitini not etmek gerekir: Kemalizmin genel seyrinde temel bir kopukluk söz konusudur: görece sistematik bir siyasi programı sabitleyen bir adlandırma olmakla, 1950 sonrası belli başlı bütün siyasi programların başvurduğu genel bir gösteren olmak arasındaki kopukluk. Buna göre, yukarıda daha kompakt ve rafine bir versiyonu dönemleştiren Kemalizmin, 1950'den sonra yeniden üretilen, kendisine her aşamada referans verilen bir genel çerçeve mesabesine çıktığı da belirtilmelidir. “Kemalizm bir ‘her şeyi ve hiçbir şeyi imleyen’, bir ‘her yerde mevcut, mevcut-olmayan’ özelliğini kazanmıştır (Yeğen, 2015, s. 65-66).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SOLU ve KÜRT MESELESİ:1960-1971

3.1. 1960 ÖNCESİ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ(TKP) ve KÜRT MESELESİ

Türkiye Komünist Partisi(TKP), Türkiye’de solun örgütlü ve resmî ilk partisi sayılabilir. TKP’nin 10 Eylül 1920’de Doğu Halkları Kurultayı’nın sonrasında toplanan Bakü Kongresiyle resmî olarak kurulduğu bilinmektedir.³² Aslında Mustafa Suphi ve ekibi 1919 yılı başlarında İstanbul’da Türkiye Bolşevik Komünist Partisi adında bir parti kurmuşlardır. Bir yıl sonra İstanbul’u terketmişler, bir kısmı Anadolu’ya geçerken bir kısmı da Bakü’ye gitmiştir (Akal, 2013, s. 101-102). Bakü’ye geçenler burada TKP Kongresi’ni yapmışlar ve Türkiye Komünist Fırkası Programı’nı yayınlamışlardır (Tunçay, 1982, s. 54) (Buçukcu, 2017, s. 38).

Bu tarihten hemen önce Osmanlı Devleti’nde varlık gösteren sosyalist eğilimli partiler gözükse bile gerek toplumsal şartlar ve sosyalizmin anlaşılması açısından gerek anti-emperyalist nosyonun yeterince kuvvetlenmemesi sebebiyle, bu sosyalist eğilimli partilerin varlığı, TKP’yi Türkiye komünizminin ilk partisi olmaktan çıkarmamaktadır. O halde TKP’nin varlığı, neredeyse 1960’a kadar Türkiye sosyalist solunun tüm geleneğini doldurmaktadır. “Türkiye’de solun tarihi, 1950, hatta 1960’lara kadar Türkiye Komünist Partisi(TKP) tarihidir” (Yurtsever, 2016, s. 32).

TKP’nin doğuşunu ve gelişmesini, dışarda Sovyet Devrimi ve III. Enternasyonal, içerde ulusal kurtuluş mücadelesi koşulları dışında ele almak ve kavramak olanaklı değildir (STMA, 1869). TKP’nin doğuşunda en belirgin ve devamında ise tek belirgin etken olan Ekim Devrimi, bu partinin tarihinin dış dinamiğe dayalı şekillendiğini belirtmeyi imkânlı kılar.³³

³² Bu TKP’yi, yine Ekim 1920’de Mustafa Kemal tarafından kurulan resmî Türkiye Komünist Fırkası(TKF) ile karıştırmamak gerekir.

³³ Ömer Laçiner, SSCB etkisini şu sözlerle vurgular: “TKP ‘kadrosu’ ile sınırlı Türkiye sosyalist hareketinin İkinci Dünya Savaşı ertesine, 1950’li yıllara kadar izlediği politik-ideolojik çizgiyi, fikri perspektifi, dönemin Türkiye koşulları ile ilişkilendirmekten çok, o yılların SSCB-Türkiye ilişkileri

Toplumsal-tarihsel bir fenomen olarak Türkiye Modernleşmesinin iki asırlık çevrimi içerisinde bütünlükle okunması gereken Kürt meselesine yaklaşımda sosyalist solun tutumlarını anlayabilmek için, TKP geleneğine de göz atmak mecburidir. Bu mecburiyet şundan kaynaklanmaktadır: 1960 sonrası Türkiye solunun içerisinde aktif görevler alacak ve etkili olacak birçok eski TKPli, söz konusu gelenekten etkilenmiştir. Bunun yanında, Ekim Devrimi sonrası “tek ülkede sosyalizm” şiarıyla hareket eden Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin(SBKP) örgütsel ve teorik belirleyiciliği içerisinde hareket eden, stratejilerini ve taktiklerini bu bağlılık-bağımlılık üzerinden sürdüren TKP varlığının, 1950’lerden sonra dünyada ekonomik şartların da etkisiyle gelişen alternatif sosyalizmlere yaklaşım biçiminde bir arkaplan oluşturduğu muhakkaktır.

SBKP’nin bültenlerini takip eden; parti programları ile ilan edilen siyasal tavrını neredeyse tümüyle bu etkileniş ekseninde oluşturmuş bir parti olan TKP’nin, ulusal sorun bahsinde de Türkiye’nin Kürt meselesine yaklaşımını ele almak gereklidir. Nabi Yağcı TKP’nin ulusal sorunun çözümünde, ayrılma, ayrı devlet kurma da dahil, kendi kaderini kendisinin belirleme hakkını ilkesel düzeyde kabul edip programına koyarak doğru bir ilkesel yaklaşımı benimsediğini belirtir ve ekler: “Fakat bir ilkenin doğruluğu somut çözüm yollarının da doğru olacağını garantilemez” (Yağcı, 2011, s. 509)

TKP’nin Kuruluş Kongresi’nde, parti kurucusu Mustafa Suphi *menfaat ve maksada müttehid bir sınıf halinde hem dahili tufeylilere hem de istilacı harici kuvvetlere karşı* mağdur sınıfları ayağa kaldırmaya çalışacaklarını belirtir. Bu ifadeler, TKP’nin, politikalarını ilerlemecilik ve modernleşme ekseninde ve sınıf temelinde çözmek istemesinin bir göstergesidir. TKP’nin sınıf temelli vakıalara yaklaşımında Kemalizm ile ciddi benzerlikler göstermesinin en temel sebeplerinden biri, “anti-emperyalist olarak ilerici” ve “kalkınmacı/inkılapçı olarak modernleştirici” uygulamalar dahilinde Kemalist yönetimin desteklenecek olmasıdır. İlerici/gerici ikiliği, bir karşıtlık olarak burjuva demokratik devrimlerinde görülebilecek bir olgudur. Buna göre feodal/yarı-feodal süreçlerin tasfiyesinde pre-modern üretim sistemine kıyasla daha yakın bir yerde duran kapitalizm ve burjuvazi, gericiliğin mümessili sayılabilecek toprak ağalığına ve feodal üretim biçimlerine karşı daima desteklenmelidir.

bağlamında düşünmek, yani SSCB’nin Türkiye devletine karşı izlediği politika ile ilişkilendirmek çok daha gerçekçidir” (Laçiner, 2007, s. 526).

Partinin Birinci Kongresi'nde farklı halkların emekçi birliğinden bahseden TKP *şark vilayetlerinde şimdiye dek yaşanan pek kanlı ve feci hadiselerin önüne arazi (toprak) meselesinin halledilmesiyle geçilebileceğine inanmaktadır ve bunun Kürtlerin feodalite hayatına bir hatime çekmesi gerektiğini belirtmektedir* (Demirel, 2004, s. 339). Bakü'de toplanan Birinci Kongre hakkında Türkiye komünist teşkilatlarının raporu olarak isimlendirilen belgede, Kürtlerin coğrafi uzamını belirtmek için *Kürdistan* tabiri kullanılmaktadır. 1920'de yapılan bir toplantıda yine parti kurucusu Mustafa Suphi'nin "Kürt Komünistleri" kavramını kullanmış olduğu belirtilir. Sonraki yıllarda ise bu kavramın ne iç ne de uluslararası toplantılarda kullanıldığı görülmüştür. Bu durumun eleştirisi konu ile ilgili çalışmaları bulunan Fevzi Karadeniz tarafından şöyle yapılmıştır: "Kürt kimlikli birisi ancak TKP üyesi olursa komünist olabilir, değilse en fazla demokrat ya da yurtsever olabilir. Bu tavır ve yaklaşımda etkili olan ise 'her ülkede tek komünist partisi' kararıdır" (Karadeniz, 2018, s. 35). Söz konusu karar, SBKP'nin merkeziliği ile doğru orantılı olarak okunmalıdır. Haluk Yurtsever (2016, s. 33-34) bu merkeziliği pratik bir açmaz olarak vurgular:

Mart 1921'de imzalanan İngiliz-Sovyet Ticaret anlaşması ve Haziran 1921'de toplanan Komintern III. Kongresinde alınan kararlarla doğan yeni yaklaşım, 1920'de dünya devrimine doğru ilerleyen Sovyetleri Sovyetlerin iktidarını koruma taktiğine doğru evirmiştir. Bu durum, Kominterne bağlı partilerde, Sovyet sosyalizmini yaşatmak ve korumak gibi bir zorunluluk doğurmuştur. Kendi burjuvazisine yönelmek ve devrimi gerçekleştirmek için çalışmak hedefi olan bir partinin, özellikle devrimini yapamamış ülkelerde direkt olarak Sovyetler lehine çalışacak olması ciddi bir pratik açmaz doğurmuştur. TKP, bu açmazın en belirgin gözlemlendiği partidir.

SBKP'nin merkeziliğinin korunması anlamına gelen bu teorik neden, kendisini bir başka politik neden üzerinden tahkim etmiştir. Dış politikadaki atılımları ve stratejileri açısından, emperyalizm ile savaşan ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan SBKP, anti-emperyalist savaşım yürüttüğü gerekçesiyle Ankara Hükümeti'nin Türkiye Komünistlerince desteklenmesi duruşunu sergilemiştir (Özlen, 2018, s. 58). Üçüncü Enternasyonal de denilen Komünist Enternasyonal (Komintern)'in yayın organlarında, TKP'nin Türkiye-içi tutumlarına yol gösteren kararlar çoğunlukla aynıyle benimsenmiştir. Kürt meselesine ilişkin TKP tavrı da bu teorik ve politik nedenler dolayımında gelişmiştir.

Sovyetler'in Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerinde politik bir çıkar da gözetildiğini akıldan tutmak gerekmektedir. Nabi Yağcı'nın aktardığı bilgi bu duruma bir örnektir:

SSCB, Kemalist hükümeti yakınında tutmaya hep özen gösterdi. TKP'nin Kemalist rejim ve Kürt Sorunu'nda izlediği politikaların gitgelli olmasında bu faktörün rolü önemlidir. Şu somut örneği aktarmak bu dediğimi aydınlatıcı olabilir. Sovyetler Birliği, sınırları içindeki Ermeniler, Kürtler, Lazlar, Çerkezler, Gürcüler gibi farklı ulusların dil ve kültürlerini geliştirmeye çalışan programlar yaptı. Bu amaçla 1934 yılında Kürtler ve Asuriler konulu iki ayrı konferans toplandı. Bu konferanslarda yalnız SSCB içindeki değil, sınırları dışındaki Kürtler için de ulusal dil ve kültür geliştirme programları öngörülüyor, bu konuda araştırma ve tartışmalar yapılıyordu. Bu gelişmeler Kemalist hükümeti fazlasıyla rahatsız etti, çünkü SSCB'de farklı ulusların bağımsızlıkçı, özerk haklar kazanması İttihat Terakki'den beri izlenen Anadolu'yu homojenleştirme, Türkleştirme politikalarına aykırı düşüyor ve Türkiye'deki nüfus üstünde milli duygular uyandıracığından kaygılanılıyordu. Ankara Moskova'ya rahatsızlıklarını ilettiler. Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini esas alan Moskova sözünü ettiğim bu çalışmaları gevşetti. Bakü'de toplanması planlanan Kürdoloji konferansı iptal edildi (Yağcı, 2011, s. 509)

3.1.1. Tkp ve Şeyh Sait İsyanı

1925 yılında gerçekleşen Şeyh Sait isyanına karşı TKP'nin tavrı, Kemalist hükümetin tavrından farklı olmamıştır. Derebeylik düzenini temsil ettiği düşünülen feodal ağaların ve şeyhlerin gerici bir kalkışması olarak algılanan isyan için, Komintern Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekretaryasından TKP Merkez Komitesine 1 Temmuz 1926 tarihli bir mektup gönderilmiştir. Mektupta Ankara Hükümeti'nin icra ettiği reformlara karşı çıkılmaması gerektiği belirtilmiştir (Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar II, 1993, s. 33). Bu Komintern tavrının takip edilmesini kolaylaştıran bir başka etken, TKP içerisinde konumlanmış ilk dönem komünistler ile o dönemin inkılapçı düşüncesi arasında düşünce bakımından müşterek noktalar bulunmasıdır. Komünistlerin, yeni cumhuriyet reformlarının gadrine uğradıklarında dahi inkılapçı tutumla yollarını ayırmamasında bu zihniyet ortaklığının izlerini görmek mümkündür (Yeğen, 2014, s. 152). Bu ortaklık, inkılapçılık ile ilerencilik, ulus düşüncesi ile anti-emperyalizm, kalkınmacılık ile modernleşmecilik temelinde gelişmektedir. Kemalizmin modern, ulusçu ve seküler muhayyilesi, komünist tavrı ile -zorunlu olmayan- benzeşlikler göstermektedir. Yine de bu benzeşliğin mutlak yakınlıklara çıkmadığını belirtmek gerekir. TKP yayın organlarında rejime yöneltilen Musul konusunda İngiliz emperyalizmine boğun eğilmesi, doğuda toprak reformu yapmak

yerine feodal ağaların güçlerinin tahkim edilmesi konularındaki erken dönem eleştiriler, zihniyet ortaklığının mutlak ve zorunlu olmadığını işaretçisi olabilir.

Türkiye komünistlerinin Kürt meselesine yönelik erken dönem tepkilerini anlamak bakımından, 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Said isyanı önemli bir hadisedir. Birçok konu araştırmacısı tarafından, milli bir hareket olmaktan çok ve her ne kadar milli bir karakter de taşıyor olsa da dini semboller ve kaygılar üzerinden tetiklenen bir ayaklanma olarak (Bruinessen, 2003, s. 74-75; Olson, 1992, s. 153) değerlendirilen Şeyh Said ayaklanması³⁴, hareketin arkasındaki örgüt olarak kabul edilen Azadi örgütünün planladığı şartlarda ve zamanda değil, daha erken ve tesadüf eseri başlamıştır. Ayaklanmanın ana bölgesi Varto, Karlıova, Genç, Bingöl, Kulp, Lice, Piran ve Eğil civarındır ve Şeyh Said Azadi örgütünün askeri hareketlerini yürüten bir lider olarak gözükmüştür ancak kısa sürede kontrolü kaybetmiştir (Scalbert-Yücel, 2018, s. 160-162). Bu ayaklanmaya ilişkin, Komintern'in yayın organı olan *Imprekorr*'da şu cümlelere yer verilmiştir: “Mustafa Kemal’e ve Ankara Hükümeti’ne karşı Kürdistan’daki Şeyh Said Ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir (Perinçek, 1994, s. 15).

Feodal düzenin sonucu bir ayaklanma olarak değerlendirilen Şeyh Said isyanı hakkında TKP Merkez Komitesi yayın organı *Orak Çekiç*'te manşet olarak şu cümleler yayınlanır: İrticanın başında Şeyh Said değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı mücadelesinde halk hükümetlerdir (Tunçay, 2000, s. 195). Aynı yayının bir sonraki sayısında ise şu sözler vurgulanmıştır: “Şeyhlerin ve derebeylerin foyalarının ortaya çıkmasından biz seviniyoruz³⁵. Çünkü bu vaka derebeyliğin tamamıyla ortadan kaldırılması hususunda mütereddid davranan zimamdarlarımızın[yöneticilerin] gözlerini açacak; hilafet ve halife hanedanı hakkında tatbik edilen muameleyi şark vilayetlerimizi haraca kesen mütegalibeye de daha büyük bir şiddetle tatbik etmeye mecbur edecektir” (Karadeniz, 2018, s. 54). Derginin sunduğu çözüm yolu ise TKP'nin Kürt meselesine

³⁴ Ersanlı ve Özdoğan (2012) da isyan için farklı yazarlar tarafından çeşitli nedenlerin ön plana çıkarıldığını belirtir: Moderniteye karşı direniş, geleneksel dinî değerlerle bağların koparılması, otoritenin merkezileşmesi ve son Osmanlı ve ilk Türk liderliği (1921-1923) tarafından tanınan hakların ve yerel otoritenin inkârı (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 105-106), (Akçura, 2009, s. 45-49).

³⁵ Scalbert-Yücel (2018, s. 165) isyanın bastırılmasının tüm muhalefetin bastırılması için bir bahane olduğunu belirtir. Uğur Ümit Üngör de Mustafa Kemal için Şeyh Said isyanının, Kürtlerin rejim karşıtlığının dinî faillere ve şeyhlere bağlı olduğunu doğruladığını belirtir (Üngör, 2011, s. 132).

bakışını ifade etmektedir: “Yapılması gereken, Genç isyanını adi bir şekavet gibi tenkil etmek değil, derebeylik düzenini tasfiye etmektir” (Tunçay, 2000, s. 199). İsyana karşı rejimin yanında yer alan yorumlarıyla TKP’nin, temelde feodal düzene karşı çıktığı bilinmektedir. Doğu vilayetlerinin temel sorunu olarak toprak meselesini gündeme getiren TKP’nin konuyu milli mücadele temelinde ele alması, milli mücadelenin ilerici unsurlarını da Ankara hükümetinde görmesi Kürt meselesine yaklaşımında etkili olmuştur. Sovyetlerin dönemin Kürt isyanlarına yönelik yaklaşımını da belirleyen daha temel bir etkeni Wadie Jwaideh şöyle ifade eder:

Sovyetler Birliği’nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlere yönelik tutumu uluslararası dengelerin bir sonucuydu. Rusya’nın ittifak kuvvetlerinden, özellikle de İngiltere’den korkması ve bu güçlerin niyetlerinden duyulan şüphe çok kuvvetliydi. Kemalist Türkiye’de de aynı korkular ve şüpheler hâkimdi. İki rejimin de karşı karşıya kaldığı tehlikeler iki ülkeyi bir araya getirdi. İki ülke için karşılıklı avantajları olan iyi niyet ve işbirliği dönemi resmen başlamış oldu. Sovyetler Birliği, Kemalist Türkiye’ye çok ihtiyaç duyduğu maddi ve moral desteği sağladı (2004, s. 245).

Şeyh Sait İsyanı sonrasında 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve 24 Eylül 1925’te uygulamaya konan Şark Islahat Planı, yeni cumhuriyetin seküler, modern ve ulusçu yaklaşımını konsolide edecek hukuki metinler olarak ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. Şark Islahat Planı’nın yaygınlaştıracağı önlemler arasında Kürt dilinin kat’i surette yasaklanması ve Türkçe konuşmanın teşvik edilmesi, okullaşmanın artmasıyla milli bilincin aşılması, sonraki yıllarda ortaya çıkacak İskân Kanunu ile rejime karşı tehlike potansiyeli barındıran nüfusun farklı bölgelere yerleştirilerek eritilmesi ya da kontrol edilmesi bulunmaktadır. Esasında Takrir-i Sükûn Kanunu’nun direkt olarak Kürtleri hedef aldığını söylemek mümkün değildir. Şeyh Sait ayaklanmasının varlığının imkân verdiği biçimde işçi bayramı yasaklanmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bütün şubeleri dahil olmak üzere kapatılmıştır. İstiklal Mahkemeleri kurularak “asayiş bozan mürteci ve eşkıya”lar idama mahkûm edilmiştir.

Şeyh Sait isyanını temelde Ankara Hükümeti’nin gördüğü gibi gören TKP’nin İngiliz emperyalizmine dikkat çekmesi, isyanda “dış kaynaklı müdahale” olduğuna vurguda bulunması, TKP’nin ve Kemalist yönetimin müşterekleştiği en belirgin noktadır. *Orak Çekiç*’in 7. Sayısında bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir: “Genç hadisesinde bu silah [cumhuriyet hükümetinin dini devlet işlerine müdahaleden men etmiş olmasını ileri

sürerek kullanılan İslam silahı] ile mücehhez olan şeyhlerin, ipleri İngiliz zabıtları tarafından çekilen kuklalar gibi hareket ettiklerine şahit olmaktayız. Bu şeyhler, İngilizlerin, İslamiyet'i, şark milletlerini cehalet ve uyuşukluk içinde tutmak için bir alet tarzında kullandığını fark etmeyecek kadar kör değilseler, en deni ve iğrenç menfaatperestler ve hainlerdir."³⁶ Devletin resmî söylemi ile TKP'nin söylemleri arasında bu hadise bakımından ciddi farklılıklar görmek zordur.

TKP'nin Kürt aydınlarıyla ve önde gelenleriyle *ulusal sorun problematiği* içerisinde irtibat kurabileceğini ancak kurmadığını belirten Fevzi Karadeniz, Kürt huzursuzluğunun ulusal mahiyetinin anlaşılmadığını, derebeylik ve İngiliz kışkırtmacılığı düzeyinde algılanan isyanların bastırılmasının makul görüldüğünü ifade eder (Karadeniz, 2018, s. 75). Kürt aydınları ile TKP arasında irtibat kurulmayışının bir örneği olarak, Abidin Nesimi anılarında Abdullah Cevdet ve Şefik Hüsnü arasında geçen bir diyaloga değinir. TKP MK'nin yayın organı olan *Aydınlık*'in Takrir-i Sükûn sonrası kapatılmasıyla, Diyarbakırlı bir Kürt olan Abdullah Cevdet, Parti yöneticisi Şefik Hüsnü'ye *Aydınlık* yazılarının *İçtihat* dergisinde yayınlanabileceğini söylemiştir. İçtihat dergisi Abdullah Cevdet'in sahibi olduğu dergidir. Şefik Hüsnü bu teklifi reddetmiştir (Nesimi, 2009, s. 83).

TKP çevrelerinin Kürt aydınlarıyla Kürt meselesi üzerinden iletişim kurmamış olması, Şeyh Sait hadisesinde görüldüğü üzere isyanın tümüyle gerici, yobaz ve emperyalizme teşne kukla bir hareket olduğunun düşünülmesi, bunun yanında ve daha önemli olarak Komintern'in Ankara Hükümeti'nin reform çabalarına destek olunması yönünde aldığı karar, 1920'ler TKP'sinin Kürt meselesine yaklaşımını tekil bir pozisyona indirmiştir: Eşkıyalar cezalandırılmalı, derebeyliğin kaldırılmasına çalışılmalıdır.³⁷

3.1.2. Cumhuriyet'in Kürtleri: 1920-1924

Yeni cumhuriyetin yaklaşımlarına bakıldığında 1920'lerin tabiatına ilişkin birkaç tespit yapmak mümkündür. 1921 yılındaki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bir *Türkiye Devleti*'nden bahsetmesi ve *vilayet ve nahiye şuraları* yoluyla sınırları çizilen idari özerklik anlayışının güçlü bir yerinden yönetim anlayışı getirmesi gibi daha kucaklayıcı ve

³⁶ Orak Çekiç, Sayı 7, 5 Mart 1925, TÜSTAV Arşivi.

³⁷ İsyân, devlet tarafından gericilik, feodallık, eşkıyalık ve yabancı kışkırtması olarak algılanmıştır (Yeğen, 2006, s. 130).

dikkatli hukuki yaklaşım 1924 Anayasasının metninde görülmez. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 1921 Anayasası sayılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda belirtilen yerel yönetimlere idari özerklik anlayışının uygulanması için El-Cezire Bölge Komutanlığı'na gönderdiği mektupta şunları belirtir: “(...) yerel yönetimlerin oluşturulması iç politikamızın gereğidir. Kürtlerle dolu bölgede ise hem iç politikamız ve hem de dış politikamız açısından ölçülü bir yerel yönetim kurulmasını savunmaktayız. Ulusların kendilerini yönetmeleri yetkisi bütün dünyada benimsenmiş bir ilkedir. Biz de bu ilkeyi benimsiyoruz. Kürtlerin bu döneme kadar yerel yönetime ilişkin örgütlerini kurmuş ve başkanları ile yetkilerini bu amaç için bize kazanılmış olması ve oyladıklarında kendi kaderlerine gerçekten sahip oldukları BMM buyruğunda yaşam istekleri yayınlanmalıdır. Kürdistan'daki bütün çalışmaların bu amaca dayalı politikayla yönetilmesi komutanlığımızın görevidir” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 550). Burada temel amaç “yabancılarla Kürtlerin birleşmesini engellemek, yürekte bize bağlılıklarını sağlamak ve bağlılıklarını pekiştirmek” olarak belirtilmiştir. Bu durumu 1923 yılındaki Lozan Antlaşması'na bağlayan şartlar gözardı edilmemelidir. Lozan Antlaşmasının, Cumhuriyet'in Kürtlere yaklaşımında bir dönüm noktası olduğunu da ayrıca belirtmek mümkündür. Mustafa Kemal Ocak 1923'te İzmit'te Kürtlerin kendilerini özerk olarak idare edeceğini söylemiştir (Kemal, 1993, s. 104-105). Barış Ünlü, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 1923 yazının ve cumhuriyetin ilan edildiği 1923 sonbaharının kritik bir tarih olduğunu söyler. Ona göre bu iki adımı başarıyla atan Mustafa Kemal ve arkadaşları, uluslararası konumlarından ve ulusal güçlerinden emin olarak uzun süredir beklentikleri Türkleştirme projesine başlamışlardır (Ünlü, 2014, s. 69).

Ankara Hükümeti, Türklerle Kürtlerin ortak vatan sınırlarını Misak-ı Milli'nin sınırlarının belirlediği iddiasıyla Musul üzerinde hak iddia edilebilmiştir. Burada, 1921-1924 yılları arasında hukuki metinlerde ve Mustafa Kemal'in uygulamalarında görülen Türk-Kürt ittifakının bir gereklilik olarak ortaya çıktığını öne sürmek mümkündür. Buna göre Kurucu Meclis'te Kürtlerin temsil edilmesi ve Kürtlerin desteğinin elde edilmesi önem arz etmiştir. Lozan'da Kürtlerden ayrıca söz edilmemiş olması da bu ittifak fikri ile açıklanabilir. Ankara Hükümeti, etnisitenin değil dinin temel alındığını gösterir bir yaklaşımı kabul ettirmiştir. Yine de Lozan'da ayrı bir ulus olarak zikredilmeyen Kürtlerin eşit vatandaşlık haklarına ilişkin bir hukuki metin ortaya konmamıştır. Bu bakımdan ne

azınlık ne kurucu unsur olan Kürtlere yönelik hukuki sessizlik bir biçimde ikrar edilmiştir (Özlen, 2018, s. 42-43). 1921-1924 arasında gerçekleşen bu olaylar Kürtler arasında birtakım huzursuzluklara yol açmıştır. Ancak en temelde belirtilmelidir ki, din temelli yaklaşımdan başlayarak misak-ı millinin temel unsuru olarak kabul edilen ve bu sebeple ayrı bir mahiyet atfedilmeyen Kürtler, 1924 anayasasının 88. Maddesinde belirtilen “Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur” hükmüyle *içeride*³⁸ kabul edilmiş gibidir. Özlen’in (2018, s. 44) bu madde ile ilgili yorumu dikkate değerdir: Kürtler Müslüman oldukları için vatandaşlık itibarıyla değil ama doğrudan Türk kabul edilmişlerdir. Lozan’da azınlık olarak kabul edilmeyen ve gayrimüslimlere tanınan kültürel haklardan da yararlanmayan Kürtler, 1924 anayasasının vatandaşlık tarifine göre artık Türk’türler. Belirtilen dönemde Türkler ve Kürtler arasında bir ittifakın söz konusu olmasını, Barış Ünlü’nün sözleşmecî yaklaşımıyla açıklamak da denenebilir. *Müslümanlık sözleşmesi* gereğince “İttihatçılar 1924’e kadar büyük ölçüde İslam kardeşliği etrafında bir politika izlemek zorunda kalmışlar”, “Müslümanların Türklüğe asimilasyonu [için ise] çok daha uygun ve tehlikesiz bir” ortam ve zaman beklenmiştir (Ünlü, 2014, s. 62). 1924’ü Türklük sözleşmesinin başlangıcı olarak gören Ünlü, Kürtlere ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: “Tek bir savaş dönemi olarak da bakılabilecek 1914-1922 arasında Türk-Kürt ittifakının nasıl kurulduğu önemlidir, çünkü 1924’ten sonra kurulacak Türklük Sözleşmesi’nden dışlanacak olan Kürtler, Müslümanlık Sözleşmesi’nin başarısı açısından hayati bir rol oynamışlardı[r]” (Ünlü, 2014, s. 67).

Ancak bu noktada, yeni cumhuriyetin bilfiil Kürtleri değil, inkılaplara karşı çıkan “yabancı” unsurları hedef aldığı belirtilebilir. “Geçmişin politik düzeni ile mücadele, merkezi bir devlet iktidarının konsolide edilmesi, yabancı devletlerle yaşanan husumet ve milli bir pazar ekonomisinin tesisi”, yeni rejimin ilgilendiği temel konular olmuştur. Kürt meselesinin de tartışılması anlamsız bir Türklük mevzuatı içerisinde alımlanması bu durumla ilişkilidir. Yeğen’in (2014, s. 54) tespitiyle, Kürtlerin cumhuriyet nazarında etno-politik bir ideal peşindeki birileri olmak yerine, mürteciler, eşkıyalar, ecnebilere kışkırtılmış gafiller vb. olmasının sebebi, Kürt meselesinin esas olarak “geçmiş ve şimdi”,

³⁸ Bizim tarafımızdan kullanılan bu sözcük, başka yazarlar tarafından başka nosyonlarla ifade edilmiştir. Bunlardan birisi, “bizden” kabul edilen Kürtlerin yanında “bizden-olmayan”lar olarak gayrimüslimlerden bahseden Küçük’ün sözleridir: “Bizim gibi ol’ tavrı, gayrimüslimler ve Yahudiler söz konusu olduğunda farklılaştığını hatırlatalım., Zira onların ‘bizden’ olması zaten imkânsız olduğu varsayıldığından onlara karşı tavrı, mesafe ve kurumsal dışlama üzerinden işler” (Küçük, 2015, s. 66).

“gelenek ve modernlik” ve “taşra ile merkez” karşıtlıklarına ilişkilendirilerek algılanmasıdır. Bir başka eserinde Yeğen’in Kürt sorununa ilişkin yaklaşımı da dikkate değerdir: Kürtlerin siyasi ve hukuki haklarının reddedilmesi süreci Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte başlamamıştır. Bu süreç Batılılaşma, merkezileşme ve milliyetçiliğin temel olduğu ve on dokuzuncu yüzyıla kadar izlenebilen bir sürecin ürünüdür (Yeğen, 2006, s. 233). Kürt sorununa ilişkin iki asırlık genel yaklaşımın bütünselliğine yapılan bu vurgu, konuya ilişkin görüş belirten Kirişçi ve Winrow’unkine pek benzerdir: Kürt Sorunu, Türkiye’nin, kimliklerin komünal bir düzeyde dinsel olarak belirlendiği geleneksel bir toplumdur, amacın bireyin kimliğini devlet düzeyinde tanımlamak olduğu modern bir topluma dönüşmesiyle bağlantılıdır (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 92).

Cumhuriyet’in 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanına gösterdiği düşünsel ve ezici askerî tepkinin ilkece TKP tarafından benimsenmesinin yukarıdaki yaklaşımlarla ortaklaştığı noktaları akılda tutmak gerekmektedir ancak anti-empyalizm ve derebeyliğin tasfiyesi üzerinden³⁹ Kemalizm ile birleşen TKP’nin Kemalist inkılapları tümüyle onayladığı düşünülmemelidir. 1926 yılındaki Viyana Kongresi’nde, önceki satırlarda belirtilen düşünsel ortaklığın dışında konuşmalar da yapılmıştır. Faaliyet Programı başlığı altında genel siyaset açısından ulusal azınlıklara uygulanan baskı eleştirilmiştir: “millî ekalliyetlere karşı Kemalist siyaset her geçen gün daha şoven bir hal aldığı için, Fırka, bu siyasetin Türk emekçiler nezdinde karşılaştığı hüsn ü kabule karşı tepki göstermeye gayret etti (...) TKP milli ekalliyetlere karşı kullanılan zulüm siyasetini ve bugünkü şerait içinde Müslüman ekalliyetler için kullanılan Türkleştirme şeklindeki tazyikatı şiddetle ve derhal red eder. TKP, bu ekalliyetlerin kendi mukadderatlarını serbestçe tayin etmek hususundaki sarih haklarını tanıır” (Dervişoğlu, 2004, s. 144). TKP’nin yayın organlarında görülen, günümüzde bazı TKPlilerce Kürt sorununa bigâne kalmamış bir TKP sunmanın imkânlarını da taşıyan yazılarda, Kürtlerin hak ve özgürlüklerine, kendi kaderlerini tayin hakkına ve ezen-ezilen diyalektiğinde ezilen halk konumuna ilişkin cümleler ve yaklaşımlar mevcuttur. Ancak genel yaklaşım bakımından bu cümlelerin pratiğe kuvvetli bir yansıması olmadığını da eklemek gerekir. Hamit Bozarlan, TKP’nin Kürtlerin varlığını, hatta haklarını tanımaya yönelik TKP ifadeleriyle, yine aynı TKP’nin pro-

³⁹ Yeğen, asıl meselenin milli mücadele üzerinden şekillendiğini belirtir (Yeğen, 2014, s. 150)

Kemalist tutumuna ilişkin durumu çelişkili bulur ve bu durumun Kemalizmin “daha ilerici” bir konumda algılanmasından ileri geldiğini belirtir (Bozarlan, 2012, s. 2).

Yine de belirtmek gerekir ki TKP yayın organlarında ve Türkiye komünizminin TKPce temsil edilen kanallarında, Kürt meselesine yönelik tutumda belirgin bir farklılaşma görülmemektedir. Mesut Yeğen’in tanışma, buluşma ve ayrışma olarak dönemlendirdiği Türkiye Solu ve Kürtlerin münasebetinde TKP’nin 1920’li yıllardaki tutumu, 1930’lardaki tutumuna nazaran tanışma bile sayılmayabilir. Asıl tanışmanın, 1930’da Hoybun örgütüne yürütülen Ağrı isyanına ve 1938 Dersim isyanına saklandığı ortadadır.

3.1.3. Tkp ve Ağrı İsyamı

Şeyh Sait isyanının yarattığı ortamda, Türkiye sınırları dışına çıkan Kürt aydın ve gruplar 1927’de Lübnan’da Kürt Kongresini toplayarak, Hoybun cemiyetini kurmuşlar, bağımsızlıkçı bir tutum benimseyerek bu yönde mücadele kararı almışlardır. 1926-1930 yıllarını kapsayan Ağrı isyanı (Ağrı Dağı isyanı olarak da bilinir), Osmanlı ordusunda tanınan bir asker olan İhsan Nuri Paşa’nın örgüte katılmasıyla onun önderliğinde başlamıştır. Mustafa Kemal’e destek olan İhsan Nuri Paşa’nın Hoybun’a katılması ve isyana liderlik etmesinde⁴⁰, yukarıda bahsedilen Lozan sürecinin ve Kürtlere talep ettikleri hakların verilmemesinin etkisi büyüktür. Örgütün ilk başkanı olarak Emir Celadet Bedirhan seçilmiş, daha önce kurulmuş bütün Kürt grupların birleşmesinden oluşan Hoybun’un kuruluşunun öncesinde bu örgütler kendilerini feshetmişlerdir⁴¹ (Jwaideh, 2004, s. 409).

TKP’nin Ağrı isyanına yönelik yaklaşımları, Şeyh Sait isyanına gösterilenden biraz daha farklıdır. Temelde emperyalizme alet olma nosyonu değişmemişse bile, isyanın kitleler tarafından desteklendiğine ve sosyal yönüne vurgu yapan bir ton görülmektedir. İstanbul il komitesinin illegal *Kızıl İstanbul* gazetesinde 10 Temmuz 1930’da çıkan bir

⁴⁰ Karadeniz (2018, s. 87), Nuri Dersimi’nin anılarında İhsan Nuri Paşa ve Hükümet arasında anlaşma yoluna gidildiğini yazdığını aktarır: “İhsan Nuri de [anlaşmayı] kabul ediyor ve ön koşul olarak Anadolu’ya sürgün edilmiş olan Kürtlerin yerlerine gönderilmesini, emlak ve arazilerinin kendilerine geri verilmesini istedi. Bu isteği Dersim, Sason ve Çapakçur’daki Kürt asileri de istediği için Türk Hükümeti 1928 yılında derhal bir yasa yaparak bu istekleri yerine getirdi”.

⁴¹ Sait Özbey, Kürdistan Teali Cemiyeti eski üyelerinin Hoybun’un programına karşı çıktığını ve örgütü terk ettiğini belirtir. Böylece Hoybun daha seküler ve milliyetçi bir örgüt olarak yoluna devam etmiştir (Özbey, 2009, s. 144).

yazı, isyanın köylülüğüne dikkat çeker: İşçi sınıfı ve onun pişdarı komünist fırkasının köylü harekâtına rehberlik etmesi ve onu inkılap yoluna sevk etmesi lazım ve zaruridir. Onun için Kürdistan'daki pederşahi ağır derebeylik ve yarı-derebeylik münasebatının milyonlarca köylüyü altında bulundurduğu esaret yetmiyormuş gibi, oradaki ağalarla, kapitalistliğe yüz tutmuş derebeyleriyle kaynaşmaya başlayan ve elele hareket eden Kemalist burjuvazi Kürdistan'ı bir müstemleke halinde kullanmakta ve onun kanını emmektedir (Karaca, s. 135). Emin Karaca'nın bahsettiği bu yayın, Kemalizmi sert eleştiren bir yayın gibi gözükmektedir. Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi yayın organı olan *İnkılap Yolu*'nda Temmuz-Ağustos 1930'da "İkinci Kürt İsyanı" başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır. Yazı Şeyh Sait isyanının, Kemalist burjuvazinin kendisini demokrasi cilası altında saklama halini bozduğunu ve böylece Kemalist diktatörlüğün açığa çıktığını belirterek, isyanın iki veçhesi olduğundan bahseder: yoksul halk ve isyanı dışarıdan körükleyenler. "Tam manasıyla hoşnutsuz bir halkın hükümet siyasetine karşı kütleli bir kıyamı" olarak nitelenen isyan, siyasi mahiyeti açısından ise emperyalizme alet olan, halkın ve inkılabın menfaatine aykırı, koyu mürteci bir harekettir. Toplumsal sebebi ile ayrı bir mana, siyasi mahiyeti ile ayrı bir mana ortaya konulur (Tunçay, 1993, s. 239). TKP'nin ve Komintern'in tutumu açıkça göstermektedir ki komünistler, Kürt hoşnutsuzluğunun toplumsal yönüne milli mesele bahsi üzerinden bakarak "derebeylik düzeni altında inleyen mazlum köylülüğü" savunmakta, ancak emperyalistlerin planlarına alet olan, hatta onlar tarafından kışkırtılan bir tablo görmektedirler. Mesut Yeğen'in "melez algı" olarak işaretlediği bu tutum, 1929 yılında TKP tarafından hazırlanan ve Komintern'in kabul ettiği faaliyet programına yansımıştır. Programda Kürt kabile reislerinin ve şeyhlerin, İngiltere ve Fransa'nın *ayıklı adi emir kulları* oldukları belirtilir. Bunun yanında, tenkil, cebir ve şiddet, Türkleştirme teşebbüsleri gibi girişimlerin, milli meseleyi (ulusal sorun) bir konu olmaktan çıkaramayacağı, aksine bu sorunun hala büyük bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Tunçay, 1993, s. 261).

Komintern'in bölgede olanlara yönelik yaklaşımı, daha çok İngiliz emperyalizminin Sovyetlere karşı kullanmaya çalıştığı *Kürdistan devleti tampon bölgesi* analizlerine dayanmaktadır. TKP'nin, isyanların sosyal nedenlerine ilişkin *direnışçi köylünün isyanı* olarak ele almayı tercih ettiği Ağrı isyanı Komintern'in İngiliz emperyalizmi analizleriyle aynı olarak kökü dışarıda bir politik amaca da hizmet

etmektedir. 5 Ağustos 1930 tarihli Komintern yayın organında bu duruma şöyle işaret edilir: “İngiltere’nin Ön Asya’daki savaş hazırlıkları hiçbir şekilde son bulmuş değildir(..) Türkiye’de ve İran’da patlak veren ve Kuzey Irak’ta Musul bölgesinde bile ‘Kürdistan’a Özgürlük’ sloganı altında çıkma eğilimi gösteren ayaklanmalar, İngiltere tarafından kışkırtılmış ve finanse edilmiştir. Amaç, Türkiye, İran, Irak ve Sovyetler Birliği’ne karşı askeri bir üs görevini yerine getiren tampon bir devlet kurulmasıdır (Perinçek, Komintern Belgelerinde Türkiye 3: Kürt Sorunu, 1994, s. 53).

3.1.4. Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Kürt Meselesi

TKP içerisinde Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Şeyh Said isyanı ve Ağrı isyanı üzerinden geliştirdiği Kürt meselesi tezlerine yer vermek gerekmektedir. Kıvılcımlı’nın TKP’nin yayın organlarına ve düşüncesine etki eden bir TKP’li olduğunu söylemek zordur. Ergün Aydınoglu’na göre “Kıvılcımlı’nın 1920’lerin sonunda TKP merkezinden uzaklaştırılmış bir militan olması nedeniyle, teorik zenginliğinin TKP’ye fazla bir şey verdiği söylenemez” (2011, s. 51). 1929 yılında tutuklanan TKP yöneticileri İzmir’den Adana’ya oradan da Mardin’e ve Diyarbakır’a gönderilirler. Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın da yer aldığı grup Elazığ Cezaevi’ne gönderilir. Kıvılcımlı’nın 1933’te yazdığı bilinen *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)* metinleri, Kıvılcımlı’nın ölümünden sonra 1979’da yayımlanan⁴² dokuz ciltlik *Yol Külliyatı*’nın bir eseridir. Bu metnin, Elâzığ Cezaevi’nde yazıldıktan sonra TKP Merkez Komitesi’ne iletiildiği bilinmektedir. Mesut Yeğen, dönemin şartlarına göre bazıları skandal sayılabilecek tespitlerin bulunduğu bu metnin, Kıvılcımlı’yı “ayrık” bir yere koyduğu görüşündedir ve bu ayrıkılığın Elâzığ Cezaevi’nde isyancı Kürt mahkumlarla kalmasından kaynaklanabileceğini belirtir. (2014, s. 155).

Yeğen’in tespiti yerindedir zira Kıvılcımlı’nın yaşantısından örnekler bu karşılaşmaların onun düşüncesinde etkili olduğunu göstermektedir. Demir Küçükaydın, *Bir Devrimcinin Teorik ve Politik Otobiyografisi* adlı eserinde Kürtlerin ayrı bir ulus olduklarını, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde okurken Aksaray’daki Türkiye Öğretmenler Sendikası(TÖS) lokalinin altındaki konferans salonunda sık sık sosyalistlerce tertiplenen açık oturumlar ve konferanslar için gittiği bir

⁴² Fevzi Karadeniz, 1930’larda yazıldığı bilinen metinlerin neden 1979’da yayımlandığını, yayıncının Kıvılcımlı’nın görüş ve tespitlerine sadık kalıp kalmadığını bilmediğini belirtir (2018, s. 102).

günde duyduğunu anlatır. Salonda arkadaşıyla sosyalizm hakkında konuşan Küçükaydın'ın arka sıralarındaki yaşlı ama dinç görünümlü bir kişi onların konuşmasına katılır. Bu kişi, Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine konuşurken Kürtlerden ayrı ve ezilen bir ulus olarak bahsettiğinde Küçükaydın şaşırarak dinlediğini anlatır. Aynı yaşlı adamın konferansın konuşmacılarından Hikmet Kıvılcımlı olduğunu anlamaları ise uzun sürmeyecektir (Küçükaydın, 2009, s. 302-302).

Kendisinin Kürt sorununu kavramasında Gezmiş'in rolü olduğunu ifade eden Küçükaydın, Gezmiş'in bu sorun ile ilgili farkındalığının Hikmet Kıvılcımlı'dan ileri geldiğini söyler. TİP Üsküdar ilçe örgütünde çalışan Gezmiş'in bu dönemde Kıvılcımlı ile tanıştığını, daha sonra Gezmiş'in Kıvılcımlı'yı TİP üyeliğine tavsiye ettiğini ve birçok kereler doktorun muayenehanesine gittiğini yazar. Gezmiş'in Kürtlerle onların kürtlüğü üzerinden ilişki kurması, onların politik olarak ayrı bir özne olduklarına inanması, Gezmiş'in, İstanbul'da Kürt milliyetçisi çevrelerle irtibatı bulunan Diyarbakır Yurdu öğrencileriyle ve Süleymaniye civarındaki kahveleri karargah olarak kullanan Kürtlerle sürekli bir ilişkisi ve diyalogunun bulunması gibi “olağandışı” tavırlarını Hikmet Kıvılcımlı etkisinden başka bir şeye açıklayamayan Küçükaydın, Türkiye solunun henüz 70lerde tartışıp çoğunluğun ise kabul etmediği “Kürtlerin ayrı örgütlenmesi” “Kürdistan'ın sömürge olması” gibi tezlerin henüz 1930'larda Kıvılcımlı tarafından *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)* kitabında savunulduğunu yazar (Küçükaydın, 2009, s. 315).

Yeğen Hikmet Kıvılcımlı'nın Kürt meselesi konusunda dönemin “TKP kadrolarından kökten ayrıldığı” da ileri sürmektedir (2014, s. 154). Ancak Kıvılcımlı'nın o dönemde anıldığı haliyle Şark meselesine yönelik TKPlilerden kesin bir farklılık içinde olduğunu söylemek zordur. Bu farklılık Kemalizmin eleştirisi ve Kürt meselesinin sosyal yönüne yapılan yüksek sesli vurguya dayandırılmaktadır. Şeyh Sait isyanını “din kisveli ağalığın açıkça maziye doğru bir koşusu” (Kıvılcımlı H. , 1979, s. 194) olarak anan Kıvılcımlı'nın, sosyalist teorinin müşterekliğinde TKPlilerden hangi noktada ayrıştığı çok belli olmamaktadır.

Onun farklılığı, TKP kadrolarının sosyal yönüne dikkat çekerken bile gerici buldukları, politik yönüyle de emperyalizme alet olduğu için karşı çıktıkları isyanların “mürteciliğine” dair farklı bir yaklaşım geliştirmesindedir: “Şark köylülüğü eski devri

ararken sadece yeni devre, cumhuriyet burjuvazisinin sömürüsüne karşı, kendine has dili ile protestoda bulunuyor... O kadar” (Kıvılcımlı H. , 1979, s. 208).

Hikmet Kıvılcımlı'nın Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarına ilişkin artık çokça bilinen, kavramsal ve teorik zenginliğiyle karşılık bulmuş tespitlerini tekrarlamak gereklidir. Bu tespitler temelde “milli mesele açısından sınıf esaslı”, “milletlerarası meseleler açısından devrimci ya da mürteci cephelere yakınlığı ölçüsünde” değerlendirmeye tabi tutulur.

Kıvılcımlı Şeyh Sait isyanının hedefinin şeriatı kurmak olduğunu, ancak isyana katılan her sınıf ya da zümrenin bu hedefi kendine göre anladığını yazmıştır. Şeyh Sait'in bu gayeden anladığı ise “bir nevi Kürdistan papalığı kurmak, ağaların anladığı bütün Kemalist burjuva usulleri yerine tam orta çağ derebeyliğini ele geçirmek, şehir burjuvalarının umduğu Türk burjuvazisinden bağımsız Kürt burjuvazisinin Kürdistan halkını rakipsiz sömürü nizamına getirmek, şehir küçük burjuvalarının bekledikleri meşhur olduğu kadar meçhul olan adalet, bütün mülksüzler ve fakir köylülüğün peşinde koştuğu ilahi bir refaha kavuşmak...” gibi hedeflerdir. “İsyan bir muz[dur], onu yiyenin niyetine göre koku vermekte[dir]” (Kıvılcımlı H. , 1979, s. 193).

Genel ve mahut kategorilerin alt-metinlerini okumak suretiyle daha detaylı, derinlikli ve teorik analizler yapmayı deneyen Kıvılcımlı metodu kendisini Şeyh Sait isyanının değerlendirmesinde de göstermiştir. Yukarıda belirtilen esaslara göre Şeyh Sait isyanı i) milli mesele bakımından memleket içinde ağalığın sermayedarlığa taarruzu olduğu için *irticai(gerici)*; ii) milletlerarası mesele bakımından emperyalizmden medet umduğu için *irticai*; özetle her iki durumda da *gerici* bir isyandır.

Ağrı isyanını, Şeyh Sait isyanına kıyasla daha milli, sosyal ve sınıfsal temelleri daha kuvvetli bir başkaldırı olarak okuyan Kıvılcımlı'nın, sınıfsal temeli köylülük düzeyinde algıladığı da görülmektedir. Bu bakımdan da onun “dönemin TKP kadrolarından kökten farklılaşan” bir yaklaşımının olmadığı açıktır. Yine de yeri gelmişken eklemek gerekir ki Kıvılcımlı'nın Kürt meselesine ilişkin tezleri hem döneminin hem kendi çevresinin dışında, sosyal-iktisadi koşullara daha fazla eğilen ve sosyalist teori özelinde konuyu milli mesele ekseninde ele alırken daha fazla bileşeni hesaba katan bir tutumun sonucudur. Kıvılcımlı'nın, bugünden bakınca resmî ideolojinin eleştirisi

sayılabilecek⁴³ en ‘olağandışı’ tespiti, “Kürdistan’da müstemleke[sömürge] usulleri”nin⁴⁴ uygulandığını belirtmesidir (Malmîsanij, 2011, s. 68). 1970’lere kadar, tabii olarak ne Kemalistlerce, şaşırtıcı olarak ne sol düşünce tarafından, anlaşılabilir olarak ne Kürt aydınları tarafından bu tonda bir analiz görülmemektedir. Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın merkez uygulama alanı olduğu Takrir-i Sükûn, Şark Islahat Planı, İskân Kanunu ve bunları destekleyici birçok resmî uygulamanın yanında, sürdürülen askeri hareketlerin tatbik edilmiş biçimleri, Kıvılcımlı’nın “iç sömürge” yaklaşımını serimlemedeki başat amiller olabilir.

Kıvılcımlı’ya göre Ağrı isyanı “Kürdistan’daki Kemalizmle uzlaşmayan (burjuva+ağa) unsurların, fakat daha modern olan burjuva şiarlarını yani milliyetçilik prensiplerini fikriyat edinerek harekete geçmesi ve halkın hoşnutsuzluğundan istifadeye girişmesi” demektir. Yine yukarıda belirtilen esaslara göre Ağrı isyanı da şöyle yorumlanmıştır: i) milli mesele açısından, bir millet olarak ezilen kürtlüğün ezen Türk burjuvazisine karşı bu isyanı, çalışkan aşağı sınıfların kurtuluşunu da temsil edebildiği nispette *ilerici ve devrimci*; ii) milletlerarası mesele açısından, dünya irticai demek olan emperyalizme dayandığı için ise *gericidir* (1979, s. 194-195).

Bu analizlerinin yanında, Kemalizme yönelik kayıtsız eleştirileri, Kıvılcımlı’nın diğerlerinden ayrıldığı bir noktadır. Ona göre Kemalizmin devrimciliği izafidir. Emperyalizm düşmanlığı ise fakir Türkiye halkını, çalışkan işçi ve köylüleri ezmesinden değil, emperyalizmin bu soygunla kendine ayırdığı arslan payından Türk burjuvazisine bir kırıntı bırakmasından ileri gelmektedir (Yeğen, 2014, s. 156-157). Bu sert eleştiriler Kıvılcımlı’nın özgün konumuna ilişkin fikir vermektedir.

⁴³ Mehmet Malsîmanij (Malmisanlı) , “Resmî ideoloji çerçevesi dışında [1920-1970 döneminde] Kürtler hakkında yapılmış ama yayımlanamamış istisnai bir çalışma olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın ‘*İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*’ başlıklı çalışmasının yanında, Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlanan İslâm Ansiklopedisi’ndeki [V. Minorksy’nin yazdığı] Kürtler maddesini” de gösterir ve “o dönemde kamuoyuna yönelik devlet yayınları arasında Kürtlerin ve Kürtçe’nin varlığını inkâr etmeyen biricik yayın budur” diye ekler. (Malmîsanij, 2011, s. 68). Bkz: (Minörsky)İslâm Ansiklopedisi, c.6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, sf. 1089-1114. Yazar “çerçevesi resmî ideolojiyle çizilmiş, güdümlü ve aynı zamanda resmî ideolojinin üretildiği alanlar” olarak başlıkladığı *anti-Kürdoloji* çalışmalarının karşısına ise *Kürdoloji* çalışmalarını koyar. *Gizli Kürdoloji* tabiri ise, “kamuoyuna açık olmayıp sadece devlet yetkilileri için yapılan bazı çalışmalar”ı tanımlamak için kullanılır. Ona göre “devlet, anti-Kürdoloii malzemesini kamuoyuna sunarken, gizli Kürdoloji malzemesini kendisine saklamıştır” (Malmîsanij, 2011, s. 69-70).

⁴⁴ İçişleri Bakanı olan ve isyan sonrası hazırlanan Şark Islahat Raporu komisyonunun bir üyesi olan Cemil Uybadin hazırladığı bir raporda, Şark’ta *müstemleke tarz-ı idaresi* kurulması gerektiğini belirtmiştir (Bayrak, 2009, s. 109).

Özetle, 1920’li ve 1930’lu yıllarda Kürt meselesini isyanlar üzerinden de olsa ele alan TKP, konuyu feodalizm-kapitalizm ikiliği içerisinde ele almış, sınıfsal açıdan ise bir köylülük sorunu olarak görmüştür. Konunun esasını toprak reformu dayandıran partinin, aşiret yapıları ve ağalık sistemi tasfiye edildikten sonra Kürt sorunun çözüleceğine yönelik inancı tamdır. Nabi Yağcı’ya göre bu yaklaşım Kürt Sorunu’nu devrim gibi belirsiz bir geleceğe erteleyerek yok saymak anlamında da yorumlanabilir (Yağcı, 2011, s. 510).

“Tek ülke tek parti” yaklaşımı temelinde, işçi-köylü ittifakı ile komünist partinin öncülüğü doğrultusunda gerçekleşecek bir çözüme inanmış gibi görünen TKP’nin gerek teorik bağımlılığı gerek muhatap olduğu kitleyle irtibatsızlığı, daha önemli olarak da zihniyet ortaklığı bakımından Kemalizmle ve taktik bakımından Kemalizmle kurduğu ilişkinin mahiyeti, Kürt sorununa yaklaşımda özgün bir tavır ve tutum geliştirebilmesini engellemiştir. 1980’e kadar bu tutumun pek değişmediği de görülmektedir fakat bu apayrı bir tartışma konusudur.

Ulus-devlet düşüncesini temel alarak anti-emperyalizm adına takınılan devletçi politik tutumun yanında din ve İslam konusundaki Batıcı pozivitizmi de toplumsal değerleri anlamada ve yorumlamada TKP’yi eksik bırakmıştır. Kemalist militan laikçi anlayıştan çok uzakta olmayan TKP’nin bu paradigma temelinde kurulan siyasetlerle halkla bütünleşmesi çok zor olduğu gibi, Kürt Meselesi’ni doğru kavraması daha da zor olmuştur (Yağcı, 2011, s. 512).

3.2. SOL AYDINLAR VE KÜRT MESELESİ

Türkiye Komünist Partisi tecrübesinin solun 1960’tan önceki geleneğini doldurduğunu, etki alanı az olsa bile referans bir geçmiş oluşturduğunu önceki bölümde belirtmiştik. En azından politik bir geçmiş oluşturması bakımından TKP tecrübesinin Türkiye solunun kendi devamlılığı içerisine yerleştirilmesi mümkündür. İdeolojik ya da örgütsel bir tarih oluşturmasa da siyasi bir tarih oluşturmuş bir TKP kuşağının varlığını ikrar edebiliriz (Yeğen, 2006, s. 160).

Kürtler ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiyi, sosyalistlerle ilişkisinden çıkarak da ele almak mümkündür. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960’lara kadar Kürt varlığının inkâr edilmesi, Kürt dilinin yok sayılması gibi sonuçlar doğuran resmî tezin temel dayanağı,

modern, seküler ve ulus-devletçi bir milli misakın içerisinde oluşturulan geniş Türklük tanımıdır. Bu Türklüğün kaba anlamıyla bir ırka dayandığını söylemek -her ne kadar bunu söylemeyi mümkün kılacak uygulamalar bulunabilse de- genel anlamda mümkün değildir. Bunun yerine söz konusu Türklüğün, kanunî tertibi 1924 anayasasının asgari temeline dayanan biçimi -vatandaşlık itibarıyla Türk sayılmak-, İttihatçı düşüncenin sosyal darwinist, pozitivist ve jakoben tutumunun kemalizme aktarılmasıyla uygulama alanına kavuşmuştur. 1960'lara kadar birçok siyasetçinin ve devlet adamının geniş ve yeterli kimlik kalıbı olarak zikrettikleri Türklüğün *ötekilerinden* biri de Lozan Antlaşması'nda din müşterekliği üzerinden "bizden" ve "içeride" kabul edilen Kürtlerin "kürtlük" iddiaları olmuştur. Yalnızca Kürtlerin değil, Ermenilerin, Yahudilerin ve Rumların da söz konusu ulus tanımına dahil edilmediği bugün açıklıkla dillendirilmektedir. Kürtlerin durumu ise din temelinde ortaklık, çok yakın ve uzun bir coğrafi ve tarihî geçmişe yaslanma gibi etmenlerce kültürel sebeplerle "içeride" algılanmıştır. Bu kültürel sebeplerin yanında, Suriye, Irak ve İran topraklarında bulunan Kürtlerin, Türkiye topraklarında bulunan Kürtlerle milliyetçilik üzerinden kurabileceği bağlantının devleti zayıflatacağı, buna bağlı olarak büyük emperyal devletlerin siyasi oyunlarına bir art-alan oluşturabileceği gibi kanaatler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlere yönelik politikalarında içermeci bir inkâr tavrını belirgin kılmıştır.

Bu durumun 1960 tarihi ile değiştiğini belirtmek aslında mümkün değildir. Ancak, 1920-1938 yılları arasında Kürt coğrafyasında çok bileşenli amiller ve sebeplerden ötürü ortaya çıkan isyanlar sonrasında yaşanan sessizlik, kültürel inkâr ve geri bırakılmışlık, 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bir canlanma ve siyasal umuda yerini bırakmıştır. Tek parti döneminin baskıcı politikaları ve üst üste gerçekleşen askeri hareketlerle başka bir boyut kazanan bölgedeki huzursuzluk ortamı, tüm ülkede olduğu gibi Kürt coğrafyasında da olumlu karşılanan DP iktidarına bir alan açmıştır. Ancak, 1950'lerin sonuna yaklaşıldığında, askeri zümrede, aydınlarda, sol düşünüşe sahip kimselerde ve ticaret burjuvazisinde DP iktidarına yönelik rahatsızlığın boyutları, İnönü'nün yurt gezileri yaparak DP iktidarının etkisini azaltmaya yönelik faaliyetleriyle DP iktidarını da tedirgin edecek bir karşı-rahatsızlığı beslemiş, 27 Mayıs askeri darbesiyle

yönetime el koyulmuş ve yeni şartları haiz bir toplumsal ve siyasal yapının işaretleri verilmiştir.⁴⁵

27 Mayıs askeri darbesini, özellikle toplumsal açıdan bir dönüm noktası saymak zordur. DP döneminde sermaye eskiye kıyasla daha fazla topluma yayılmış, açılan fabrikalar bir işçi sınıfının oluşumuna katkı sağlamıştır. Bunun yanında, dünya konjonktürü de Keynesyen ekonominin son on yılını yaşayacağı bir döneme girmiş, alternatif sosyalizmler “tek ülkede sosyalizm” anlayışını zayıflatmış, milliyetçi hareketler siyasal ivme kazanmıştır. 1950’lerde Mısır’da güçlenen özgür subaylar hareketi Nasırcı yorumla Arap sosyalizmine evrilmiş, Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Çin Komünist Partisi arasındaki kesin kopuş sosyalizm-içi başka tartışmaları gündeme taşımıştır. Türkiye açısından ise devletçi ekonomi yaklaşımı hükümünü sürdürmeye devam etmiş, modernleşme kimliği açısından Türklük tek müşterek zemin olarak görünürlüğünü sürdürmüştür.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinin, sosyalist düşünce ve canlanma bakımından çok önemli bir tarih olduğunu sıklıkla belirtmenin yanında, Kürt meselesi için resmî tezin işlerliğinin sürmesi sebebiyle özel bir dönüm noktası olmadığını da eklemek gerekir. Elbette sosyalist sol içerisinde faaliyet göstermeye başlayan, Kürt soluna ilişkin bölümde gerekçeleriyle doğuşu ve gelişimi aktarılan sosyalist Kürt aydın hareketinin faaliyetleri açısından 27 Mayıs bir etkiye sahiptir. Ancak, 27 Mayıs darbesi sonrası oluşturulan Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılan genel affın hapiste “kürtçülük” faaliyetinden tutuklu bulunan kimseleri kapsamaması, Cumhuriyet döneminde Avni Doğan, İsmet İnönü, Celal Bayar, Necmettin Sahir Sılan tarafından devlete hazırlanan doğu raporlarının çoğu tespitinin hala devlet kadrolarınca sahiplenilmesi gibi etmenler, 27 Mayıs 1960’ı Kürt meselesi bakımından özel bir dönüm noktası olmaktan kanaatimizce çıkarmaktadır.

27 Mayıs darbesinin Türk milliyetçiliğinin konsolide olmasında, sabık DP iktidarına “ülkeyi talan eden tüm kötülüklerin” hamledilmesinden sonra kurtuluş reçeteleri hazırlanmasında bir iddia sahibi olarak Milli Birlik Komitesi’ni ön plana çıkardığı

⁴⁵ 27 Mayıs’tan sonra ulusal gazetelerden çok sayıda köşe yazarı Doğu bölgelerinde kamu düzeninin bozulmasını da içeren bütün büyük sorunların DP’den kaynaklandığını belirten yazılar yazmışlar, DP’nin örgütlü bir eşkıyalık içerisinde ülkenin kaynaklarını talan ettiğini belirtmişlerdir (Özcan, 2018, s. 145).

söylenbilir. 1961 yılında hazırlanan Anayasa tasarısı üzerine yapılan görüşmelerde, darbenin lideri ve halihazırda ülkenin cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel'in, "milliyetçiliğe" vurguda bulunan maddelerin yer almadığı Anayasa'yı eleştirdiği bilinmektedir. Ona göre milliyetçilik devletin tanımlayıcı niteliklerindedir. Bu yaklaşımında Gürsel, "Kürtçülüğe" karşı verilen mücadelede "sayıları 70-80 bini bulan Kürtlere", o güne dek İslam'ın içinde eriyen Türklüğün anımsatılması amacıyla anayasanın hâkim niteliğinin "milliyetçilik" olması gerektiğini belirtmiştir. Özcan'ın aktardığına göre Milli Birlik Komitesi(MBK) "milliyetçilik" ilkesini Devletin tanımlayıcı nitelikleri içine dahil etmeyi kararlaştırırken sonuçta "Türk milliyetçiliği" terimini anayasanın giriş bölümüne anayasanın itici gücü olarak eklemiş, milli terimini de anayasanın 2. Maddesinde devletin temel niteliklerinden biri saymıştır (Özcan, 2018, s. 146).

27 Mayıs öncesinde ülke içinde gerçekleşen 49lar olayının yanında, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbe sonrası, Sovyet Birliği'nde yaşayan Molla Mustafa Barzani ile iş birliğine giden Irak'taki gelişmeler Türkiye'yi oldukça endişelendirmiş, yetkilileri Kürt meselesi üzerine eğilmeye itmştir.⁴⁶ Canip Yıldırım anılarında 1960'ların başında Irak'ın kuzeyinde Barzani çevresinde gelişen silahlı hareketin Türkiye'de başta İnönü olmak üzere devletin dikkatini çektiğini ve devleti endişelendirdiğini belirtir (Miroğlu, 2010, s. 132-133).

3.2.1. 49'lar Olayı

Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen Abdülkerim Kasım darbesi sonrasında, Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a davet edilmesiyle, Kürt hareketinde yeni bir ivme meydana gelmiştir. Irak'taki Türkmenlerin güvenliğine ilişkin Türkiye medyasında çıkan endişeli söylemler, Niğde Milletvekili Asım Eren'in mecliste yaptığı bir konuşmaya yansımıştır.

⁴⁶ 31 Mayıs 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Milli Birlik Komitesi'nin endişelerini ifade eden şöyle bir yazı çıkmıştır: "Milli Birlik Komitesi ve Hükümet, memleketi parçalayıcı unsurların tamamen izalesi yolunda zorlayıcı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bütünüyle yalnız Türklerin vatanı olduğu, başka gayeler taşıyan birkaç kişiye benimsenilecektir" (STMA, 1990, s. 2112). Buçukçu da (2017, s. 317) 27 Mayıs'ın Kürt meselesine ilişkin bir endişeyle gerçekleştirildiğine dair iki anı aktarır: "Taner Timur Mülkiye'de kurulan anayasa komisyonu ile toplantıda Numan Esin'in 27 Mayıs darbesinin esas sebebinin Güneydoğu'daki birtakım gelişmeler olduğunu; bölgeden yüklü miktarda silah topladıklarını söylediğini aktarmaktadır. O dönem İzmir'de bir gazetenin temsilciliğini ve muhabirliğini yapan Doğan Özgüden Ankara'daki *Öncü* gazetesi bürosunda otururlarken çıkagelen Milli Birlik Komitesi'nin en genç üyesi de olan Yüzbaşı Muzaffer Özdağ'ın 27 Mayıs darbesini Doğu Anadolu'da patlak verecek bir Kürt isyanını önlemek için yaptıklarını söylediğini iddia etmektedir. Özgüden'e göre Özdağ, bu duruma delil olarak da darbe gerçekleşir gerçekleşmez tutuklanan 55 Kürt ağasını göstermiştir (Özgüden, 2010, s. 243).

Kürt sosyalistlerin “Asım Eren Olayı” olarak adlandırdığı bu hadise, Kerkük Türkmenlerinin Irak’ta etkin hale gelen Kürtler tarafından öldürülebileceği, hatta bastırılan bir Türkmen ayaklanmasına Kürtlerin katıldığı kanaatini besleyenlerin sözcüsü gibi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, Kürtlerin Türkmenleri öldürdüğü, buna misliyle karşılık verilmesi gerektiği, öldürülen Türkmen kadar Kürt öldürülmesinin lazım geldiği üzerine konuşan Eren’in yaklaşımı, Kürt sosyalistler tarafından Diyarbakır’da çıkarılan *İleri Yurt* gazetesinde eleştirilmiştir⁴⁷.

Oluşturulan bölge müfettişliklerinden birinci bölge müfettişi olarak 1940lı yıllarda görev yapan Avni Doğan’ın “Tehlike Çanı” başlıklı 19-23 Kasım 1958’de Vatan gazetesinde tefrika edilen yazı dizisi, Irak’ta gerçekleşen Molla Mustafa Barzani’nin oluşturduğu hareketlilik dolayımında hükümete uyarılarda bulunmuş, “şark bölgesi” için⁴⁸ birtakım tedbirlerin alınması gerektiğinden bahsetmiştir (STMA, 1990, s. 2111).

Sonradan *Yön* dergisinde Doğan Avcıoğlu’nun yayınladığı bir rapor da Asım Eren olayına benzer bir şekilde, 49lar hadisesinin gerekçesini açıklar gözükmektedir. Milli Emniyet Teşkilatı’nın ilgili şefi Ergün Gökdeniz, Kürt sorununu çözmek için bin Kürt önde geleninin asılmasını önerdiği raporunu Celal Bayar’dan, Devlet bakanı Tevfik İleri’den, Başbakan Menderes’ten ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’dan oluşan heyete sunmuştur. Musa Anter olayı şöyle anlatmaktadır:

DP’ye karşı yapılan darbeden sonra elimize geçen rapora göre [bahsedilen isimler] topluyorlar. O zaman milli emniyetin Kürt sorunu şefi Ergun Gökdeniz’in – ki bu zat 1975-76 yılları arasında Mardin’e vali tayin edildi-hazırladığı rapor okunuyor. Raporun içeriği genel olarak şöyledir: 1- Eğer Türkiye’de bin tane Kürt aydını yok edilirse Türkiye’de Kürt sorunu en aşağı otuz yıl geriler. 2- Operasyonda seçeceğimiz Kürtlere Komünist demeliyiz, çünkü Kürtler komünistleri sevmez ve tutmazlar. 3- Bunların siyasi partilerde kuvvetli yakınları olmamalıdır vb. Celal Bayar ve Cevdet Sunay “Tamam” diyorlar. Celal Bayar Dersim’deki tecrübelerine güvenerek, “*Zaten köklerini kazıma lazımdır*”, diyor. Tevfik İleri, “*Arkadaşlar, siz beni bilirsiniz. Ben bir Kürt dostu değilim, ama böyle bir harekette bulunursak sakın Cezayir’, Kürdistan’a getirmiş*

⁴⁷ Bakıuşak, Musa Anter’in anılarında olaya Ankara ve İstanbul’da okuyan gençler olarak büyük tepki gösterdiklerini ve protestolarda bulduklarını yazdığını aktarır (Bakıuşak, 2018, s. 430).

⁴⁸ Şark bölgesinde Şeyh Sait ve Dersim isyanlarının devletin hafızasında oluşturduğu karşılık çoğunlukla “eşkıyalık” kalıbında değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında “şakiler”den, “büyük Türk kuvvetine ve çağdaş rejime kasteden çapulculardan” ve “ne idüğü belirsiz ağalar ve şeyhlerden” müteşekkil hafızanın, 1960’larda yerini “kürtçülük endişesi”ne bıraktığını görmek mümkündür. Özellikle 1950-70 arası Doğu’da gerçekleşen olayların gazeteler, TBMM milletvekilleri, siyasi partiler ve üst düzey devlet yetkilileri tarafından nasıl algılandığına ilişkin yetkin bir çalışma için bkz: (Özcan, 2018)

olmayalım? diye soruyor (O aralar Cezayir’de Cezayirli ile Fransızlar arasında şiddetli çarpışmalar ve milli kurtuluş savaşı devam ediyordu.) Fatin Rüştü Zorlu, “*Böyle şey olmaz: Ben şimdiden istifa ediyorum, zaten dışarda kimsenin yüzüne bakacak halimiz kalmamış. Ermeni Soykırımı’dır, Rum Soykırımı’dır, Kürt Soykırımı’dır, tarih içinde bir parça kabuk bağlamışken yeniden bu soykırımı kimseye karşı savunamayız*” diyor. En son Adnan menderes kalmış, “*Peki arkadaşlar, zaten müfettiş beyin anlattığı suçlar idamlık suçlardır. Biz bunlardan elli tanesini tutuklar idam ettiririz. Böylece ellişer ellişer tutuklar ve mahkeme kararı ile de idam edersek, bini tamamlarız.*” demiş. Buna karar veriliyor. Tabii önceden Ankara Karakuvvetleri Mahkemesi’nden elli tane adsız tutuklama müzekkeresi çıkarılarak Milli Emniyete veriliyor...” (Anter, Hatıralarım, 1991, s. 149-150)

Musa Anter’in yazar olduğu, Avukat Canip Yıldırım’ın yazı işleri müdürü olduğu *İleri Yurt* gazetesinin, dönemin dilini çok da zorlamadan⁴⁹ Kürt gerçekliğine dikkat çekmeye çalıştığı söylenebilir. Derginin 1959 tarihli 500. Sayısında Musa Anter’in “Aman Ne İleri Yurd” köşesinde Kürtçe olarak yayımladığı “Kımıl” isimli şiir⁵⁰, basında ciddi bir tepkiyle karşılanmış, bir süre sonra derginin de kapanmasına yıl açacak tutuklanmalara gerekçe olmuştur. Yayımlanan *Kımıl* şiiri sonrası Musa Anter, derginin sahibi Abdurrahman Efhem Dolak ve Avukat Canip Yıldırım tutuklanmıştır. 49lar olayının bu tutuklanmalarla başladığını söylemek mümkündür (STMA, 1990, s. 2111)⁵¹. 22 Eylül 1959 tarihinde başlayan bu tutuklanmaların, Kürtlerden 50 kişinin tutuklanması ve böylece bu durumun bir ses getirmesi amacıyla yapıldığı bilinmektedir. Tutuklanan 50 kişiden hapisanede hayatını kaybeden Mardinli Emin Batu’dan sonra 49 kişi kalması anlamında siyasi tarihe 49lar olayı olarak geçen tutuklanmaların, Kürt aydın hareketliliğinde ve Kürt meselesi üzerinde ciddi bir dönüm noktası olduğu belirtilebilir. Musa Anter hatıralarında olayı şöyle anlatır: 17 Aralık 1959’da tutuklandık(...) seneler sonra mahkemeye çıktığımızda kırk dokuz kişiydik, bu olaya da “kırkdokuzlar” denildi. Sebep şu: Ankara

⁴⁹ Bruinessen, 1960’lı yıllarda çıkan dergilerden bahsederken dergilerin hepsinin Türkçe olduğunu ve *kendilerini dikkatle seçilmiş kelimelerle ifade ettiklerini* yazar (Bruinessen, 2010, s. 301).

⁵⁰ Şiirin çoğu kaynakta Musa Anter tarafından kaleme aldığı ifade edilmektedir. Oysa Canip Yıldırım anılarında, Kımıl şiirinin anonim bir şiir olduğunu belirtir: “[İleri Yurt Gazetesi] en fazla üç yüz beş yüz basılıyordu, ama tabii gazete elden ele dolaşıyordu. Kürtçe Kımıl şiirini bastık, anonim bir şiirdi, büyük bir hadise oldu, bizzat Celal Bayar Diyarbakır savcısını aradı ‘Sen orda uyuyor musun?’ diye. Kımıl bir haşeredir, afete yol açar, afet olunca köy yoksullaşır. Musa [Anter] bu şiiri Siverek’ten derledi” (Miroğlu, 2010, s. 128).

⁵¹ Canip Yıldırım, ilk olarak yalnızca Musa Anter ile A.E. Dolak’ın tutuklandığını belirtir: “İşler biraz ileri gidince, 49lar hadisesi başladı. İlk tutuklanmalar Diyarbakır’da başladı(...) Ben güçbirliğiyle CHP’ye katıldığım için, önce bana ilişmediler. 27 Mayıs hareketi başlar başlamaz, DP’li beyleri, ağaları, şeyhleri sürgün etmeye başladılar. CHP’lilere doğal olarak dokunmadılar” (Miroğlu, 2010, s. 131)

Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf talebesi ve hemşerim Emin Batu, hücrede vefat etti(...) 1962’de serbest bırakıldık (Anter, Hatıralarım, 1991, s. 150).⁵²

Rafet Ballı (Ballı, 1991, s. 69), 49ların yargılanmasının 27 Mayıs’tan sonra Genelkurmay Askerî Mahkemesi’nde başladığını, 49lardan Sait Elçi’nin Kürtlerin haklarından bahseden savunmalar yaptığını aktarır. Ballı’ya göre meslekleri ve isimleriyle 49lar listesi şöyledir: Şevket Turan (Lev. Bnb. Mardin), Ziya Şerefhanoglu (Avukat, Yeni Türkiye Partisi senatörü), Koço Elbistan (Doktor, Elbistan), Sıtkı Elbistan (Hukuk Fakültesi öğrencisi), Şahabettin Septioğlu (Ziraat Mühendisi, Elazığ), Hasan Akkuş(Tüccar), Naci Kutlay (Doktor), Yusuf Kaçar (İnşaat Teknikeri, Tunceli), Necati Siyahkan (Tıp Fak. Öğrencisi), Esat Cemiloğlu (Ziraat Müh., Diyarbakır), Yavuz Çamlıbel (Subay), Mehmet Ali Dinler (Hukuk Fakültesi öğrencisi), Durdu Akkoyunlu (Tüccar), Sait Elçi (Serbest Muhasebeci, Bingöl), Selim Kılıçoğlu (Öğretmen), Ali Karahan (Avukat), Sait Bingöl (İktisat Fak. Öğrencisi, Elazığ), Yaşar Kaya (İktisat Fak. Öğrencisi), Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan), Haydar Aksu (Avukat), Faik Savaş (Tıp Fak. Öğrencisi), Fadıl Budak (Hukuk Fak. Öğrencisi), Mustafa Direkçigil (Doktor), Fevzi Kartal (Avukat, Van), Fevzi Avşar (Doktor), Hasan Ulus (Müteahhit), Halil Demirel (Subay), Hüseyin Çok (Tıp Fak. Öğrencisi), Musa Anter (Avukat), Muhsin Şavata(Tüccar), Nazmi Balkaş (Ziraat Fak. Öğrencisi), Ziya Acar (Hukuk Fak. Öğrencisi), Ferit Bilen(Tüccar), Mehmet Çiğdem(Doktor), Mehmet Eydemir (Tıp Fak. Öğrencisi), Abdurrahman Efhem Dolak (Gazeteci), Canip Yıldırım (Avukat), Emin Kotan (Elektrikçi), Ökkeş Karadağ (Çiftçi), Turgut Akın (Hukuk Fak. Öğrencisi), Mustafa Ramanlı (Hukuk Fak. Öğrencisi), Mehmet Özer (Tıp Fak. Öğrencisi), Feyzullah Demirtaş (Hukuk Fak. Öğrencisi), Samet Balkaş (Tıp Fak. Öğrencisi), Cezmi Balkaş(Ziraat Fak. Öğrencisi), Halis Yokuş (Mühendislik

⁵² Burada, Musa Anter ile ilgili bir bahis açmakta yarar var. Modern Kürt milliyetçiliğinin uzun bir dönemine tanıklık eden Anter’in Kürt aydınlarının Osmanlıdan Cumhuriyet’e evrimi konusunda bir köprü olduğu söylenebilir. “Geç dönem Osmanlı Kürt aydınları Kürt dili, edebiyatı ve tarihi alanlarında bir arkeolog gibi çalışıp var olan mirası ortaya çıkarmaya çalışırlarken, Musa Anter’in de aralarında bulunduğu Cumhuriyet dönemi Kürt aydınlarının ise tam da aynı Cumhuriyet’in politikalarından ötürü Kürtlerin varlığını ispat etme gibi daha geri bir pozisyonda işe başladıkları görülür” (Baykuşak, 2018, s. 425-426). Bu tespite benzer olarak İsmail Beşikçi, genç kuşak bir Kürt milliyetçisinin Anter’le giriştiği diyalogu aktarır: “Genç, Musa Anter’e ‘sizin kuşak Kürdistan için hiçbir şey yapmadı, biz sıfırdan başladık’ diyor. Musa Anter’in hiçbir öfkeye kapılmadan, övünerek söylediği şudur: ‘Sizlerin geçmişi daha soğukkanlı bir şekilde değerlendirmeniz gerekir. Bizim kuşak da eksi kaçlardan sıfıra yükselebilmek için çok büyük çaba sarfetti...’” (Beşikçi, 1991, s. 6). Kürt milliyetçiliğinde erken cumhuriyet dönemi aydınının motivasyonu, bu iki alıntıdan anlaşılabilir.

Öğrencisi), Medet Serhat (Hukuk Fak. Öğrencisi), Nurettin Yılmaz (Hukuk Fak. Öğrencisi) (Ballı, 1991, s. 69-70).

Davanın iddianamesinde “Şarki Anadolu’da yaşayan ve Türkçe ile Farsça’nın karışımından husule gelmiş ayrı bir lehçe arzeden lisanla konuşan ve aslında Türk olmalarına rağmen, kendilerini Kürt olarak tavsif ve tefrik eden zümrenin müstakil bir Kürt devleti kurmaları mevzuundaki faaliyetleri Cumhuriyet devrine takaddüm eder” ifadeleri (Kutlay, 1995, s. 12-15), resmi tezin Kürt varlığına ilişkin yaklaşımını da örneklemektedir. İddianamede, Şeyh Sait/Ağrı/Dersim isyanlarına halkın destek vermediği, İran, Irak ve Suriye’de yaşayan Kürtlerin de “devletlerine sadık kalarak menfaatleri icabı yabancı tesirlere alet olmamayı prensip edindiği” belirtilmiştir. Bu bakımdan, 49lar davasına dahil edilen kişilerin Sovyet Rusya’nın desteklediği Kürtlük davasına alet olduklarını belirten iddianame, konuyu yabancı devletlerin Türkiye’yi zayıflatma ve parçalama gayreti ölçüğünde değerlendirmiştir. Türkiye’de ve Avrupa’da kongreler toplayan “Kürt gençliği”nin Fransa’da, Londra’da, Mısır’da, Ermenistan’da ve sair yerlerde yaptıkları neşriyatın kürtçülük faaliyeti kapsamında olduğunu belirten iddianame, Türkiye’de Kürtçülük faaliyetlerini ise Ankara, İstanbul ve Diyarbakır merkezli olarak üç ayrı bölgede ele almıştır.

1 Haziran 1960 tarihinde 485 Kürt gözaltına alınarak Sivas’ta bir kampta toplanmış, 19 Ekim 1960’ta ise bir sürgün yasası çıkarılarak 55 ağanın sürgün edilmesi kararlaştırılmış ve mecburi iskân uygulanmıştır. Bu uygulamanın, doğuda yaygın hale gelen şeyhlik ve ağalık baskınlığını azaltmaya yönelik olduğu, ayrıca bağımsızlıkçı Kürtçü hareketlerin gelişmesine engel olacak bir adım olduğu düşünülmüştür. Milli Birlik Komitesi üyelerine göre 55 ağanın ilgili bölgelerde "Kürtçülük cereyanı"nı yaygınlaştırması söz konusudur. Buçukçu, zorunlu iskân uygulamasının kaldırılması ve memlekete geri dönüş için MBK'ya başvurulduğunda Kürtçülük tehlikesinden bahsedilmesi üzerine Kinyas Kartal adlı ağanın "Evet, biz ne kadar Türküz desek de Kürdüz, bunu değiştirmeye imkân yok" demesinin dönemin ortamını oldukça gerginleştirdiğini aktarır (Buçukcu, 2017, s. 317).

1963 yılının haziran ayında, sonraki bölümde bahsedilecek yayınlar etrafında toplanan ve Kürt kültürü, tarihi, Kürtçenin özellikleri gibi konulara da eğilen yazarlar

tutuklanmış, siyasi tarihe “23’ler olayı” ya da “23’ler davası” olarak geçen yargılamalar başlamıştır. Dönemin *Deng* dergisinin yazı işleri müdürü de olan Yaşar Kaya, bir röportajında konuya ilişkin şunları söylemiştir: “1938 Dersim’den sonra, 17 Aralık 1959 yılında ‘49’lar’ olarak anılan tutuklamalar önemli bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra ikinci toplu tutuklamalar da ‘23’ler olayı’ ile gerçekleşti. 1961 askeri darbesi sonrası oluşan ortamda, Kürt aydınları da bazı yayınlar etrafında kümelenmeye ve Kürtlerin sorunlarını, edebiyatını ve kültür değerlerini tartışmaya başlamışlardı. Haziran 1963’te 23 Kürt Aydını tutuklanmış ve haklarında dava açılmıştı” (Röportaj, 2008).

6 Haziran 1963’te *Dicle-Fırat* gazetesinin sahibi olan, İsmail Beşikçi’nin 1972’nin Ekim ayında Diyarbakır’da bir askeri tutukevinde tutuklularken ziyaretçi görüşünde ziyaretçileri ile Kürtçe konuştuğu için askerlerin ve cezaevi yetkililerinin “burası Türk yurdudur, burada Türkçe’den başka bir dil konuşulamaz, Türk vatanında başka bir dil konuşulması yasaktır” diyerek bağırdığı (Beşikçi, 1991, s. 12) Edip Karahan tutuklanmıştır. 28 Haziran 1963’te ise daha geniş bir tutuklama yapılarak, *Roja Newe* dergisinin sahibi Doğan Kılıç Şihhesenanlı, yazı işleri müdürü Hasan Buluş, Musa Anter, *Deng* dergisi mesul müdürü Medet Serhat, yazı işleri müdürü Yaşar Kaya, *Reya Rast* dergisi sahibi Av. Ziya Şerefhanoglu ve derginin sahibi Ergün Koyuncuoğlu, Nuri Dersimi ile irtibatlı olduğu bilinen Ali Anagür, Av. Kemal Bingöllü, Fethullah Kakioğlu, Mehmet Bilgin ve Enver Aytekin de tutuklanmıştır. Bu kişilerin yanında Irak’ta, İran’da, Suriye’de ve Avrupa’da yaşayan Kürtler de bulunmaktadır. Bu sebeple Yaşar Kaya, yukarıdaki röportajında tutukluların “tüm Kürdistan’dan” olduğunu söyleyerek konuya bağımsızlıkçı ve milliyetçi bir perspektif ile yaklaşmıştır. İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, yakalananların üçünün TİP’e mensup olduğunu söylemiş, TİP ise partinin yayın organı *Sosyal Adalet* dergisinde “Rejime Leke Olan Bakan” yazısıyla açıklamaya tepki göstermiştir (STMA, 1990, s. 2126).

Kürt milliyetçiliğinin solcu aydınlar üzerinden geliştiği ve bir Kürt ulusal hareketi doğduğu yorumunu, 27 Mayıs hükümetinin ağalık-kürtçülük üzerinden kurduğu ilişki ile de okumak gerekmektedir. Buna göre bu ağalar “doğunun Türk halkını” baskı altına almakta, hem de kürtçülük faaliyetlerine destek vermektedirler (STMA, 1990, s. 2112-

2113). 49lar olayından sonra 55 ağa sürgünün yaşanması da Kürt ulusal hareketinin ivme kazanmasına yol açmış önemli bir dönüm noktasıdır.

3.2.2. Aydınlar Hareketi ve Kürt Meselesi: 1960-1971

Kürt meselesinin 1960-1971 arasındaki serüveni, sol açısından çoklukla bir aydın tavrı içinde ele alınmıştır. Söz konusu aydın tavrı -indirgemeci olmayı göze alarak söylenirse- resmî tezle çok çatışmayan ama zaman zaman onun sınırlarını da zorlayan, toplumsal ve kültürel bakımdan halktan kopuk, varlığını daha çok yazı faaliyetleri üzerinden gösteren bir tavır olarak özetlenebilir. Türkiye’de aydının, modernleşmenin kendi oluşma koşulları, gelişimi ve evrimi açısından halk ile bütünleşmek gibi bir gayesi olmamıştır. Toplumsal ve sınıfsal şartların elvermediği bu bütünleşme, giderek varoluşsal bir tutum halini alan aydın elitizminin genişlemesiyle yerini kopukluğa bırakmıştır. Aydın bahsinin apayrı ve daha derinlikli ele alınması gereken bir konu olduğunu bilerek, çalışmanın konusu bakımından aydınların önemine dikkat çekmekle yetineceğiz. Buna göre, Kürt meselesinin sol içerisinde *Yön* gibi dergilerde ve TİP gibi bir sol siyasi partide ele alınması, bunu besleyen biçimde Kürt aydınların da bu mecralarda Kürt meselesine ilişkin yazılar kaleme alıp siyaset yapmaya çalışması, konunun aydın hareketliliği temelinde ele alınabilmesini imkânlı kılar.

Canip Yıldırım’ın anılarından, Kürt aydınlarına ilişkin bir tutum yakalamak mümkündür. Döneme ilişkin “farklı bir Kürt örgütlenmesi düşünüyor muydunuz?” sorusuna Yıldırım’ın verdiği cevap, şartların böyle bir şeye müsait olmadığıdır. Ancak bundan daha da önemlisi, önceki cümlelerde bahsedilen aydın-halk kopukluğuna ilişkin açıklamalardır. Yıldırım, Kürt meselesini temel olarak halka gidilemediğini, bu konular konuşulursa bazı yerlerde linç bile edilebileceklerini anlatır ve devam eder: “Onun için biz Türkiye’de legal siyasi partilerin Kürtlere neler verebilecekleriyle ilgili hesapların içinde oluyorduk. Bağımsız bir Kürt örgütlenmesi fikri tartışılan bir şey değil. Sınırötesi birlik arzusu bir hayal, bir ütopya. Gözümüz Irak’ta; Barzani ne yapacak ne edecek diye(...) Yeni bir parti kurulduğunda, Kürtlere sempatisi varsa, tutuyoruz bu partiye giriyoruz” (Miroğlu, 2010, s. 127).

Sosyalizmin Kürt aydınları için düşüncelerini açıklayacakları bir ideolojik zemin olduğunu söylemek mümkündür. 27 Mayıs darbesinden sonra oluşturulan 1961 Anayasası, Türkiye siyasi tarihine “göreceli özgürlükler” anayasası olarak girmiş, yalnızca döneminin atmosferi bakımından değil, bugünden geçmişe doğru bakıldığında da özgürlükçü uygulamaları teslim edilen bir anayasa olmuştur. Bu “göreceli özgürlüğün” alan açtığı sendikal örgütlenme ve yayın faaliyetleri serbestisi gibi sonuçlar, sosyalist düşüncenin dergilerde ve siyasi partilerde temsil edilebilmesine de imkân tanımıştır. 1960’lardan sonra yükselen sivil toplum örgütlülüğü de Kürtlerin siyasi katılım taleplerinin daha sık dillendirilmesine katkı sağlamıştır (Grigoriadis, 2006, s. 450).

Darbeden bir yıl önce 49lar gibi Kürt meselesi açısından ciddi bir dönüm noktası sayılabilecek olayın yaşanması Kürt aydınlarını DP iktidarına karşı “hınç”la doldursa da (Miroğlu, 2010, s. 137), Kürtlerin varlığını inkâr ve “tehlikelerini” teslim etmek bakımından 27 Mayıs darbecilerinin ve Milli Birlik Komitesi’nin yaklaşımı da pek farklı olmamıştır. Bu açıdan resmî tezin devam ettirildiğini söylemek mümkündür. DP döneminde resmî tezin dışında gibi algılanabilecek mikro uygulamalar, “Türklük sözleşmesi”nin dışına çıkıldığının bir göstergesi sayılamayacak kadar palyatif politik hamlelerdir. Kürt meselesinin toplumsal ve etno-kültürel mahiyetine dikkat çekmek için, Türkiye’nin daha çok uzun yıllar beklemesi gerekecektir. Resmî tezin hâkim olduğu bir atmosferde, Kürt aydınlarının da bu tezi temelinden sarsmaya dönük faaliyetler içerisine girmedikleri görülmektedir. Sosyalizm ve Kemalizm arasındaki çatışkılı bağ hala varlığını sürdürmekte, Atatürkçülüğün tartışmaya açılmadığı bir diskur içinden konuşulduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye modernleşmesinde dönemlerin ne kadar önemli olduğunun, dönem atmosferlerinin dışına çıkabilen istisnai aktör ve uygulamaların ise genele hitap edebilmek bakımından etkisiz olduğunun düşünülmesine yol açmaktadır. Bu çalışmada da gerektiği yerlerde öne sürülen görüş, hâkim atmosferin içerisinde üretilen söyleme dikkat çekilmesi gerektiğidir.

Türkiye’de sosyalizmin kalkınma ve modernleşme temelinde, devletçilik düşüncesini benimseyerek gelişmeye başladığı öne sürülebilir. Bu durum, özellikle 1960’lı yıllarda görülen sosyalist canlanma içerisinde, teoriye yaklaşım bakımından ayrışmalar gözükse bile hemen tüm sosyalist hareketliliğe teşmil edilebilecek bir düşünsel zemini

oluşturur. Buna göre asıl mesele Türkiye'nin kalkınma davasıdır ve Türkiye gibi yarı-sömürge ya da kapitalistleşmemiş ülkelerde sosyalist uygulamalar baz alınarak emekçi sınıfın lehine bir nizam kurulmalıdır. Bu nizamın temel unsuru toprak reformudur. Derebeyliğin tasfiyesi, aşiret ve ağalık gibi geleneksel kurumların sömürüye dayalı yaygınlıklarının kırılması, -devrim stratejisi yaklaşımlarına göre farklılaşan- işçi sınıfının statüsünün geliştirilmesi yaklaşımları, 1960-1971 arası solun en temel düşüncesini oluşturmaktadır. Kürt meselesinin de çoğunlukla bu düşünsel temel üzerinden okunduğunu belirtmek gerekir. Cesur çıkışlar, resmi tezden ayrılan ifadeler, Kürt aydınlarla gerçekleştirilen politik yakınlıklar bu çerçevenin içerisinde gelişmiştir.

3.2.3. Yön Dergisi ve Türkiye İşçi Partisi

1960-71 arası solun aydın hareketliliği bakımından en önemli temsilcileri, *Yön* dergisi çevresinde toplanmış sosyalist ve daha geniş çerçevede solcu aydınlardır. Bu hareketliliğe eklenebilecek Türkiye İşçi Partisi(TİP) çevresinin ve Milli Demokratik Devrim(MDD) hareketinin de hem dönemin sosyalist düşüncesine çok temel etkileri hem de özeldir Kürt meselesine ilişkin görüşleri olduğunu söylemek mümkündür. Kürt meselesinin “doğu sorunu” olarak algılandığı dönemin atmosferine göre ezber bozucu sayılabilecek kültürel ve etnik mahiyetine ilişkin ilk imalar da *Yön* dergisinde neşredilen yazılarda görülmüştür. Gerek Tarık Ziya Ekinci ve Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan) gibi sonraları yalnızca Kürt hareketi içerisinde faaliyet gösterecek sosyalist aydınların yazılarına zemin olması bakımından gerekse de asker kadrolarına ve Kemalist projeye yakınlığıyla bilinen aydınların Kürt meselesine kalkınma temelinde de olsa eğilmesi bakımından *Yön* dergisi özellikle işaret edilmeyi hak etmektedir. “Bu yılların sosyal hareketlilik ortamında Türkiye'nin gündemine yeniden giren Kürt sorunu, söyleminin merkezi kavramlarından biri olan milliyetçiliği sosyalist bir görüş açısıyla içeriklendirme gayreti içinde olan *Yön* açısından temel gerilim noktalarından biridir. Hem ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini benimseme hem de Kürt sorununu görmezden gelmek nasıl olacaktır? Akım milliyetçilik söylemindeki bu gerilimi Kürt sorunu konusundaki resmi tezden ayrılarak çözmeye gayret etmiştir” (Atılğan, 2008, s. 111).

1960'ların solu, “1960'ların ilk yıllarında Kemalizme meyiletmiş ve farklı farklı sosyalizm tanımlarıyla amorf ve muğlak bir dağınıklıkta kalkınmacı-modernleşmeci *ethosa*

yaşlanmış; 1960'ların sonuna doğru ise yine çok belirgin dış etkiyle açıklanacak tavır değişikliği ile hem kitleselleşmiş hem de yoğun bir dekompozisyon yaşamıştır” (Ateş, 2019). Bu dekompozisyona giden süreçte 1960-65 arasını bir dönem, 1965-71 arasını ise bir dönem olarak ifade etmek, sosyalist düşüncenin amorfluğunun giderilmesi ve algı biçimlerinin gelişkinleşmesi bakımından kabaca söylenebilir.

1965 seçimlerinin TİP içerisinde bir muhalefeti ve TİP'in parlamentarizminin eleştirisini, yine TİP dışındaki sosyalist düşüncede de devrim stratejisi tartışmaları temelinde asker kadrolarına ve Kemalist milliyetçiliğe yakınlığının ortaya çıkarılmasını sağladığı söylenmelidir. Türkiye sosyalist solunun milliyetçilikle irtibatını kavrayabilmek, yine Türkiye sosyalizminin modernleşmeci, kalkınmacı ve Kemalizm ile bağdaşık tabiatını teslim edebilmekle mümkündür. Kürt meselesinin hem etno-kültürel mahiyeti açısından, hem Türkiye içi ve dışı siyasi meselelerle ilişkili algılanan bir manivela olarak görülmesi açısından Türkiye solunun da imtihanı olduğunu belirtmek gerekir. Teoride “ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nı savunarak ezen-ezilen diyalektiğini kuran sosyalist düşüncenin, Türkiye özelinde Kemalist milliyetçiliğe ve resmi teze eklenen yaklaşımını da çözümleyebilmek gereklidir. Bu itibarla 1960'ların ilk yarısında Mısır'da Nasır tipi Arap sosyalizminin etkisinin özellikle *Yön* çevresinde net biçimde görüldüğünü⁵³, 1965'ten sonra devrim stratejisi tartışmalarının açıkça ortaya konulmasıyla Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin feodal-yarı feodal, sömürge-yarı sömürge tezlerin daha ciddi tartışılmaya başladığını belirtebiliriz. 1968'den sonra, dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle Türkiye'de ivmelenen gençlik hareketlerinin sol düşünce içerisinde yerini pratik aktivizme, silahlı mücadele kararlarına, Kemalizm eleştirisine ve Stalinci-Marksizm kalıbı içerisinde Maocu ya da Latin Amerika'nın gerillacı tezlerine bıraktığını da eklemek gerekir. *Yön* dergisi, bu panorama içerisinde 1960'ların ilk yarısında, dönemin Kürt realitesini ve onun etno-kültürel mahiyetini tamamıyla inkâr eden resmi tezci yaklaşımının dışında yaklaşımlar geliştiren bir zemin olmuştur.

⁵³ *Yön* dergisi, Irak'ta, Yemen'de ve Suriye'de gerçekleşen Baasçı darbeleri heyecanla karşılamıştır. Nasırcı (Arap sosyalizmi) darbelerin Türkiye'nin güney sınırlarında genişlemesine yönelik olarak *Yön* dergisi Atatürkçüleşerek çağa ayak uydurmayı önermiş gibidir. Buçukcu'ya göre *Yön*'ün Atatürkçülüğün güncellenmiş halinden anladığı şey Nasırcılıktır (Buçukcu, 2017, s. 158). Hasan Cemal de *Yön-Devrim* çizgisini Baasçılık olarak nitelemiştir (Cemal, 2012, s. 76).

3.2.3.1. Yön

Cumhuriyet dönemi boyunca Kürt meselesinin “Kürt olmaklığı” ilişkin yönünü, Hikmet Kıvılcımlı istisna tutulursa, dillendiremeyen sosyalistlerin, radikal bir dergi olan *Yön* dergisinin tutumunu beklemeleri gerekecektir. 1960’ların göreceli özerklik ortamında, Türkiye’nin siyasal kültürünün her zaman grup egemenliğini, etnik üstünlüğü, otoriter ve merkezî yönetimi, ataerkil devlet kültürünü gözettiği (Ersanlı & Özdoğan, 2012, s. 24) realitesinin içerisinde de olsa Kürt meselesine etno-kültürel mahiyet atfedilen *Yön* dergisinin farklılığı ortadadır.

Türkiye solunun Kürt meselesine sonraları ilgi duymaya başlayacak kesimlerinin 1960’lı yıllarda konuya çok ilgi göstermedikleri, bunun yanında milliyetçi tutumuyla sol içinde ciddi eleştirilere tabi tutulan *Yön* aydınlarının ise zaman zaman resmî tezin dışında kalarak Kürt meselesine etnik bir temelde bakabildiğini söylemek mümkündür. “*Yön*, sosyalizme eklemlenmiş Kemalist çizgisiyle, milliyetçi olmanın önkoşulunun sosyalist olmak olduğunu söyleyen tavrıyla yerleşik kanılara karşı çıkmıştır. Tip de dahil olmak üzere dönemin siyasal alanının bütün aktörleri sorunu doğu meselesi olarak tarif ederken, ilk kez yön başyazarı Doğan Avcıoğlu konuyu resmî ideoloji dışında tartışmaya açmış ve etnik mahiyetine vurgu yaparak Kürt sorunu sözünü kullanan ilk yazar olmuştur (Atılgan, 2008, s. 276).

Yön dergisinin baş yazarı ve derginin kendi adıyla anılmasını sağlayacak kadar merkezî bir aktör olan Doğan Avcıoğlu, Kemalizmin misak-ı milli sınırları dahilinde yapılan Türkiye tarifini kabul ettiğini belirterek ulus-devlet kurulumuna bağlılığını gösterdikten sonra, Kürt meselesi konusunda resmi tezden ayrışan yaklaşımını ortaya koyarak meseleyi “yıkılması gereken bir tabu” olarak sosyalistlerin gündemine taşır: “Resmî tez ne olursa olsun... bir Kürt meselesi vardır ve uzun yıllardır uygulanan politika, meseleye bir çözüm yolu bulmakta başarısız kalmıştır” (Atılgan, 2008, s. 111). Kürt meselesine resmî tezin dışında yaklaşıma çalışanların dahi bir tür ekonomik determinizm ile “doğu sorunu”nu yalnızca ekonomik ve sınıfsal tedbirlerle çözmeyi önerenlere Avcıoğlu’nun yaklaşımı eleştirel olmuştur. Sosyalistlerin Kürt meselesinin etnik ve sosyal temellerine ilişkin bir fikir sahibi olmadığını belirten Avcıoğlu’nun, 1960’ların başlangıcında “Kürt” adını kullanarak “Kürtçe” üzerinden meselenin kültürel mahiyetine,

toplumsal yönüne işaret ederek ise “temelde bir az gelişmişlik sorunu olmadığına” ilişkin yaklaşımları önemlidir. 1967’de yayın hayatına son veren *Yön*’den sonra 1969’da *Devrim* gazetesini çıkaran ve çok daha cuntacı yönelimlere sahip Avcıoğlu’nun⁵⁴ görüşlerini Atılgan (2008, s. 111-112) şöyle özetler: “Avcıoğlu açısından etnik yönü olan Kürt sorunu ‘sadece ekonomik ve sınıfsal açıdan alınacak tedbirlerle’ çözülemezdi. Sosyalistler de ‘meseleyi yuvarlak laflarla geçiştiremezlerdi’. Bununla birlikte, bu sorunu ilk kez Kürt sorunu olarak tanımlama cesaretini gösteren Avcıoğlu’nun sorunun etnik ve kültürel yönüne vurgu yapmaktan öte bir çözüm önerisi yoktu. Şöyle yazıyordu: ‘Bu satırların yazarı da meselenin varlığına işaret etmekten ve şimdiye kadar gerçekçi bir çözüm yolu ileri sürülmediğini belirtmekten öte bir şey söyleyebilecek güçte hissetmemektedir kendisini.’ Avcıoğlu, artık iktidar perspektifiyle düşündüğü Devrim gazetesi döneminde bu konuda bir adım daha atmış ve talip olduğu iktidarın doğu politikasının ana hatlarını şöyle ortaya koymuştu: ‘kanımızca gerçekçi bir politika, feodalizmi tam tasfiye eden köklü bir toprak reformu, doğunun batı ile bütünleşmesini amaç edinen bir bölgesel kalkınma programı ve bölgenin etnik özelliklerini göz önünde tutan geniş bir plan çerçevesinde yürürlüğe konabilir’”.

Avcıoğlu 1966 yılında şöyle yazmaktadır: “Bir noktada ufak tereddüde yer yoktur: Tek bir milletiz, tek karış toprağımızı asla feda etmeyiz. Türkiye toprakları üzerinde ayırıcı ve bölücü emeller besleyen gafiller varsa bir an önce akıllarını başlarına devşirsinler ve bir karış toprak için en başta sosyalistlerin dövüşeceklerini bilmelidirler(...) Gerçekten çağdaş millet kader birliği yapmış, birbirlerini seven ve bir arada yaşamak isteyen insanların milletidir. Bu milletin içinde çeşitli etnik grupların bulunması millet bütünlüğüne engel teşkil etmez. Atatürk milliyetçiliği ve anayasamız bu çağdaş millet görüşü üzerine kuruludur. Bu çerçeve içinde bir Doğu meselemiz olduğunu kabul etmeliyiz ve Doğudan yeni yeni gelmeye başlayan seslere kulak vermeliyiz(...) Sosyalist bir düzende hiç, kimse rengi, dini, ırkı, kültürü ayrı olduğu için istismar edilmeyecek;

⁵⁴ Öner Buçukçu (2017, s. 323), Devrim gazetesi döneminde Avcıoğlu’nun Kürt meselesine yönelik görüşlerini fazla dillendirmediğini Hasan Cemal üzerinden aktarır: “Avcıoğlu’nun sonraki dönemde Kürt meselesi üzerinde fazla durmadığı görülmektedir. Örneğin Devrim gazetesinde Kürt meselesi üzerine sadece 3 yazı yayınlamıştır. Hasan Cemal bu metinleri de ürkek metinler olarak nitelermektedir. Cemal’e göre Kürt meselesi konusunda kafası oldukça berrak olan Doğan Avcıoğlu’nun bu konudan Devrim yıllarında uzak durmasının sebebi asker üzerindeki etkisini yitirme kaygısıdır (Cemal, 2012, s. 95)”.

üstelik kişiliğine bağlı bu özellikleri geliştirmesi için kendisine fırsat ve imkân verilecektir. Sosyalistler olarak sanıyoruz ki bu mesele üzerinde düşünme zamanı gelmiştir (Avcıoğlu, Kürt Meselesi, 1966, s. 3). Bu yazının 1966 yılında yayınlandığına da bakılarak söylenebilir ki, 1965'ten sonra Kürt meselesinin etnik yönüne yapılan vurgu yoğunlaşmıştır.

Yön dergisinde Kürt meselesi ile ilgili yayımlanan temel metinlerden birisi, Muzaffer Erdost'un *Ulus* gazetesi için hazırladığı ancak bu gazetede yayımlanamayınca Avcıoğlu'nun davetiyle *Yön*'de tefrika edilen Şemdinli Röportajı'dır. 17 bölüm halinde derginin 172 ile 189'uncu sayıları arasında 1966 yılında yayımlanan röportaj, Erdost'un 1963-64 yedek subaylık yıllarına ait Şemdinli gözlemlerinden ve mülakatlarından oluşmakta, Hakkâri ve çevresinde yaşayan kültüre ve Kürtlerin sosyo-kültürel yaşamına ilişkin bilgiler ihtiva etmektedir. Muzaffer Erdost burada Kürtlerin, Türklerin Saka soyundan geldikleri tezine yaslanarak yazısını oluşturduğunu belirtmektedir ve referans olarak da Fahrettin Kırzioğlu'nun *Kürtler* isimli kitabını kullanmaktadır (Erdost, 1966, s. 12-13). Fahrettin Kırzioğlu'nun Erzurum'da İsmail Beşikçi'nin Kürtlerin varlığını açıklayan tezlerine karşı bir resmi doktrin yaklaşımıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Kürtlerin ve Türklerin aynı Orta Asya kökenlerine sahip olduğunu iddia eden Kırzioğlu'nun tezlerinin Muzaffer Erdost'un metninde görülmesi de yine meselenin etnik mahiyetinin tartışmaya açılması bakımından önemlidir. "Kart-kurt sesleri üzerinden adlarının Kürt olduğu bilinen ancak temelde Orta Asyalı Türk oldukları iddia edilen Kürtler" temalı Kırzioğlu tezinin, resmî tez içerisinde karşılık bulduğunu belirtmek gereklidir.

Malmîsanij, Türkiye'de, 1920-1970 döneminde Kürtler hakkında yazılıp yayımlanmış olan kitap sayısının oldukça az olduğunu ve bunların "anti-kürdoloji" başlığında değerlendirilebileceğini iddia eder. Yayımlananlar, merkezî yönetimin çizdiği çerçevede, Kürtlerin Türk ya da "dağlı Türk" olduğu vb. iddialar içerirler. Bu tür kitapların yazarlarından şunlar anılabilir: Musa Kâzım Paşazade, Süleyman Sabri Paşa, M. Rıza, Naşit Hakkı Uluğ, Ali Kemali [Aksüt] ve Kadri Kemal Kop [Sevengil], Ömer Kemal Açar, M. Şerif Fırat, Mehmet Tevfikoğlu, İbrahim Arvas, Mehmet Eröz, M. Fahrettin Kırzioğlu, M. Salih San, Emekli Vali Edip Yavuz (2011, s. 67).

Bu kitaplardan M. Şerif Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabı, Başbakan Cemal Gürsel'in sunuş yazısıyla 1961'de yeniden yayımlanmıştır⁵⁵. Sunuş yazısında Gürsel şöyle demektedir: “Bugün Millî Eğitim Bakanlığımızca ikinci baskısı yapılan bu eserin, bütün Türk aydınları tarafından okunması büyük faydalar sağlayacaktır. Çünkü bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçe'ye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan, bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın, su katılmamış Türkler olduklarını bir kere daha ispat etmektedir. Hem de inkarına imkân olmayan ilmi delillerle...” (STMA, 1990, s. 2113). Kitapta, “Doğu illerimizin, dünyanın kuruluşundan beri Türk'ün özyurdu olduğunu tarihî kaynaklara ve gerçekliğe dayanarak ispat etmiş” olduğunu iddia eden Fırat, Kürtlere dillerini terk etmelerini şu sözlerle önerir: “... en iyisi, bu dağlı Türk kardeşlerimiz kendilerinin ulu soylarına yakışmayan ve bugün hiçbir kıymet ve mânâ ifade etmeyen bu söz yığını dilleri söküp atmalıdırlar” (Fırat M. S., 1983, s. 17) (Malmîsanij, 2011, s. 67).

Resmi tezi desteklemeleri bakımından Fahrettin Kırzıoğlu'nun *Her Bakımdan Türk Olan Kürtler* (Ankara, 1964) yaklaşımı da Mehmet Şerif Fırat'ın kitabı da muteber sayılmıştır. Her iki yazar da Kürttür. Belki de bu yazarların Kürt olmaları, resmi tezi destekleyenler açısından tezlerinin kıymetini artırmıştır.⁵⁶ Yine yukarıda adı anılan yazarlardan Mehmet Tevfikoğlu'nun Ankara'da yayınladığı bir kitapçık, *O Türk'tür Kürt Değil* adını taşımaktadır. Yazarın “doğulu Türk kardeşleri” ile konuşmalar yaptığı yazılarında temel tez, devletin doğuyu güzelleştirmek için çalıştığı, kürtlük iddialarının Ermenilerden kaynaklandığı, Atatürk ilkeleri kavrandığı taktirde doğu illerinin cennete

⁵⁵ Kitabın ilk basım tarihi 1949'dur. Malsîmanij (2011, s. 67) konu ile ilgili bir detay anlatır: “Bir süre tahrirat kâtibi ve eğitmen olarak çalışan Fırat, bölgedeki yetkililerle yakın ilişki içinde olmuştur. Nitekim adı geçen kitabını da bir komutan vasıtasıyla 1948'de bastırmıştır. Bu komutan, ünlü Turhan ve İlhan Selçuk kardeşlerin babasıdır. Karikatürist Turhan Selçuk şöyle diyor: ‘Babam Kasım Selçuk, Muş'ta Jandarma Alay Komutanıydı. Kitabı o bana gönderdi. Ben de şimdi adını hatırlayamadığım bir mizah dergisinin matbaasında bastırdım ve kendisine gönderdim’. 1961'de, Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü'nün emriyle aynı kitabın ikinci baskısı yapılır.

⁵⁶ İsmail Beşikçi bir röportajında dönemin atmosferine ilişkin şunları söyler: “1960'ta 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin siyasal gündemine çok çeşitli konular geldi. Örneğin basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi, çift meclisi, toprak reformu, bölgeler arasında dengesizlik gibi konulardı bunlar. O konulardan birisi de 'Kürtlerin Türklüğü' idi. Bu çok konuşulan bir konuydu, Fahrettin Kırzıoğlu ve Mehmet Şerif'in kitabı gündemdeydi o günlerde. Kitaplarda Kürt diye bir halk olmadığı, herkesin Türk olduğu, Kürtçe diye bir dil olmadığı yazılıyordu. Bu ilgi çekici bir olay. Ankara'da işte Kürtlerin Türklüğü anlatılıyor, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde her hocanın masasında Mehmet Şerif'in *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabı vardı. Kürtlerle ilgili öğrenciler bir soru sorduğu zaman 'Şu kitabı oku, kitapta her şey var' deniliyordu. Kitapta ise Kürtlerin ve Kürtçe'nin olmadığı yazılıyordu” (İsmail Beşikçi ile Röportaj, 2011).

döneceği gibi savlarla desteklenen Kürtlerin Türk olduğu tezi olmuştur. Batılı Türk kardeşlere de seslenen yazarın sözleri, resmî tezin ve 60ların atmosferinin nasıl olduğunu serimlemektedir: “Doğulu Türk kardeşini daha çok sev! Ve ona ‘Kürt’ deme. Çünkü O, senin kanından, senin dinindedir. Her ikiniz de aynı soydansınız. ‘Kürt’ onun ismi değil lakabıdır. Bu lüzumsuz lakabı kullanma artık! Ona Türk demeye dilini alıştırdı. Dün de bugün de yarın da dünya durdukça biriz, beraberiz. Dinde bir, soyda bir, toprakta bir, ayrı gayrımız yok aramızda. Var olmamız, yok olmamız bir olmamızda. Sözün kısası: O Türk’tür Kürt değil” (STMA, 1990, s. 2127).

1960’ların başında, birçoğu oldukça kısa süreli de olsa, Kürt aydınlar tarafından çıkarılan ya da Kürt meselesine eğilen başka yayınlar da mevcuttur. 1962 yılında liberal görüşlü Ahmet Hamdi Başar tarafından çıkarılan *Barış Dünyası* isimli dergi, Kürt meselesi ile ilgili farklı görüşlerde yazılar yayımlayan, konu ile ilgili okuyucu mektuplarına yer veren bir dergi olmuştur. Bu dergide çıkan yazılar, Kürt meselesinin tartışılması bakımından geniş etkiler yaratmıştır. Derginin ikinci sayısında “Doğu Kalkınması” konusunun vurgulanacağı belirtilmiş, okuyucuya hitap edilen bölümde konuya ilişkin “doğu kalkınmasının yasak koyma ve kaldırma zihniyetiyle düzelemeyeceğine şüphe kalmadığı, Türkiye’nin kalkınmasında doğunun önemli bir faktör olduğu” belirtilmiştir. “Doğu Davamız” başlıklı bölümde ise yine doğunun kalkınmasının, Türkiye’nin kalkınması ile eşdeğer önemde tutulduğu bir yazı yayımlanmış, “doğu davasının şiddet rejimiyle ve yasaklarla halledilemeyeceği” vurgulanmıştır. Yazının vurgusu dönem bakımından oldukça ilginç ve önemlidir: “Ağaları kaldırmışsın neye yarar? Onların bugünkü iptidai şartlar altında sosyal bir fonksiyonları vardır. Bu fonksiyonları yapacak organlar yaratmadan ve halkın kendi inanışlarına ve yaradılışına uyararak maddi ve manevi sahaları da kalkındırmadan, ağaları kaldırmak fayda yerine zarar verir”.

Görüldüğü gibi doğu meselesi adı altında Kürt meselesinin kalkınma ve geri kalmışlık ile ilişkilendirilmesi yaklaşımı devam ederken, konunun toplumsal tabakalar açısından da ele alınması söz konusu olmuştur (STMA, 1990, s. 2120-2121). Bu yazılara, “Doğulu gençler Barış Dünyası’na cevap veriyor”⁵⁷ başlıklarıyla *Yön* dergisinde cevap

⁵⁷ Doğulu gençlerin isimleri şöyledir: Sait Kırmızıtoprak, Selahattin Kemaloğlu, Kahraman Aytaç, Sait Kelekçi, Gıyasettin Eroğlu, Hasan Kocademir, Mehmet Ali Aslan, Yusuf Karagül, Vefa Alpaslan,

veren Kürt sosyalistler de tartışmanın bir biçimde sosyalizan bir bakış açısıyla Kürtlerin kültürüne, tarihine ve Kürt realitesine getirilmesine çabalamışlardır. Özel sermayenin sözcülüğünü yaptığını düşündükleri *Barış Dünyası*'nın, Kürt küçük burjuva aydınlarını okşayan sözlerine cevap veren sosyalist Kürtler, “yazının yurdumuzda tabu sayılan bir konuda yeni sayılabilen bir tartışmaya vesile olabilmemesinin takdir edildiğini” de belirtmişlerdir (Doğu Davamız: Doğulu Gençler Barış Dünyasına Cevap Veriyor, 1962).

Aynı yazıya ilişkin olarak Musa Anter *Barış Dünyası*'nda bir yazı yayınlayarak, “vatan ve Doğuseverliklerinden şüphe edilmeyecek on beş Şarklı genci -adeta iğfal ederek- kasıtlı sahifelerine alet eden *Yön*'ün yön­süzlüğünden” bahsetmiş, *Barış Dünyası*'nın Doğu davasından bahseden “asil jestini” ve “doğu için istediği ilksel insan haklarını” red edip etmediklerini sormuştur. Yazıda *Yön*'ün Nasırcı tutumunu eleştiren Anter'in eleştirileri çarpıcıdır: *Yön* (emsalleri gibi) burnunun dibindeki haksızlıkları, sefaleti, sömürücülüğü, hatta zulmü görmez. Doğu'ya, Anadolu'ya gitmeye zahmet etmez fakat birçok külfetler ihtiyar ederek sanki başka türlüymüş gibi tâ Katangalara, Laoslara gider, Mısır çöllerinden fellahın ıstırabını teşhise kalkışır ve bunun için de Nasır'a bol bol methiyeler yazar. Nasır'a methiye ve Barış Dünyası'nın Doğu için temennilerine karşı gelme! Heyhat...” (Anter, Kürtçe Sözlük, 1962) Anter aynı yazıda *Yön*'de Kürtçe Sözlük hazırlanmasına ilişkin bir yazıdan eleştirerek bahseder. *Yön*'deki yazıda Kürtçe sözlük hazırlanmasını öneren Amerikan Yardım Heyeti'ne ordunun sert bir hayır cevabı verdiği belirtilmiştir. Anter *Yön*'ü “doğu ve memleket gerçeklerinden uzak olmakla” suçlamıştır.

Bu tartışmalar üzerine *Yön* dergisinin 22. Sayısında “Bir Tartışma Üzerine” başlıklı bir yazı yayımlayan Dr. Sait Kırmızıtoprak, *Barış Dünyası*'nın yazısının doğunun özel sermayeye açılmasını teklif etmesi bakımından eleştirdiklerini, büyük toprak ağaları ve din tüccarlarının(şeyhlerin) toprak reformunun tatbiki yoluyla güçlerinin kırılması gerektiğini söylediklerini belirtmiştir. Asimilasyona karşı çıktıklarını, ama yazının olumlu yönlerini de takdir ettiklerini belirtmiştir. Anter'in bu gençlere yönelik çıkışını ise şu sözlerle cevaplamıştır: “İsterdik ki sayın Anter *Yön*'ün cidden değişik anlamlara gelebilen o haberini enine boyuna tenkid etsin, görüşlerini bilimin ışığında ve bir önceki yazısında olduğu gibi pratik örneklerle ortaya koysundu. Ama nedense bunu yapmamış,

Mehmet Ali Dinler, Tahsin Binici, Ali Ekber Eren, Hamdi Turanlı, Süleyman Bayramoğlu, Haydar Kaya (Türkmen & Özmen, 2014, s. 77).

yapamayınca da ‘gençlerimizi iğfal etmişler’, ‘*Barış Dünyası*’nın dokunulmazlığı vardır’ gibi kocaman gaflarla işin içinden çıkıvermiş. Çıkarları gençlerin görüşleriyle uyuşmayan büyük toprak ağaları, şehirlerde oturan istismarcı burjuvalar(bajariler) ve onların av köpekleri (toprak ağalarının kahyaları, çerçiler, attarlar) alınabilirler. Ama tasvirini yaptığı istismarcı bajarilerin av köpekleriyle aynı sütunda aynı ağzı kullanan Kımıl yazarına ne oluyor? Çok ayıp!” (Kırmızıtoprak, 1962).

Kürtleri Türk kabul eden “doğulu tarih öğretmeni” Fahrettin Kırzıoğlu’nun tezine ilişkin bir yazıya da yer veren *Barış Dünyası* dergisi, yayımladığı yazıya cevaben başka bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda kendilerini Kürt kabul eden insanların var olduğu belirtilmiş, “tarihin karanlıklarına inerek nesillerce evvel aynı ana babadan geldiklerini söyleyerek bugünkü insanları birbirine bağlamaya ve kardeş yapmaya çalışmak beyhudedir. Kardeşlik ancak milletlerin eşitliği temelinde kurulabilir” denmiştir (STMA, 1990, s. 2123). Dönemin *Yön* dergisinde tartışılmaya başlanan tezleri ile ilgili yazılar da yayımlayan derginin 1963’te kapatılması, yayınladıkları yazılarla ilgili tepkiler toplamaları sebebiyledir.

Ekim 1962’de yayın hayatına başlayan ve yayın yönetmenliğini Edip Karahan’ın yaptığı *Dicle-Fırat* dergisi ancak 8 sayı yayımlanabilmiştir. Derginin yazarları arasında Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan), Musa Anter, Halit Nazmi Balkaş gibi isimler vardır. 1963’te iki sayı çıkabilen *Deng* dergisinin sahibi Ergün Koyuncu, yazı işleri müdürü Yaşar Kaya, genel yayın müdürü ise Medet Serhat’tır. Yeni Gün anlamına gelen *Roja Newe* dergisi de 1963’ün mayıs ayında yayımlanmaya başlamıştır. Derginin sahibi Doğan Kılıç Şihhesenanlı, genel yayın müdürü Hasan Kılıçkaya, yazı işleri müdürü ise Hasan Buluş’tur. Yine Avukat Ziya Şerefhanoğlu’nun yayınladığı *Reya Rast* dergisi de “Kürtçü yayınlar” arasında kabul edilerek kapatılmış, sahibi yargılanmıştır (Ballı, 1991, s. 71-72). Bu tutuklamaların “23ler olayı” olarak siyasi tarihe geçtiğini önceki bölümde belirtmiştik. Dergi kapanmaları 1963’te Barış Dünyası dergisini de kapsamıştır. 1966 yılında yayımlanan *Yeni Akış* dergisi de Doğu Sorunu, Doğu Davası, Kürt Meselesi gibi başlıklarla konuya eğilmiş, dördüncü sayısından sonra kapatılmıştır. Dergideki yazıları sebebiyle Derginin sahibi ve yazı işleri müdürü Av. Mehmet Ali Aslan, Abbas İzol ve Kemal Burkay tutuklanmışlardır (STMA, 1990, s. 2128).

3.2.3.2. Türkiye İşçi Partisi

1960'ların siyasi ortamına damga vurmuş sosyalist örgütlerin belki de en önemlisi Türkiye İşçi Partisi'dir. Devrim stratejisi tartışmalarında Türkiye'de bir işçi sınıfının oluştuğunu söyleyerek Sosyalist Devrim Tezi'ni(SD) öne süren, bu tezin karşısında olarak Türkiye'nin işçi sınıfının koşullarının oluşmadığını, bu sebeple yarı-sömürge koşullarında devrimin ancak milli demokratik devrim ile gerçekleşeceğini düşünen Milli Demokratik Devrim(MDD) tezine itibar etmeyen sosyalistler TİP'te örgütlenmişlerdir. TİP'in parlamentarist ve legalist sol tutumunu popülizm olarak yorumlayan sosyalistlerin yanında, onun Türkiye sosyalizmine güç katan, teorik ve örgütlü gelişkinliğini sağlamaya yönelik büyük bir adım olarak niteleyen yaklaşımlar da mevcuttur. TİP'in bizim konumuz bakımından en önemli rolü ise, Türkiye sosyalizminin içerisinde faaliyet gösteren Kürt aydınlarının ilk olarak TİP'te siyaset yapmaya başlamalarıdır. Özelde TİP'in özgün bir Kürt meselesi yaklaşımına sahip olduğunu söylemek güçtür. Yine de TİP'in kapatılmasına gerekçe gösterilen 1970 yılı kongre kararlarının, sosyalist sol içerisinde Kürt meselesine ilişkin ciddi kararlar olduğunu söylemek gerekir. 1960'ların sonlarında gittikçe cuntacı ve darbeci hayallerle sosyalist düşüncesini devam ettiren *Yön-Devrim* çizgisinden çok daha cesur görüşler belirten TİP'in kapatılması, bunun yanında asker kadrolarına yakınlığıyla bilenen *Yön*'ün bu anlamda ciddi bir baskıya maruz kalmaması, Türkiye siyasal hayatında düşünce merkezlerinin iktidar ile olan bağıntısının önem arz ettiğinin de bir göstergesi sayılabilir.

1950'li yıllarda büyük şehirlerde yaşayan ve üniversite eğitimi alan, hem dönemin atmosferi hem Kürt hareketinin sosyalizme yakınlığını imkânlı kılan siyasal-toplumsal bileşenleri nedeniyle sosyalist görüşlere sahip olan eğitimli bir Kürt gençliğinden bahsetmek mümkündür. 49lar olayı ile de bir kısmının isimleri kamuoyuna mal olmuş, çoğu 30lu yaşlarında bu gençlerin⁵⁸ TİP içerisinde faaliyet göstermeye başlaması, 60ların sosyalistlerini de Kürt aydınlarını da etkilemiştir. 12 sendikacı tarafından kurulan,

⁵⁸ “49'ların çoğunluğu kendilerini sosyalist olarak tanımlar. 3 ya da 4 nesli orada bir arada görebilirsiniz. Aralarından bazıları 1897'de doğmuş, 60 ve üstü yaşlarda insanlar. Ancak çoğunluk 1937'de doğmuş, 38-39 yaşlarında kişilerdir. Bu, Kemalist dönemi tecrübe etmemiş gençler olduklarını göstermektedir. Bu genç kişiler solcu fikirlere ve hayallere sahiptirler. Sait Elçi, Ziya Şerefhanoglu, Faik Bucak gibi daha yaşlı olanları ise güçlü muhafazakâr hassasiyete sahip insanlardı. Bu sebeple iki nesil arasında açık bir dünya görüşü farkı vardır. Sol dünya görüşüne sahip olanlar, diğerlerini emperyalizme meyleden insanlar olarak görürler. Yine de kürtlük onları bir arada tutan etmendir” (Bozarlan, 2012, s. 3) (*çeviri E.A.*)

sonrasında Mehmet Ali Aybar'ın partinin başına geçmesiyle daha çok tanınan TİP'in içerisinde yer alan Kürtlerin, yalnızca sosyalist görüşleri sebebiyle değil, sosyal çevreleri bakımından da TİP'e dahil olduğu söylenebilir.

“49'lar davasından tahliye olduktan sonra Diyarbakır'a döndüm. Avukatlık yapmaya başladım. İşçi Partisi kurulur kurulmaz, Hukuk Fakültesi'nde okuyan talebelerin hepsi, İstanbul ve Ankara'da okuyanların hepsi, Aybar dolayısıyla partiye girdiler. Talebeler kendisine hayrandı” (Miroğlu, 2010, s. 155). Canip Yıldırım'dan yapılan bu alıntı, Aybar'ın kişiliğinin, karizmasının, bunun yanında sosyalist gençlerin sosyal çevre etkilerinin TİP'e dahil olmalarına etkisini açıklamaktadır. “Aybar'ın bir prestiji var Kürt aydınlarının gözünde. Onu daha önce tanıyoruz. Aybar, Faik Bucak'ın Mustafa Subaşı'nın hocalığını yapmış. Bunlar bizim abilerimiz ve onun için çok iyi şeyler söylüyorlar. Bir de tüzüğünde Kürtlerden bahsedince iş tamam yani, denize düşmüş yılanı sarılır gibi partiye sarıldık (Miroğlu, 2010, s. 159-160). TİP parti programında belirtilen “Ülkemizin güneydoğu ve doğusunda yaşayan Kürt ve Arap vatandaşlar da bizim nazarımızda birinci sınıf vatandaşlardır” yaklaşımı, sol düşünceye yakınlık gösteren Kürt aydınları partinin içinde faaliyet göstermeye teşvik etmiştir.

Kürt meselesini temel alarak sosyalist bir partiye girecek olan gençlerin motivasyonu açısından TİP yeni bir heyecan yaratmıştır. Ancak TİP'in kurucuları açısından doğu ve güneydoğunun hem önemini hem de zorluğunu anlamak da önemlidir. TİP'in kuruluş aşamalarında Aybar'ın ve arkadaşlarının birçok yerde karşılaştığı tepki üzerine akıllarına şu soru gelmiştir: “Doğu ve Güneydoğuya nasıl gideceğiz, burada bu tepkiler varken, on köyü, yirmi köyü olan ağalar-beyler bize nasıl tepki verirler?” Bu algı içerisinde Canip Yıldırım'ın ve arkadaşlarının Mehmet Ali Aybar'ı ve parti kurucularını nasıl etkilediğini, Yıldırım'ın anılarından yakalamak mümkündür: “Veli Kasımoğlu Aybar'a diyor ki, 'Diyarbakır'a gidin, ben size bir isim vereceğim, partiyi kurarsınız.' Hakikaten Aybar geldi, Onur Palas'ın resepsiyonunda bizi bekliyorlar. Ben, Tahsin Ekinci, birkaç arkadaş gittik. Tabii biz Aybar'ı biliyoruz ve ona karşı sempaticimiz, saygımız var. Dedik 'hay hay kuralım partiyi.' Çok sevindiler. Aybar'ı bilenler var [ikramlarda bulunuyorlar], avukat öğrencisi gelip 'hoş gelmişsiniz hocam, ellerinizden öperim' diyor, hemen bir çiçek yaptırmış gelmiş. Sokakta kim görüyorsa önünü ilikliyor saygı hürmet

ediyorlar. Fevkalade bir ilgi gördüler” (Miroğlu, 2010, s. 160). Bu alıntuların önemli görölmesinin sebebi, Kürt aydınlarıyla sosyalizm müştereğinde de olsa ilgi kuran TİP’in, Kürt sosyolojisi ile ilgi kurabilmesindeki olanaklılıktır. Partinin, yasa gereği birçok ilde ve ilçede örgütlenmesi gerekliliğini karşılamaya çalışmasında, doğu ve güneydoğuda partiye dahil olan ve sahip çıkan Kürt sosyalistlerin etkisi büyüktür.

“Biz sokağı biliyoruz, sokağı bilmek önemlidir. Esnaf takımı bir dediğimizi iki etmiyor” (s. 162). “Seçimlerde öyle oldu ki en aşığı İstanbul kadar oy aldık Diyarbakır’da. Aziz Nesin İstanbul’daydı. Bizimle buluşmak istedi. ‘Yahu bu ne iştir, Diyarbakır’da on köyü olan ağaların şeyhlerin, beylerin olduğu bir yerde siz nasıl bu kadar oy aldınız?’ dedi” (s. 167). TİP’in kuruluşunda, 15 milletvekili çıkarmasında ve doğu ve güneydoğuda teşkilatlanmasında hatırat üzerinden öğrenilen bu bilgilerin önemi şuradadır: 1950’lerde büyük şehirlerde okuyan, cumhuriyetin kurulmasından başlayarak uygulanan iskan politikalarının sonucunda değişen demografik yapının sınıfsal yapıda meydana gelen değişimlerle modern siyasi düşüncelere ilgi duyan Kürt gençleri, sosyalizme meylettikleri ölçüde Kürt realitesine dikkat çekmeye çalışmış, modern bir ideoloji olan milliyetçiliğe açık biçimde meyledecekleri 1970’lerde bile 1960’ların politik aktivizm bakımından görece özgürlükçü, resmi tezin yaygınlığı bakımından inkarcı atmosferinden etkilenerek söylem geliştirmişlerdir.

Kürt meselesinin aydın-halk ilişkisi ve kopukluğu içerisinde, siyasete katılım bakımından ayrı bir potansiyeli ihtiva ettiği, yine Yıldırım’ın partinin kuruluş dönemlerini açıklayan anlatısında bulunabilir: “Halk kendisinden olan adama saygı duyar ve o adamı tanır. Çünkü bu adamlar kendisine tepeden bakmıyor. Şehirli köylüyü şehirde gördüğu zaman görmezlikten gelir, yüzünü çevirir, oysa biz onun her türlü sorunuyla ilgileniyoruz. Kapımızı ona açıyoruz. Ona ait olabileceği bir dünya sunuyoruz bir bakıma. İnsan insanın dellalıdır. Bir insan en ufak bir kötülük yapsın, işi bitmiştir. Namussuzun biridir o artık. Halk bunu konuşur, üstüne ilave eder. Ama adama bir çay içirir, alaka gösterir, gönlünü fethedersin. Asilzade olursun, filanların oğlu olursun. Gönlü senden yana ya, onun gözünde artık her şeysin, bütün iyi vasıfları sana yükler. Çünkü burada kendisi de bir kişilik buluyor. Kendi kendinin önemine varıyor. Ona kıymet veren insanlar var bu memlekette. Bizim TİP’te yaptığımız buydu biraz. Biz beylerin, ağaların köylerinden oy

aldık. Faik Budak, Yümnü Budak, Yümnü Allah rahmet etsin, günde beş vakit namaz kılan insandı, bu harekete katıldı(...) Farkına vardım ki bu iş psikolojik bir meseledir. Moral meselesidir. Ben anlattım bunu bir gazeteci çocuğa. Behice Hanımla ilgili bir röportaj yapmak istedi. Geldi ben bunları anlattım, hiçbir şey anlamadı. Böyle şeylerin ne anlama geldiğini bilmiyorlar bile. Bir şeyler ezberlemişler işçi partisi, proletarya. İnsanı tanımadan proletaryadan nasıl bahsedilebilir?” (Miroğlu, 2010, s. 168-169).

TİP’in siyasal hayatında doğu ve güneydoğu bölgesinde görece elde ettiği başarıda, bölgede tanınmış Kürt aydınların TİP içinde siyaset yapmaya başlaması, önceki satırlarda belirtilen aydın-halk kopukluğunu Kürt halkı ile irtibat kurma noktasında aşabilmesi etkili olmuştur. Yıldırım bu durumu şöyle açıklar: “Fransa’daki hocamın bir vasiyeti var: halkının içine gir. En büyük öğretmen halktır. Öyle bir öğretmendir ki, öyle şeyler söyler ki, öğrettiğinin bile farkında değildir. Bunlar kitabın ortasından söylenmiş sözlerdir. Türkiye’ye geldiğimde ilk işim halka gitmek(..) Tarık’tır, Mehdi’dir, Tahsin’dir, bunlarla hangi partiye girmişsek yönetimi derhal ele alıyoruz” (Miroğlu, 2010, s. 157). Yıldırım’ın bahsettiği kişiler, Niyazi Usta ve Melle Abdulkerim ile beraber partiyi kurdukları kişilerdir. Bir iki kişinin dışında herkesin partiye Kürt meselesinden ötürü ilgi duyduğunu belirten Yıldırım’ın sözleri, Kürt solu ve Türkiye solu arasında uzun yıllardır süren öncelik-sonralık tartışmasına da bir cevap gibi algılanabilir. Sosyalist hareketin içerisinde yer alan, çoğu sonradan yalnızca Kürt siyaseti ile anılacak solcuların, Türkiye solunun içerisinde yetiştiği ve onun evlatları olduğu kanaatine karşılık, aslında bu Kürt aydınların temelde Kürt meselesini ele alacak zeminler aradıkları hem kişisel ideolojik eğilimleri sebebiyle hem politik faydacılık gözeterek sosyalist örgütlerde faaliyet gösterdikleri tezi ileri sürülebilir. Bu çalışmada da konu ile ilgili temel düşünce, sosyalist hareketin içerisinde yer alan Kürt aydınların, önce sosyalist sonra Kürt oldukları değil, Kürt meselesini tartışabilmek için sosyalist tavra meylettikleridir.

TİP’in İstanbul ve Ankara teşkilatlarında, yıllar içerisinde bir muhalefet geliştiği söylenebilir. Türkiye solunun ilgili dönemlerini ele alan yazısında Ateş (2019) bu muhalefeti şöyle tanımlar: TİP içerisinde, kuruluş aşamasında TİP’e karşı çıkmayan hatta zaman zaman destekliyor gibi görünen *Yön* yazarlarının, 1965 seçimleri sonrasında TİP içinde gelişen Aybar etkisine ve genel olarak TİP stratejisine yönelik eleştirileri parti

dışından, sonradan MDD (Mili Demokratik Devrim) hareketine katılacak olan partili muhalefetin ise parti içinden eleştirileri TİP'i uğraştırmıştır. Kitleleşme hedefi, seçim sistemi sayesinde elde edilen 15 milletvekilliğinin getirdiği özgüvenle doğan rahatlık, Aybar ve Boran'ın teorik eğitim taleplerine yönelik eylemci itirazları ve Aybar'ın teori tuzağıyla bulanıklaştırılmaya çalışılan sosyalizm yolu iddiaları, partinin yoğun tartışmalara kurban gitmesine sebep olmuştur. Parti içi muhalefetin en belirgin örneği, Aybar'ı kişisel yönetim kurmakla ve sosyalizmi parti program ve kararlarına aykırı yorumlamakla suçlayan beşli önerge'dir. Behice Boran'ın başını çektiği, Sadun Aren, Minnetullah Haydaroglu, Şaban Erik ve Nihat Sargın'ın da içinde bulunduğu muhalefet, Aybar'ın görüşlerini parti görüşü olmaktan korumak istemiştir. İlk büyük kongrede 53. Madde dolayısıyla başlayan ayrışmalar, 1960 sonlarında parti içi iktidar kavgalarına dönüşmüştür. 1969'un sonunda Aren-Boran kadrosu TİP yönetimine hâkim olmuş ve *Emek* dergisi eliyle savunulan sosyalist devrim tezi, MDD'nin aşamalı devrim tezini tasfiye ederek partide hâkim konuma gelmiştir (Yurtsever, 2016, s. 84-85). Oysa Yıldırım'ın anılarından anlaşılacağı üzere, TİP'in doğu ve güneydoğu teşkilatlarında bir iç-muhalefet söz konusu değildir. Öyle anlaşılmaktadır ki sosyalizmin Kürt meselesi için ezen-ezilen ulus mantığı içerisinde ön plana çıkması, TİP içerisindeki Kürt siyasetçilerin ayrışmasını önlemiştir.

TİP içerisinde gruplaşan Doğulular grubunun etkisiyle 1967'de doğu mitingleri düzenlenmiş, Kürt meselesine ilişkin bir farkındalık uyandırılmaya çalışılmıştır. Sırasıyla Suruç'ta, Silvan'da, Siverek'te, Batman'da, Tunceli'de, Ağrı'da, Ankara'da, Hilvan'da, Varto'da, Siverek'te, Lice'de ve Diyarbakır'da düzenlenen doğu mitinglerinin (Ballı, 1991, s. 73), doğunun geri kalmışlığı tezine etno-kültürel ve sosyo-psikolojik yönlerle temel eklemeler yaptığı söylenebilir.⁵⁹ Doğu Mitingleri üzerine yetkin bir çalışma hazırlayan Azat Zana Gündoğan, mitinglerin Kürt hareketinin siyasal mobilizasyonunda çok önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir (Gündoğan, 2015, s. 28) TİP içerisindeki çekişmeli taraflardan biri olarak Doğulular grubunun etkinliğinin arttığı bilinmektedir. Naci Kutlay,

⁵⁹ İsmail Beşikçi'nin Doğu Mitinglerinin Analizi başlıklı çalışması, konuya ilişkin detaylı bilgileri ihtiva eden bir metin olarak ayrıca incelenmeyi hak etmektedir. Bkz: Doğu Mitinglerinin Analizi [1967], Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992. Ancak not etmek gerekir ki, Beşikçi'nin 12 Mart 1971'den önce yazdığı metinler ile, bu dönemden sonra yazdığı metinler arasındaki çelişkiler ve zıtlıklara ilişkin görüşü, ikinci dönemde yazdıklarının "çok daha doğru olduğu" notuyla birleşmektedir. Beşikçi 12 Mart döneminde Diyarbakır-Siirt İleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde yapılan yargılamalarda "resmî ideoloji diye bir kurumun bilincine vardığını", "bu kurum eleştirilmeden sosyal bilimlerin üretilemeyeceğini" fark ettiğini belirtir (Türkmen & Özmen, 2014, s. 99).

bu durumu anılarında şöyle anlatır: “9-12 Kasım 1968 tarihinde 3. olağan büyük kongreyi yaptık. Taraflar söyleyeceklerini söylediler. Kürtler de diğer gruplar gibi belirleyici bir ağırlığa sahiptiler. Tüm ülkede ulusal sorun sosyalistler arasında en geniş şekilde tartışılıyordu. Kürt kimliğine ilişkin 7. Madde Kürtleri o gün tatmin ediyordu. Biz doğu delegeleri sonuçtan memnunduk. Karar şöyle: ‘Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerini kınar. Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber psiko-sosyolojik faktörlerin de göz önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılmasıyla gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceğini bilir” (Kutlay, Anılarım, 1998, s. 161). 1970’teki kongrede, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmesi noktasında desteklenmesi kararları alınmıştır (Emek, 1970, s. 1-8). Musa Anter TİP’e üye olmuş, bir dergiye verdiği röportajda parti çalışmaları bağlamında Kürt meselesiyle ilgili haftada iki gün ders verdiğini ve partinin teşkilatlarını bir okul haline dönüştürdüklerini ifade etmiştir (Baykuşak, 2018, s. 432). Doğulular gurubunun içerisindeki Mehdi Zana, Tahsin Avcı, Tarık Ziya Ekinci, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Naci Kutlay ve Burhan Cahit Ünal parti yönetimine de seçilmişlerdir (Şahin, 1999, s. 274).

3.2.3.3. Devrimci Doğu Kültür Ocakları

1969 yılının mayıs ayında, modern Kürt hareketinin ilk özgün ve ayrı örgütü sayılabilecek Devrimci Doğu Kültür Ocakları(DDKO) kurulmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yasal Kürt örgütü de sayılabilecek ve çoğunluğunu üniversiteli Kürt öğrencilerin oluşturduğu dernekler önce Ankara’da, sonra İstanbul’da, sonraları ise Diyarbakır, Silvan, Ergani, Batman, Kozluk, Beşiri ve Kulp’ta örgütlenmiştir. Her bir ilçe örgütünün kendisinin bağımsız bir dernek olarak kurulduğu DDKO’ların yöneticileri ve kurucuları, henüz 12 Mart 1971’den önce yargılanmış, birçoğu mahkûmiyet almış, 1974 affıyla ise salıverilmişlerdir (Ballı, 1991, s. 74).

Emine Öztürk (2016, s. 246), doğulular grubu ve sonradan ayrışarak DDKO’yu kuracak Kürt aydınları şöyle anlatır: “‘Doğu sorunu’, 1960’lı yıllarda sol hareketlerin

gündeminde yer alan önemli konulardan biridir. “Doğulu” aydınlar, TİP içinde zamanla bağımsızlaşan bir konuma gelmişler, kongrelerde ortaya çıkan eğilimlerin ve seçim listelerinin önemli unsurları arasında yer almaya başlamışlardır(...)1967 yılından itibaren TİP tarafından düzenlenmeye başlanan Doğu Mitingleri, Kürt gençlerinde milliyetçi duyguların uyanmasında etkili olmuştur. Bunun sonucunda Kürt üniversite gençliği içinde Kürt üniversite öğrencilerini bir çatı altında toplayacak bir örgüt kurulması yönünde fikirler oluşmaya başlamış, örgütlenme yönünde ilk adımlar 1968’de atılmıştır. Sosyalist çevrelerde devrim stratejileri konusunda tartışmaların yaşandığı bu süreçte, kendi ad ve kimlikleriyle siyaset yapmaya karar veren Kürtler [DDKO’ları kurmuştur].” Gençliğin Kürt meselesine gösterdiği ilginin yanında, Türkiye’deki sol kesimin Kürt meselesini hiçbir zaman ciddiye almadığını belirten Yıldırım, TİP içerisinde Aybar dışında Kürt meselesine karşı olunduğunu, bu meselenin milliyetçi burjuva sınıfının bir meselesi olarak görüldüğünü, burjuva sınıfı ortadan kalkınca tüm halkların kardeş olacağına inanıldığını yazar. Bu sebeple Kürt meselesini merkeze alan sosyalist tutumlu kişilerin DDKO’ları kurmak durumunda kaldığını ifade eder (Miroğlu, 2010, s. 175). Türkiye solu üzerine hacimli bir kitabı ve değerlendirmeleri bulunan Ergün Aydınolu, bağımsızlaşma eğilimi daha baskın, Kürt kimliğini Türk solunun dışında bağımsız bir hatta temsil etmek ve savunmak isteyen Kürt gençlerinin ayrı bir mecraya yöneldiğini belirtir. (Aydınolu, 2011, s. 252). Hareketin içerisinden Ümit Fırat, DDKO ile birlikte modern Kürt siyasetinin kurulduğunu belirtir (2009, s. 366). Yıldırım da 12 Martta Kürtçülük ve DDKO davaları sebebiyle yapılan savunmalardan bahsederken, “Ne Şeyh Sait’te ne Dersim’de böyle bir savunma geleneği yok, yüzyılın ilk siyasal savunmaları bunlar” demiştir⁶⁰ (Miroğlu, 2010, s. 202).

Özellikle Ankara ve İstanbul’da Kürt üniversite öğrencilerinden oluşan DDKO’lar, güneydoğuda farklı sınıf ve mesleklerden insanlarla yürütülmüştür. DDKOların temel amacı; üniversitelerdeki Kürt gençlerini kültürel faaliyetlerle bir araya getirip aralarında dayanışma sağlamak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin ışığı

⁶⁰ Kürt meselesinin yargılamalara konu olan yönü bakımından en önemli metinleri, bu savunmalar sürecinde ortaya çıkmıştır. Fikret Şahin, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Yümnü Budak, Ali Beyköylü ve Nezir Şemmikanlı tarafından imzalanan savunma metninin, Kürt halkının varlığına, Kürt dilinin özelliklerine ve Kürt coğrafyasının niteliklerine ilişkin metinler olduğu söylenebilir. Savunma metinlerinin ayrıntıları için bkz: Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, Komal Yayınları, Ankara, 1975.

altında, özellikle 1930’lu yıllarda başlatılan asimilasyoncu, baskıcı politikaya karşı mücadele etmek, teorik ve politik konularda seminerler ve konferanslar düzenleyerek, özellikle Kürt meselesi ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusunda sol çevreler arasında geniş ve yaygın tartışmalar başlatmak, toplumun barış içerisinde ve eşitçe yaşayabilmesi için mücadele eden devrimci ve demokrat kuruluşlar yelpazesinde yer almak ve tarihi ve sosyolojik bir gerçek olan Kürtlerin dil, tarih, kültür ve folkloruna saygı gösterilmesini sağlamak olarak belirtilmiştir (Fırat Ü. , 2009, s. 366-367). Canip Yıldırım’ın hatıratında, Türkiye solunun bilinen genç isimlerinin DDKO’lar vasıtasıyla Kürt solcularına yakın olduğunu öğrenmek mümkündür. Yıldırım, Ümit Fırat’ın İstanbul DDKO kurucu başkanı olduğunu söylediği Necmettin Büyükkaya’yı anlatırken, Pötürgelilerin sahibi olduğu Küllük Kahvesine giden devrimci gençlerden bahis açar. Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin gibi devrimci gençlik önderlerinin “riskli gecelerde Kürt gençlerinin kaldığı evlerde kaldığından, Deniz Gezmiş’in Ankara’ya geldiğinde Ziya Gökalp caddesindeki DDKO binasına sık sık uğradığından bahsetmiştir (Miroğlu, 2010, s. 190-191).

Öztürk’ün (2016, s. 247) aktardığına göre “‘Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı’ tavizsiz bir biçimde benimsenmiş, olmakla birlikte, ‘ülke’ ve ‘ulus’ kavramları legal olarak tartışma konusu edilmemiş, Kürt halkının dili ve kültürü gündemleştirilmiştir. DDKO’ların yaklaşık 1,5 yıllık varlığı süresince hazırladıkları bültenler ve bildirilerin hemen hepsi toplatılmış ve kovuşturmayla uğramış, toplantı ve seminerleri de ya baskına uğramış ya da yasaklanmıştır. 16 Ekim 1970’te düzenlenen kapsamlı operasyonla DDKO yöneticileri ve örgütle ilişkili görülen birçok kişi gözaltına alınmıştır. Örgüt binalarına ve yönetici evlerine birçok baskın düzenlenmiş, bu baskınlarda ele geçirilen belgelerin sahte olduğu iddia edilmiştir. Kürt solu içerisinde bilinen neredeyse tüm isimler DDKO davalarında tutuklanmıştır. Sonradan Mardin Valiliği de yapan Ergün Gökdeniz’in “bir Kürt solu geliyor ve bunun önlemini almak gerekiyor” uyarılarının ve çıkışlarının karşılığı, kendisini legal bir hareket ve örgüt olarak duyuran DDKO tutuklamalarında bulunmuştur denilebilir. DDKO yargılamalarından sonra, legal sol siyaset yapıları içerisinde faaliyet gösteren Kürt solu tandanslı hareketler, ayrışmalara gitmişlerdir. Canip Yıldırım’ın tespiti, Kürt hareketinin dinamiklerini okuyabilmek bakımından son derece yerindedir: “12 Mart sonrası dönem, Kürtlerin Türkiye sol hareketinin dışında, yeni

arayışlara girdiği dönemdir. Son derece önemli çünkü sonrasında 30 yıl süren yeni sürecin koşullarını da belirleyen bu dönemdir. Bugünün Türk-Kürt siyasal ilişkilerinin iyi anlaşılması için, o dönemin iyi anlaşılması gerektiğini düşünüyorum” (Miroğlu, 2010, s. 206).

3.2.3.4. Türkiye Soluna Son Söz

Türkiye solunun Kürt meselesine 1960'lı yılların sonuna doğru ilgi duymaya başladığını söylemiştik. Bu durumun Kemalizm eleştirisine, aktif devrimci mücadelenin pratik sahada gençlik hareketleri üzerinden kendisini göstermesine bağlanabileceğini de eklemiştik. Burada temel tespitin, Türkiye sosyalist solunun ulus sorununa Stalinci millet tanımı içerisinde yaklaşması, Kemalist projenin Stalinci şablona yakınsayan tabiatıyla milliyetçiliğe alan açması olduğu unutulmamalıdır. Türkiye’de sosyalist solun en temelde milliyetçiliği temel alan sosyalizan tavrı, Kürt meselesinin bir turnusol kâğıdı olarak algılanmasına da yol açmıştır. Etno-kültürel mahiyetiyle Kürt meselesi, 1960’lar solunun teori ve pratik arasındaki açmazlarından biri olmuş, doğu sorununun yalnızca kalkınma temelinde bir az gelişmişlik sorunu olması ve Türkiye topraklarının misakı milli içerisinde Türklük sözleşmesine dahil olarak algılanması gibi bir sonuç doğmuştur.

1960’ların sonunda, bugünün Türk milliyetçisi İsmet Özel’in şair arkadaşı Ataol Behramoğlu ile ilgili anısı, 1970’in başına açılan dönemde genç sosyalistlerin tutumuna ilişkin güzel bir örnek olmaktadır: “Her ikimiz de askerliğimizi bitirdikten sonra, yine Ankara’da Ekim yayınlarının balkonunda Jose Marti’den konuşuyoruz. Benim Pete Seeger’ın bir plağından "Quantanamera’yı ezberlemeye çalıştığım günler: Yo soy un hombre sincero! Şöyle soruyorum Ataol’a: Şu bizi heyecanlandıran şeylere bak! Nelerle meşgul hep kafamız! Biz sosyalist falan olduğumuzu söylüyoruz ama yoksa sadece milliyetçi miyiz? Kısa bir sessizlikten sonra Ataol cevap veriyor: "Evet, gidip Vietnam’da çarpışmadığımıza göre” (Özel, 1995, s. 24). Öner Buçukçu’nun (2017, s. 128) Sevim Belli’den aktardıkları ise bu alıntıya ayrı bir ek olabilir: “Kürt meselesine solun bir kısmının 1971’e giden süreçte de duyarsız kaldığı söylenebilir. Sevim Belli hatıratında Çin, Afrika halkları için gözyaşı dökerken Kürt meselesine ilişkin bir hassasiyet geliştirmediği için utandığını belirtmektedir (Belli, 2006, s. 113)”.

3.3. EK BÖLÜM: KÜRT SOLUNA İLİŞKİN ÖNERMELER

Kürt sorunu, modernleşme süreci içerisinde, milliyetçilik, kimlik, inkılaplar, ulus-devlet pratikleri gibi birçok bileşenin bütüncül okumasından edinilecek kanaatlerle ele alınması gereken, kanaatlerin ötesinde bu bütüncüllüğün zorunlu ve gerekli olmasıyla ancak anlaşılabilir toplumsal-tarihsel bir fenomen olarak önümüzde durmaktadır. Mesut Yeğen, Kürt sorununun nasıl bir sorun olduğunu ve bu sorunun çözüm yollarına ilişkin yaklaşımların neler olabileceğini, “kabaca ve keyfi sınırlarla” tasnif edildiğinde karşı karşıya kalınan çeşitliliğin sebebini sorgular. Tespit edilen birçok *muhayyel önermenin* ya da sorunu algılamadaki çeşitliliğin, Kürt meselesini kavramaya meyilli öznelerin ve zihniyetlerin konuyu güç ve çıkar zemininde kavramasıyla ilgili bir durum olabileceğini tespit eder. Fakat belki de en önemli ve esas sebep, “Türkiye’nin Kürt sorununun, basitçe çok boyutlu değil, tarihin bastırma ve tüllerle örtme icraatlarına maruz kalmış, çok-katmanlı bir sorun olduğudur” (Yeğen, s. 12-13). Bu kavrayışla, Kürt sorununa temas eden çalışmaların söz konusu çok-katmanlılığı teslim edecek çalışma stratejileri, Kürt meselesine bir toplumsal derinlikle bakarak, tarihi de bu bileşenle ele almak durumundadır.

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yaşanan olaylar ve bu olayların toplumsal sebep ve sonuçları göz ardı edilerek, ya da yeni cumhuriyetin ulus-devletçi, merkezî ya da Kemalist örgütlenme ve ilkeleri yadsınarak veya onlara yalnızca işaret edilerek, Türkiye modernleşmesi kalıbında sınırlayabileceğimiz geniş çerçeveyi ihmal eder bir tonda Kürt meselesini çalışmak imkânlı değildir. Bu bakımdan Kürt meselesi, sabit bir alt-tarih unsuru olması sebebiyle, Türkiye siyasal ve toplumsal tarihinin hemen tüm konularına bulaşkan, onlardan etkilenmesiyle edilgen ve varlığıyla onları şekillendirmesiyle etken bir ilişkiselliğin kavşağında durmaktadır.

Kürt meselesine ilişkin bizce zorunlu bu metodoloji, bir çalışma alanı olarak meselenin birçok alt-kırılımına titizlikle yansıtılmalıdır. 19. Yüzyılda ortaya çıkan milliyetçiliklerden bir bahis olarak Kürt milliyetçiliğinin kendi tarihi; Osmanlı/Türkiye modernleşmesi sürecinde rol alan aydın tipolojisi ve aydın etkinliği/hareketliliği başlığında Kürt entelijansiyası; yukarıda belirtildiği gibi kanaatimizce Türkiye’nin sekülerleşme, kimlik tanımı, batılılaşma, kalkınma süreçlerinin hepsine birçok yönüyle bulaşkan bir mesele olarak Kürt meselesinin, bu başlıkların her birinde açılabilir Kürtlerin yaşadığı

coğrafya, Kürt kimliği, Kürt toplumunun din ve devlet ile ilişkisi gibi özel mikro başlıklar... Yetkinlikle sayıları artırılabilir bu ve benzeri konuların tamamı, bir diğeri ile ilişkili olarak değerlendirildiğinde, ortaya modernleşme perspektifi içerisinde Türkiye'nin siyasal-toplumsal tarihine ilişkin çok zengin bir harita çıkmaktadır.

İşte Türkiye solu, bir inceleme alanı olarak on-on bir senelik kısa bir zaman dilimi içerisinde değerlendirilse bile, ele alınan yılların hayati önemi haiz gelişim yılları olması sebebiyle, söz konusu modernleşme perspektifinin içerisinde çok önemli bir tartışma alanıdır. İttihat ve Terakki geleneği ile ilintili aydın profilini devralan ve diyalektik olarak süreklilik ve kopuşları içinde barındıran Kemalist düşünce ile ilgi kuran, daha iddialı biçimde söylenirse zaten onun içinde doğan Türkiye solunun zihniyet kodlarını, modernleşmeye yönelik tezlerini ve geliştiği siyasal-toplumsal habitusu okumaya çalışmak, doğrudan modernleşme, kalkınma, batılılaşma başlıklarında Türkiye'nin siyasal tarihine ilişkilendirilebilecek temel konulara açılmak anlamına gelmektedir. Böyle bir ilişkiselliğin, kendi başına özgün ve bundan gayri olarak Osmanlı/Türkiye modernleşmesine içkin bir mesele olarak Kürt meselesi ile çarpıştırılması, ezber edilen birçok analoginin ve gündelik siyasal kalıpların yeniden kurulmasına sebebiyet verecek değişimler ve okuma farklılıkları doğuracaktır. Öyleyse, Türkiye solunun, 1960-1971 döneminde Kürt meselesine bakışı ele alınırken, Türkiye solunun kapsama alanında yer alan sol/sosyalist entelijansiyanın düşüncesine tanık olmanın yanında, aynı gerekçelerle Kürt meselesine kafa yoran ve geneli itibarıyla de Kürt milliyetçiliğinin en geniş çerçevesi içerisine sığabilecek Kürt aydınların serüvenine de tanık olunmaktadır. Söz konusu aydın hareketliliğinin toplumsal vakıalarla irtibatını ya da irtibatsızlığını anlamaya çalışarak ilerleyecek her çalışma, tam da bu yolla toplumsalın inşasında aydının konumuna, siyasal olan ile toplumsal olan arasındaki bağlara ve meselenin genel tabiatına içkin alt-başlıkların incelenmesine varacak bir kapsamla muhatap olmak zorunda kalacaktır.

3.3.1. Bir Araştırma Nesnesi Olarak Kürt Solu

Hamit Bozarlan, Kürt solunu bilimsel olarak değerlendirebilmenin, eksik kaynak taraması, araştırma sahasının bakırlığı ve ön çalışmaların dahi başlamamış olması gibi sebeplere bağlı olarak pek mümkün olmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde Bozarlan, Kürt solunu vazıh bir şekilde ele almanın engellerinden biri olarak, yöntem sorununa işaret

eder. Kürt solunun liderlerin ve teşkilatların tarihi perspektifiyle değil, insanların, nesillerin, mücadelelerin -ve yenilgilerin- tarihi olarak okunması önerilir gibidir (Bozarlan, 2007, s. 1168). Mesut Yeğen de benzer biçimde, yalnızca Kürt solu gibi ideolojik bir çerçeve için değil, bütünüyle Kürt meselesini ele almak için dahi dönemleştirmelerin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Özellikle Türkiye sol geleneğinin Kürt meselesine yaklaşımı bakımından önerilen bu yöntemin, Türkiye siyasal düşüncesi içinde dönemin iç ve dış etkilerine çok açık olması bakımından sosyalist solu ele alma zorunluluğu konunun bir yönünü ifade etmektedir. Açıktır ki diğer yön, Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin sınırları içerisinde pasif, edilgen, daima tasarımın nesnesi olan, düşünsel çabaların tutarlılık imtihanı olması bakımından can sıkıcı ya da yüzleşilmesi gereken bir konu (ya da sorun) olarak Kürt meselesinin, her dönemde kendisine farklılaşan eğilimleri de barındıran bir gösteren olarak ele alınmasıdır. Burada Kürt meselesinin içinden konuşan aydınları, aktörleri ve teşkilatları matlaştırmak ve meseleyi yalnızca dış etkilere açık, yoğurulmaya müsait bir amorf yapı olarak nitelendirdiğimiz anlaşılmalıdır. Hiç şüphesiz Kürt meselesinin aktörleri, konunun ele alınış biçimlerinin değişimini zorlayan en birincil muharrirlerdir. Ancak, özellikle 1960-71 döneminin genel atmosferi açısından, Kürt meselesinin resmî devlet erkani, ordu mensupları, aydınlar ve hareketlerce nasıl ele alındığını gösterme motivasyonunun sosyalist-sol odaklı daraltılmış bir veçhesini ele alan bu çalışma, aradaki ilişkiselliğe odaklanıyor ve hiç şüphesiz bu ilişkiselliğin dönüştürücü gücünü teslim ediyor olsa da, sosyalist solun perspektifine ağırlık vermek suretiyle Kürt meselesinin içinden aktörleri öncekine kıyasla daha sabit bir değişken olarak ele almak durumundadır. Kürt meselesine yaklaşımın genel sınıflandırmasını yapabilmek bakımından, dönemin hâkim atmosferine, bu atmosfer içerisinde özgün çıkışlara, bu çıkışların aydınlar nezdinde bulunduğu karşılığa işaret etmek zorunludur.

Önceden belirtildiği gibi Bozarlan, Kürt solu gibi bir temel ayrıştırmanın, Kürt hareketini anlamak bakımından yersiz olacağını düşündürten bir yaklaşım sunmaktadır: “Kürt hareketi ve Kürt solu hemen hemen tümüyle eş anlamlı terimler olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye örneğini ele alırsak, ‘Kürt sağı’ aralarında birkaç 49lu ve Şerafettin Elçi, Abdülmelik Fırat ve Nurettin Yılmaz gibi bazı simalarla sınırlı kalmaktadır. Kaldı ki bu siyasetçilerin bir kısmı da ister istemez daha sonra Kürt siyasi sahasını belirleyen sol

hareketlerle kaynaşmış bulunmaktadır (Bozarıslan, 2007, s. 1168).⁶¹ Neden bir Kürt sağından bahsedilemiyor oluşunun sebepleri üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Özellikle son yıllarda Kürt sağıının toplumsal etkilerini gözlemek oldukça mümkün iken, İslamcılık özelinde ya da genel olarak sağ temayülün etkinliğinde gelişen bir Kürt olgusu okuması yapılmalıdır. Mutlak bir Kürt solundan bahsedilmesinin, Kürt realitesinin Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel kodları ile içiçe geçmiş tabiatından ötürü mümkün olamayacağını söylüyorsak, aynı durum elbette Kürt sağı için de geçerli olacaktır. Ancak, Kürt siyasal hareketlerinin hegemonik boyut kazanmış legal-illegal sol görünürlüğü, önemli bir sosyal tabana hitap eden Kürt İslamcı tonun göz ardı edilmesine sebep olmuş gibi gözükmektedir. Özetle, Kürt çalışmalarının kendi örgütlenmesi içerisinde İslamcı, muhafazakâr veya genel anlamda sağ tarihselliğe ve perspektife ilişkin araştırmalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır.⁶²

Kürt meselesi üzerine konuşurken, tarihsel ve toplumsal arkaplana işaret etme zorunluluğundan hareketle, her şartta soldan bahsetmenin bir gereklilik olduğu da ortadadır. Zira, 1950'lerden sonraki Kürt hareketinin oluşumunda ve gelişiminde solun yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada da amaçlandığı üzere, geçmişin sol mirasına dikkat çekmeden, Kürt siyasi iklimini kavrayabilmek mümkün değildir (Bozarıslan, 2014, s. 13).

3.3.2. Kürt Aydını Üzerine

Türkiye'de aydının serencamı, taşıdığı iddiaların dışında etki-tepkilere de yol açan bir sürekliliği gündeme getirmiştir. Daha açık olmak gerekirse, modernleşme süreci içerisinde en ciddi aydın hareketliliğinin gözlemlendiği meşrutiyet yılları (1876-1908) ve Jön-Türk-İttihat çizgisi, kendi içinden bir kadronun cumhuriyeti kurmasına tanık olmuş, bu süreklilik Metin Çulhaoğlu'nun devam-inkâr diyalektiği şeklinde kavramsallaştırdığı bir durum ortaya çıkarmıştır. Metin Çulhaoğlu, Marks'ın düşüncesinin gelişimini ele alırken, sadece bu konuda değil, gerçeğin algılanmasına ilişkin her konuda bir yöntem olarak

⁶¹ Bozarıslan'ın yaklaşımının, Kürt solunu tenzil eden değil, bilakis teşmil eden vurgusuna dikkat çekilmesi gerekir.

⁶² Bu bağlamda Tuğba Yaşaroğlu'nun Kürt İslamcılığını Hür Dava Partisi(Hüda-Par) üzerinden ele almaya çalıştığı yüksek lisans tezinden bahsedilebilir. Türkiye Hizbullah'ının dönüşümünü ve Kürt İslamcılığını ılımlılaştırma teorisi üzerinden inceleyen çalışma için bkz: *Transformation of Kurdish Islamism: The Case of Free-Cause Party of Turkey*, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

önerdiği “devam-inkâr diyalektiği”nden bahseder. Bu kavramların, zıt gibi görünseler de aralarında mevcut bulunan bağ sayesinde süreklilik(devam) ve sıçrama(inkâr) dikotomilerini bir bütünlülük nizamı içinde ele almayı sağladığını öne sürer. Marksist literatürdeki süreklilik ve kopuş tartışmalarının iddialı ve açıklayıcı başka bir formu olarak değerlendirilebilecek bu açıklama ile birlikte, Althusser’in Bachelard’tan devraldığı *epistemolojik kopuş* kavramı da mutlak süreklilik kavramının karşısına konularak tartışılır. Çulhaoğlu (2016, s. 37-39), Marks’ın düşüncesinin nitel sıçramalar olmadığını iddia eden yaklaşımı tarihselliğin vülger yorumu olarak adlandırır; kopuş bahsinde ise tarihselliğin elinden kurtarılan, handiyse gerçekliği epistemolojik bir kategoriye yerleştirerek ve böylelikle kopuşu sağlayarak gerçekliği (*the real object*) azat eden yaklaşımı kullanışlı bulur. Bu daha makbul bir üçüncü okuma önerisini gibi gözükmektedir. Devam-inkâr diyalektiğinin, “kaba tarihselcilik” ve “anti-tarihselcilik” marjlarında dolaşmadan, vasatı tutturan açıklayıcılığı, Cackowski’den bir alıntıyla söylenirse, şöyle ifade edilebilir: “diyalektik materyalizmin aldığı konum, [1]diyalektik süreklilik ya da [2]diyalektik kesikliliğin geçerli sayılmasıdır. Birincisinde ‘diyalektik’ sıfatı, sürekliliğin nitel sıçramalar yolu ile gerçekleştiğini gösterir. İkincisi söz konusu olduğunda aynı sıfatın gösterdiği şudur: Gelişimde meydana gelen kesiklilikler ve niteliksel sıçramalar, sürekliliği mutlak anlamda sona erdirip tümüyle ortadan kaldırmaz.” Bu yaklaşımın, İttihat ve Terakki sonrası aydın hareketliliğinde açıklayıcı bir öz taşıdığını, Kemalist düşüncenin, eskiyi inkâr ederken inşa etmeye çalıştığı siyasanın kaçınılmaz olarak “eski”yi yeniden kurarak ilerlemek durumunda kaldığını belirtmek açısından verimli bir tartışma olabileceğini düşünmekteyiz. Tarihsel ve toplumsal koşulların elverişliliği sayesinde kuvveden fiile çıkabilmiş bu diyalektik, özetle inkâr edilenin aynı zamanda sürekli kılındığı ve yeniden üretildiği iddiasını taşır.

Hayri Şahin Kürt aydını ile ilgili bu tespite benzeyen bir “diyalektik zorunluluk”a işaret etmektedir. Şahin’e göre olumsuzluk olumluluğu da bağrında taşır. Mustafa Kemal’in ve İsmet İnönü’nün yönetim yılları, Türkleri ulus olarak yaratma yıllarıdır aynı zamanda. 1940-60 yıllarında -doğu illerine gönderilen müfettiş raporlarından yakalanabileceği üzere- eğitim üzerinden sürdürülen asimilasyoncu politikaların bir karşılığı olarak açılan yatılı

bölge okulları bir tür Türkleştirme hedefini⁶³ ortaya koymuş iken, aynı zamanda Kürt aydınının yaratılmasına da olanak tanımıştır. Söz konusu aydın cemaati, ideolojik bakımdan sol eğilimli, aktif ve radikaldir. Benzer bir tespit olarak Şahin, takip edilen Türkleştirme politikasının Osmanlı döneminde mirlerin veya aşiret liderlerinin çocuklarına nasip olan eğitimi tabana doğru yaydığını, Kürt nüfusun alt tabakalarına mensup insanların çocuklarının da yüksek öğrenim imkânına kavuştuğunu belirtir. 1950'lerin sonuna doğru bir Kürt gençliği tabakası yüksek okulları bitirmiş ya da okumaya devam etmektedirler (Şahin, 1999:264-265).

Dönemin iç ve dış koşullarının etkisi, yüksek öğrenim gören Kürt gençlerin sol eğilime yakınsamasına yol açmıştır denebilir. Ancak bunun nesnel sebeplerini de ortaya koymak gerekmektedir. 1960 yılına kadar Kürtlerin Kürt toplumunca bilinen isimlerin tevkifatlarına şahit olması, 1920, 1925, 1930 ve 1937 yıllarında ortaya çıkan isyan hareketlerini bastırmaya⁶⁴ yönelik askeri hareketlerin Kürt sosyolojisine yönelik retçi yaklaşımı, umumi müfettişliklerin ve doğu raporlarının gösterdiği üzere ortaya konan asimilasyonist tutum, Kürtlerin bir tavır ve tutum sorunuyla değil, bir varoluş sorunu ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bu bakımdan, bir aydın tutumu olarak sol eğilim, kendini konumlandırarak nesnel şartlar toplamını önünde bulmuştur. Genel olarak Türkiye'de sol eğilimi belirgin biçimde etkileyen 1952-60 arası olaylar, Nasırcılığın güç kazanması, sosyalist ulusal kurtuluş hareketlerinin yükselen bir ivme kaydetmesi, Irak'ta Barzani hareketinin popülerlik kazanması gibi olaylar da bu nesnellüğün oluşmasına yardım etmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, olumluluk-olumsuzluk diyalektiği içinde, eğitim politikalarının tabana doğru yayılmaya başlamasıyla artmaya başlayan yüksek öğrenim oranının Kürt gençlerde birbirini bulma, tanıma ve bir araya gelme meyli oluşturduğu da ortadadır. Yeri gelmişken, bu tabana yayılmış eğitim realitesinin bir Kürt sağının da oluşmasına yol açtığını belirtmek gerekir. Şahin, CHP'nin baskıcı politikaları sonrası doğuda halk tarafından kucaklanan DP "muhalefeti"nin, yönetime geçtiği zaman yarattığı

⁶³ İsmet İnönü, 27 Nisan 1925 tarihinde Türk Ocaklarında yaptığı konuşmada milliyetçiliğin tek birleştirici güç olduğunu söylemiş, görevlerinin Türkiye'de yaşayan Türk olmayan unsurları Türkleştirmek olduğunu belirtmiştir. (Şimşir, 1975)'den aktaran Arakon (2010, s. 188).

⁶⁴ İsyarlarda liderlik yapanlara ağır cezalar verilirken, liderlik yapmamakla birlikte bir şekilde dahil olduğu düşünülen Kürt aileleri Batı'daki illere sürgün edilmiş, ve bazı yerleşim yerleri tamamen boşaltılmıştır. (McDowall, 2004)'dan aktaran (Özen, 2014, s. 82).

görece rahatlatma neticesinde bir Kürt sağı canlanmasına da yol açtığını ifade eder.⁶⁵ Ancak, DP'nin Kürt meselesine yönelik bazı tutumlarının CHP'den farklılaşmaması, Kürt gençlerinin solda toplanmasını daha da güçlendiren bir nesnel durum daha yaratmıştır. DP döneminde gerçekleşen 49lar olayının, DP içerisinde yer alan Kürt siyasetçilerden tepki almaması ayrı bir şaşırtıcı noktadır (Şahin, 1999, s. 266,273).⁶⁶

Belirtmek gerekir ki, 1960'tan önce Kürt hareketinin aydınlarını birebir solla ilişkilendirmek çok mümkün değildir. Bozarslan, 1955-56 yıllarında açık bir Kürt hassasiyeti oluşmaya başladığını, özellikle Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım gibi aktörler üzerinden Diyarbakır'da bu durumun gözlemlenebileceğini ifade eder. Bu kişilerin Kamuran Bedirhan ile irtibatlı olduğunu, onun çalışmalarından haberdar olduğunu ve bir Kürt devletinin hayaliyle yaşadıklarını belirtir. Buna rağmen Ortadoğu'daki Kürt hareketleri ile hiçbir irtibatları yoktur. Barzani hareketinin ortaya çıkışı ve Irak'ta alan kazanması, Türkiye'de ciddi bir sosyalleşme ümidi yaratmıştır. Kürt hareketi, Türkiye solunun bir parçası olarak başlamamıştır (Bozarslan, 2012, s. 2).

Kürt hareketinin sol ile ilişkisine dair biri sosyal, biri konjonktürel, biri ise politik üç açıklama kategorisinden bahsedilebilir. Sosyal açıdan Kürt hareketi, Şeyh Sait olayından başlamak üzere ya bir göç olgusu ile karşı karşıyadır. Köy boşaltmaları neticesinde göç etmek zorunda kalanların yanında, huzursuzluk sebebiyle batı illerine göç eden bir nüfustan da bahsetmek mümkündür. Bu göçü, köyden kente göç olarak da ele almak imkânlıdır. Diyarbakır, Mardin gibi bölgenin merkez illerine kırlardan göç eden nüfusun da bir değişim yarattığı bilinmektedir. Bu göç hareketlerinin Kürt aydınlarının oluşmasında birincil etkisi, eğitimli gençlerin sayısında artış yaşanmasıyla olmuştur. Üniversite eğitimi alan gencin sayısının artması, kürtlük olgusunu gerek kimlik düzeyinde

⁶⁵ Kürt meselesinin cumhuriyet dönemi içerisinde en önemli dönüm noktalarından biri olan 49lar olayının içerisinde sağcı ve solcu kişilerin bulunduğunu not etmiştik. Musa Anter hatıralarında, kendisinin de içinde bulunduğu 27 kişinin adını zikreder. Sağcı olarak ise 9 kişinin adını sayar. “Harbiye’de aramızda zamanla ve kökeni daha eskilere dayanan ikilik çıktı. Tabi bu ikilik milli değil politik-ideolojikti. Bir bölümümüz solcu, bir bölümümüz de sağcıydık”. Musa Anter, Hatıralarım, sf.167. Kutlayın, daha önce sağcı olanların, bu olaydan sonra solcu olduğunu not etmesi de ilginçtir. (Kutlay, Anılarım, sf. 85). Musa Anter’in yukarıdaki alıntıda solcular arasında saydığı Nurettin Yılmaz’ı Hamit Bozarslan bir yazısında Kürt sağının içinde zikreder. (Bozarslan, 2007, s. 1168).

⁶⁶ Şahin’in, Türkiye genelinde yükselen sol sosyalist tutuma yönelik olarak Avrupa’dan Türk ve Kürt gençlere açılan etkileme kanallarına işaret etmesi ayrıca önemlidir. Bu durumu, Avrupa’da yükselen sosyalist hareketin saha kazanmaya çalışması ile de ilişkilendirebilmek mümkündür. Naci Kutlay’ın konu ile ilgili bir anekdotu için bkz: (Kutlay, Anılarım, 1998, s. 64).

gerek sol ve sağ tutumlar üzerinde anlamlı kılma çabalarını doğurmuştur. Maya Arakon (2010, s. 180), şehirli bir Kürt kimliğinin oluşmasının bir Kürt küçük burjuvazisinin de ortaya çıkmasına olanak sağladığını belirterek, sosyalist düşünceye dahil olan Kürt gençlerinin sınıf problematiğinden etno-sınıf⁶⁷ problematiğine geçtiğini belirtir.

İstanbul ve Ankara’da, hatta Canip Yıldırım gibi bazı örnekler itibariyle Avrupa’da üniversite okuyan gençlerin Kürt meselesinin içinde kalarak, Kürt kimliği üzerinden düşünce ve politika üretmeye başlaması, modern Kürt aydınının görünür olduğu dönemi başlatmıştır. Musa Anter, Sait Kırmızıtoprak⁶⁸, Canip Yıldırım gibi okumuş Kürt gençleri, çevrelerini de etkileyecek şekilde konu ile ilgili fikirler üretmeye başlamışlardır. Ahmet Hamdi Akkaya (2013, s. 92-93), bu yıllarda ortaya çıkan Kürt aktörünün iki temel alanda aktive olduğunu belirtir: aydın gruplaşması ve köylülük olgusu. Aydın gruplaşmasının entelektüel çevre oluşturarak etki sahası yaratmaya çalışması, kısa süreli de olsa çeşitli dergilerle “Doğu’nun sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını” tartışmaya açmaya çalışması söz konusudur. 60lı yılların ilk yarısında Kürt meselesinin⁶⁹ az gelişmişlik ve feodalite üzerinden iktisadi bakış açısıyla okunması söz konusudur. Konunun etno-politik yönüne ve toplumsal temellerine ilişkin analizlere az rastlanmaktadır. Mesut Yeğen (2006, s. 161) bu az sayıda analizin biraz da “utangaç bir itiraf” şeklinde yazıldığını belirtir. Kürt sorununun 1960’lı yıllarda tartışılmaya başlamasına sol perspektiften Özlen’in (2018, s. 54) Aydemir Güler (2007)’den aktardığı yaklaşımı da bir başka veçheyi akılda tutmaktadır: “Bir emek sorunu olarak Kürt

⁶⁷ “We introduce the concept of ‘ethno-class’ to encapsulate the diversity of historical, social and economic factors that have led to the cultural and economic powers held by certain ethnically defined non-state actors, and the varied strategies they use in different contexts.” (Wee, 2006).

⁶⁸ Adı 49lar olayında ve Türkiye’de Kürdistan Partisi(T-KDP) başlıklarında sıkça anılan Dr. Sait Kırmızıtoprak ‘ın, Kürt solu ve genelde Kürt hareketi içerisinde en ilginç aktörlerden biri olduğu not edilmelidir. Kırmızıtoprak ‘ın Sait Elçi’yi öldürmesi hadisesi, sonrasında Kırmızıtoprak ‘ın öldürülmesi hadisesine ilişkin (Saitler olayı) birçok kaynakta suskunluk göze çarpmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla “daha derin meselelerin olduğu Saitler olayı”, çoğunlukla acılı bir sessizlikle karşılanan bir olay olarak açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. Kırmızıtoprak ‘ın sıra dışı kişiliği, silahlı mücadeleye ilişkin olumlayıcı görüşleri, radikal devrimci tavrı ve Kürt hareketi içerisindeki serencamı için şu kaynaklara bkz: (Miroğlu, 2010), (STMA, 1990, s. 2121), (Kutlay, 49’lar Dosyası, 1995), (Şur, 2018). Ayrıca, bir görsel doküman olarak, 2013 yılında yönetmen Çayan Demirel tarafından çekilen “Dr. Şivan” belgeseli, Kırmızıtoprak ‘ın kişiliği, dönemin sosyalist Kürt hareketi ve Saitler Olayı ile ilgili bireysel tanıklıkları da içeren çok önemli bir belge niteliğindedir.

⁶⁹ Aslında Doğu meselesi olarak geçmektedir. Akkaya, Kendal’in (1993, s. 64) işaret ettiği *doğuculuk* akımının buradan türediğini, ortaya Doğucular adıyla bir “Kürt karşı-eliti” çıktığını belirtir (Akkaya, 2013, s. 93). “Kürt karşı-eliti” kavramı Watts (2007, s. 58)’tan alınmıştır. Akkaya’nın Burinessen’den aktardığına göre “Kürt ve Kürdistan” yerine “doğu ve doğulular” terimlerinin kullanılması yasal sınırlamalarla ilgilidir.

sorununun en fazla hissedildiği ve siyasete tercüme edildiği dönemin 1960 ve 1970'lerin sol yükselişiyle çakışması rastlantı değildir". Kürt aydın hareketinin gelişimini solun yükselişine hamletmek isteyen bu yorumun da bir karşılığı olduğunu not etmek gerekir.

Konunun konjonktürel yanı, sosyal yanından bağımsız düşünülmemesi gereken ikinci önemli etkidir. 1960'ların siyasi ortamı, özellikle uluslararası gelişmelerden çok fazla etkilenen bir üniversite gençliğini ve aydın kitlesini ortaya çıkarmıştır. Latin Amerika'da başlayan ulusal kurtuluşçu mücadelelerden Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki sınırları belirginleşen ayrışmalara, Arap tipi sosyalizmlerin etkisinden, özelde ve yoğunlukla Nasırcı etkiden Filistin meselesine, Türkiye içerisinde ise Demokrat Parti döneminde oluşmaya başlamış bir işçi sınıfından 49'lar olayı ile iyice artan bir Kürt huzursuzluğuna kadar birçok etken, 1960'ların Türkiye'sinde düşünce üretimine çok temelden etki etmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra kabul edilen anayasanın tanıdığı göreceli özgürlük, dernekler ve sendikalar düzeyinde örgütlenmeye olanak tanımış, birçok farklı görüşte derginin yayına başlaması için psikolojik ve yasal bir kolaylık sağlamıştır. TKP tevkifatlarının etkisiyle ve DP hükümetinin sağ politik kanadı güçlendirmesi sonucu politik alanda da geri plana düşen sol için 27 Mayıs darbesi ve takip eden yıllar ciddi bir rahatlama dönemi olarak görülmüştür. Bu dönemde yayın hayatına atılan *Yön* dergisi, yine bu dönemde varlık gösteren Türkiye İşçi Partisi gibi siyaset ve düşünce zeminleri sol için temerküz alanları olmuş, 1965 sonrası ayrışmaya başlayacak bu farklı kümelenmeler için birbirini daha yakından tanıma, belli başlı konularda tartışma ve birlikte hareket etme tecrübesi doğurmuştur.

Böyle bir ortamda, *Yön* dergisinde Kürt meselesi üzerine yazmaya başlayan Kürt sosyalistlerin yanında, bazıları aynı kişiler olmak üzere TİP içerisinde faaliyet gösteren Kürt sosyalistler de mevcuttur. 1960-65 dönemi içerisinde sosyalist ya da sol örgütlerde faaliyet gösteren Kürtlerin "kürtlük"ten ziyade "sosyalistlik" müştereginde siyaset yaptıklarını vurgulamak gerekir. Özetle 1960'lı yılların ilk yarısı, yalnızca Kürt meselesi özelinde fikir üreten aydınların değil, hemen hemen tüm sol aydın spektrumunun bir biçimde birbirine değdiği, mecra ortaklıkları yaşadığı, teorik tartışmalar yapmaya çalışarak günün meselelerine yaklaşmaya çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemin, ayrışmaları bağrında büyüten bir zorunlu biraradalık dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Bu ortaklığın

bilinçli ve iradi değil, tarihin seyri içinde ve konjonktürün çok etkilediği biçimde bir doğaçlama şeklinde geliştiği belirtilebilir. Ancak burada önemli bir noktaya dikkat çekilmesi gerekmektedir. 1960 yılında gerçekleşen Türkiye'nin ilk askeri darbesi, Kürt hareketi için pek de olumlu bir hava içinde gerçekleşmemiştir. 1959 yılında tutuklanan ve birçok cezaevi dolaştırılarak, aralarına yeni kişiler eklenmesiyle de 50 kişiyi bulan Kürt aydınları -bazıları eşraftan ve tüccar olan kimseler idi- darbeden hemen sonra ilan edilen genel af kapsamına alınmamıştır. Kendal (1993, s. 65) darbeci cuntanın ilk uygulamalarından birinin, 485 Kürt ileri gelenin Sivas'ta bir kampta toplatıldığını, bunlardan 55inin ise batı illerine sürgün edildiğini belirtir. Darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin ilk kararlarından biri de yerleşim merkezlerinde Kürtçe isimlerin Türkçeleştirilmesi olmuştur.

Sosyal ve konjonktürel açıklamaların birbirine bağlılığı, yine bunlara bağlı bir üçüncü kategoriden, politik gerekçelerden bahsetmeyi imkânlı kılmaktadır. Önceden bahsedildiği gibi Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması, kuruluşunda Kürt sosyalistlerinin yer alması Kürt aydın hareketliliğinde bir dönüm noktası olmuştur. Canip Yıldırım, kendisiyle yapılan nehir söyleşide “sosyalizm için mi, siyasal koruma için mi TİP'e dahil oldukları” sorusuna detaylı açıklamalar getirir: “Türkiye’de demokrasi olacak, sol bir hareket gelişecek. Sol hareketin ideolojisinde de ezen bir ulusun işçi sınıfı, ezilen bir ulusun bütün haklarını savunur. Marksizm’de, Rusya’daki politikada, ezen bir ulusun proletaryasını, ezilen ulusun milliyetçiliklerini desteklemek mecburidir. Biz de diyoruz ki ‘Türkiye’de bir işçi sınıfı vardır, işte partisi de kuruldu; bu ilke gereği bize yardım edecek” (Miroğlu, 2010, s. 159). Yıldırım’ın sözleri, genel durumu temsil eden sözlerdir.

Kürt üniversite gençliğinin gerek sosyal koşullar gerek dönemin atmosferi bakımından bir kısmı sola meyleden aydınları, TİP bünyesinde hareket ederek temelde sosyalistlik davası içerisinde yer almışlardır. 1969’da kurulan ve Kürt hareketi için apayrı bir öneme sahip Devrimci Doğu Kültür Ocakları fikrinin nereden çıktığı sorusuna yine Yıldırım’ın verdiği cevap, 60ların başında sosyalistlik ile başlayan politik mücadelenin 1969’da neye evrildiğini görmek bakımından çok elverişlidir: “Artık boynuz kulağı aştı. Gençlik Kürt meselesine çok ilgi gösterdi. Bir de Türkiye’deki sol kesim, Kürt meselesini hiçbir zaman ciddiye almadı. Parti içinde Aybar dışında, bizim Doğuların dışında, hepsi

Kürt meselesine karşıydılar. Kürt meselesi önemli bir mesele değildir, çünkü milliyetçilik burjuva sınıfının üst yapı kurumudur, ideolojisidir, eee burjuva sınıfı da ortadan kalktığı zaman bütün halklar kardeş olacaktır” (Miroğlu, 2010, s. 175). Burada öne sürülecek olan şey şudur: Kürt aydınlarının sol çevrelerde Kürt meselesini gündeme getirmeye başlaması ve başlangıçta sosyalistliğin ön planda olması oldukça dönemsel, 1960’ların ortamına has bir durumdur. Kısa bir süre içinde, yine dönemin şartlarının oluşturduğu ortam ile birlikte Kürt sol aydınları ayrı örgütlenmeler kurarak 1970’lere açılmışlardır. Bunun yanında TİP’in, Kürt realitesine ilişkin 1970 tarihli kongre kararları gerekçe gösterilerek kapatılması ise paradoksal ve Türkiye siyasi tarihi bakımından oldukça ilginç bir durumdur. Buçukçu (2017, s. 323) “12 Mart rejimi tarafından Kürtçülük yaptığı için kapatılacak olan TİP’in bu dönem Kürt meselesine oldukça ürkek yaklaşmayı sürdürdüğü; dahası yaşananları Amerika’nın ülkeyi karıştırmak için planladığı tertipler olarak değerlendirmesi ilginçtir” demektedir. Bu konuya ancak şöyle açıklık getirilebilir: Süreci etkileyecek kadar güçlü aktörlere sosyal ve siyasi yakınlık Türkiye’de bazı konuların konuşulmasını imkânlı kılmışken, aynı konuları o çevrelere uzak birilerinin aynı tonda konuşması onların yok edilmesine yol açmıştır. Asıl mevzu iktidar ile ilgilidir. *Yön* dergisinde Kürt meselesine ilişkin dönem açısından cesur metinlerin çıkmasını da bu sosyal ve siyasi yakınlıkla açıklamak kabildir.

Bahsedilen sosyal, konjonktürel ve politik gerekçelere ek bir yatay düzlemde, ulusal mücadelenin sol teori ve solculuk tarafından açıklanışına da bir örnek olması bakımından bir dönemlendirmeye göz atılabilir. Mahmut Kovan’ın (1999, s. 240-241) aktardıklarına göre, 1925-40 arası Kürt feodal-burjuvazisinin liderliğinde ulusal nitelikli birçok *yerel Kürt başkaldırısı* meydana gelmiş ve bastırılmıştır. Bu dönemin ardından, 1940 yıllarında bir durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluğun sebepleri olarak; i)Kürt isyancılarının mecburi iskanlar, idamlar ve tevkifatlarla dağıtılması, ii)Kürt feodal burjuvazi sınıfının Kürt ulusal başkaldırılarından umudunu keserek işbirlikçi sermaye sınıfı ile işbirliğine yönelmesi ve ulusal pazar edinme derdi kalmaması, iii) dünyada ulusal kurtuluş mücadelelerine artık burjuvazinin değil proleteryanın öncülük etmesi ve iv) bu dönemde Kürt feodal burjuva sınıfı dışında ulusal mücadeleye öncülük edecek bir siyasi gücün ve birikimin henüz birikmemiş olması belirtilmektedir. Bu durum 1940lardan sonra değişmekte, çalışmanın konusu olan 1960’lardaki Kürt solu oluşumuna kaynaklık edecek

siyasal *ethos* olgunlaşmaya başlamaktadır. Kovan'ın (1999, s. 241) yukarıda bahsedilen sol teorik bakış açısına eklenen analizi şu şekildedir: “1940lardan sonra (...) Kürt feodal burjuva sınıfından Kürt ulusal mücadelesine öncülük beklemek saflık olur. Geriye, ulusal soruna sahip çıkacak, bu kavgaya soyunacak tek güç olarak emekçi sınıflar ve aydınlar kalıyordu. Bu kesim ise sol perspektiften besleniyordu”.

Türkiye solu ile Kürt solunun ilişkisini, zihniyet sürekliliğini sağlayacak temalar üzerinden özetlemek mümkündür. Özellikle, Kürtlerin ayrı örgütlenmelere gittiği uzun dönemin başlangıcı sayılabilecek 1970'e kadar Kürt meselesine sosyalist bakış ile Türkiye solu arasında “ezilmişlik” ortak paydasını bulmak mümkündür. Sosyalist teorinin “ezen-ezilen ulus diyalektiği” içerisinde ezilen halktan yana retoriği, Kürt hareketi ile Türkiye solunu müşterek bir düşünce paydasında buluşturmuştur. Bunun yanında, Türkiye'de sol düşüncenin, Kemalizmin de etkisiyle ilerlemeci, aydınlanmacı ve batılılaşmacı yaklaşımı Kürt solunu da etkilemiştir. Bozarlan, solun Kürt hareketinde baskın olmaya başladığı 1960'lı yıllar için “medeniyet” kavramı ile eş anlamlı olarak “ilericilik” ve “az gelişmişlikten çıkma” şiarlarının Kürt solunda etkili olduğunu, “feodalizme karşı savaş” nosyonunun hem Kemalizm hem üçüncü enternasyonal üzerinden sosyalizm ortaklığıyla Kürt solunun temel program maddelerinden birini oluşturduğunu belirtir. Kürt solunun dönemi itibariyle dikkatli Kemalizm eleştirisinin, Türkiye solunun Kemalizm eleştirisinden sosyolojik gerekçelerle daha belirgin olduğu söylenebilir (Bozarlan, Türkiye'de Kürt Sol Hareketi, 2014, s. 16). Yine de sosyalizmin, hem modernleşmek anlamında çağı yakalamanın bir aracı, hem de sosyal adalet teması ile az gelişmişliğe bir panzehir olacağını düşünen Kürt sosyalistler, ancak 1970'lerin başında konuyu daha fazla Kürt meselesi ve milliyetçiliği temelinde ve daha az sosyalizm temelinde ele almışlardır.

SONUÇ

Türkiye sosyalist solu, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra hazırlanan 1961 anayasasının tanıdığı görece özgürlükler ortamında yayın hayatına giren dergiler ve siyasi faaliyet gösteren partiler aracılığıyla gün yüzüne çıkan bir hareketlilik ve canlanma dönemi yaşamıştır. 1960 öncesi solun örgütlü geleneğinin atfedilebileceği Türkiye Komünist Partisi tecrübesinin uzun suskunluk yılları ve politik gündem üretememe durumu, 1960'a kadar sosyalizmin ve komünizmin aktif olarak görünmediğini söylemeyi imkanı kılabilir. Gerek 1950'li yıllarda toplumsal tabakada yaşanan sınıfsal dönüşüm gerek Türkiye'nin iç ve dış politikada yaşadığı değişimler, 1960'ların ortamında sosyalizmin kalkınma ve modernleşme konularında alternatif bir ideolojik ve politik ajanda sunabileceğini göstermiş, Türkiye'nin sol aydınları sosyalizm tartışması etrafında örgütlenmiş ve fikirlerini tartışmaya açmışlardır.

1950'lerde Mısır'da ve Irak'ta gerçekleşen darbeler sonrası gelişen sosyalizan tutumlar Türkiye'yi etkilemiş, bunun yanında destalinizasyon sürecine giren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin "tek ülkede sosyalizm" yaklaşımı güç kaybetmeye başlamış ve alternatif sosyalizmlere yol açmıştır. Dış etki bakımından sosyalizm tartışmalarına açık hale gelen Türkiye aydını, Türkiye'nin içinde girdiği 1960 sonrası siyasi atmosferin imkân tanınması yoluyla da Yön dergisi ve Türkiye İşçi Partisi temsiliyetiyle açıklanabilecek örgütlenmelere gitmiştir. Yön dergisinin, 1961-1965 döneminde sosyalist yaklaşımı içerden ya da dışarıdan tartışan birçok görüşün ifade zemini olması açısından bir temerküz dergisi olduğu öne sürülebilir. Yine Türkiye İşçi Partisi'nin(TİP), kuruluşu itibarıyla sendikalist yaklaşımdan, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığıyla birlikte parlamentarist ve legalist sosyalist tutuma ağırlık verdiği 1961-1966 yılları sosyalist düşünce bakımından söz konusu dönemi tarihi açıdan önemli hale getirmektedir.

1960-71 sosyalist solunu kaba dönemlendirmelerle ele almanın birçok eksikliği barındıracağı kabul edilmekle birlikte, sosyalist solun perspektifinin okunmaya çalışıldığı mesele olarak Kürt meselesi, Türkiye modernleşmesinin çok-bileşenli ve bütüncül perspektifle okunması gereken bir toplumsal-tarihsel fenomen olarak karşımıza çıktığından, dönemleştirme kısıtı tercih edilmiştir. Türkiye sosyalist solunun Kürt

meselesine bakışı ele alınırken, kaçınılmaz olarak sol-sosyalist dergiler ve örgütler içerisinde hareket eden Kürt sol aydınlarına da dikkat çekilmiş olunur. Türkiye sosyalist solunun içerisinde çıkmış kabul edilen Kürt sol aydın hareketinin, 49lar olayı gibi temel dönüm noktalarının gösterdiği gibi esasen Kürt meselesini ele almada sosyalist düşüncüyü bir ideolojik kalıp olarak kabul ettiği öne sürülmektedir. Bu itibarla Kürt solu kavramsallaştırması ön plana çıkmakta, Türkiye sosyalist solu ve Kürt solu gibi bir ikiliğin ırk bakımından Türklük-Kürtlük temelinde değil, resmî devlet tezinin varlığını inkâr ettiği Kürt realitesi ve bu teze yakınlaşan ya da bu tezden ayrışan Türkiye sosyalizmi temelinde geliştiği öne sürülmektedir. Özellikle 1965'ten sonra daha net okunabilecek bu kavramsal ayrışmanın yine de çok merkezde tutulmadığı bu tezde, TKP geleneğinden başlayarak sosyalist tutumu benimseyen aydınların ve siyasî hareketlerin Kürt meselesine nasıl bir yaklaşım geliştirdiği, özgün ve özel bir dönem içerisinde odak alınmıştır.

Sosyalist tutumun Kürt meselesine bakışı ele alınırken, kronolojik bir süreç takip edilmekle birlikte, tarihsel ardışıklık düşünsel olarak önemsenmemiş, sosyalist teorinin Türkiye formasyonu üzerinden geliştirilen yaklaşımlar zihniyet takibi üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Burada zihniyet yaklaşımından kasıt, mikro hadiselerle bulanıklaştırılabilecek kesinlik ve karar kalıplarını dağıtmamaya çalışarak, sosyalist düşüncenin bütüncül olarak Kürt meselesine yaklaşımını genel değerlendirme düzeyinde ele alma çabasıdır. Bu çaba içerisinde zaman zaman aktörlere, zaman zaman dergi yazılarına, bazen de resmî tezin doğal bir aktarıcısı olabilme keyfiyetiyle devlet raporlarına ya da meclis konuşmalarına başvurulması bu sebeptir.

Yön dergisinin başyazarı olan Doğan Avcıoğlu'nun düşüncelerinden başlayarak, *Yön* dergisinde yazan “doğulu gençler”in vurgularına kadar temsilî örneklerle aktarılmaya çalışılan yaklaşımlar göstermektedir ki 1960-1971 sosyalist solu, Kürt meselesini az gelişmişlik ve ekonomik kalkınma düzeyinde algılayan görüşü benimsemiş, ancak meselenin toplumsal-tarihsel ve etno-kültürel mahiyetine ilişkin tespitlerde bulunmaktan da geri durmamıştır. Bu tespitlerin ortaya çıkmasındaki dönemsel sebep, “doğu sorunu” ölçeğinde konunun tartışmaya açılmış olması, Kürt varlığını ve kültürünü ifade edebilmeye varabilen bir ortamın teşekkül etmiş olmasıdır. 1960'ların başında yayımlanmaya başlayan ve kısa süre sonra kapatılan Kürtçe ya da kürtlük temelli dergiler de söz konusu ortamın

etkisinden azade düşünülemez. Ortamı mutlaklaştırmayarak, Kürt meselesine ilişkin bir ifade eşiğinin aşıldığını da ayrıca eklemek gerekir. Bu ortamın teşekkülünün bir kazanım gibi görülmesini engelleyecek birçok resmî karşı çıkışın varlığı öne sürülebilecek olmakla beraber, 1924'ten beri örneği görülmemiş biçimde Kürt realitesine işaret eden bu yaklaşımların önemi de yadsınmamalıdır. Yalnızca sosyalizm çerçevesinde ve Kürt meselesinin etrafında bugünden bakılınca oldukça ürkek ama dönemin atmosferine göre oldukça cesur ve ezber bozucu sayılabilecek fikirler ekseninde gelişen tartışmalara bakılırsa, 1960-1971 öncesi dönem, etkileri 1980'e kadar okunabilecek biçimde Türkiye siyasi tarihi bakımından bir şans olmuş, 1980 darbesiyle birlikte zaten gittikçe radikalleşen, kutuplaşan ve teorik bir çıkmaza giren düşünsel karşıtlıklar sarsıcı biçimde silikleştirilmiş ya da ötekileştirilmiştir.

Sosyalist devrim teziyle, Türkiye'de bir işçi sınıfının oluştuğunu, sosyalist düzenin bu sınıfın öncülüğünde ve sosyalist koşullar altında gelişeceğini öne süren TİP'in içerisinde yer alan Kürt sosyalistler, hem partinin kuruluşunda doğu ve güneydoğu bölgesinde çok aktif görev almış ve TİP yöneticilerini etkilemiş, hem de parti içerisinde giderek etkin bir konum almaya başlamışlardır. Doğulular grubu olarak adlandırılan bu siyasetçilerin birçoğunun, Kürt solu başlığı altında ele alınabilecek bir ideolojik formasyonu olduğu ileri sürülmektedir. Dr. Sait Kırmızıtoprak'ın, radikal silahlı eylemlerin yapılması gerektiği iddiasıyla kurulan Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi(T-KDP) gibi radikal oluşumların yanında, Kürt halkının varlığının kabul edilmesi, vatandaşlık haklarının teslim edilmesi, Kürt coğrafyasının geri kalmışlığının (*geri bırakılmışlığının*) giderilmesi motivasyonlarıyla görüş belirten, siyasi mücadeleye katılan ve yayınlar yapan aydınlar ve aktörler de mevcuttur. Kürt meselesi etrafında birleşen Kürt sosyalistlerinin ve Kürt sağının varlığı da, konunun yalnızca sosyalizm temelinde değil, giderek Kürt meselesi müşterekliğinde ele alındığını göstermektedir.

1966 sonrası TİP içi muhalefetin artması, Milli Demokratik Devrim yaklaşımının Sosyalist Devrim tezini savunan kadroya karşı gençleri daha fazla etkileyerek parti içi muhalefeti güçlendirmesi sonucu iç tartışmalarla güç kaybeden TİP, bir yandan da “doğu sorunu”na dikkat çektiği 1967 sonrası doğu mitingleriyle doğu ve güneydoğuda bir kitlesel

karşılık elde etmiş, TİP içerisindeki Doğulular grubunun iç ayrışmalardan etkilenmeyen tutumuyla Kürt meselesine ilişkin cesur çıkışlar gerçekleştirmiştir.

Dönemin sosyalizm ve Kürt meselesi ışığında, çoğunlukla aydın hareketliliği üzerinde incelendiği bu tezin, bugünün Türkiye'sini okumada bazı ipuçları verdiği düşünülmektedir. 1960-80 döneminin sosyalist solunun anlaşılması, nasıl Türkiye solunun düşünsel kodlarını kavramaya yetecek bir harita sunabilme kapasitesine sahip ise, aynı dönem Kürt hareketinin gerek bu tezin odaklandığı sol tavır içerisinde gerek en geniş çerçevesiyle Kürt meselesi etrafında gelişen tüm düşünceler ve örgütlenmeler içerisinde kavranması bakımından da söz konusu dönem çok ciddi ipuçları barındırmaktadır.

Bu tezde başvurulan bir çok kaynaktan biri olarak, aktarım becerisi, temsil gücü, gözlem yeteneği sebebiyle sıklıkla başvurulan Canip Yıldırım söyleşisi içerisinde seksen yıllık yaşantının, bütün cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş olmanın getirdiği geniş perspektifin dökümüyle birkaç kere vurgulanan “Türklerle Kürtlerin temel eksikliğinin iletişim olduğu ve bu iki halkın asla ayrılamayacağı” düşünceleri, bugün İslamcılık, nurculuk ya da İslam federasyonizmi temelinde ifade edilen görüşlerin bir Kürt sosyalisti tarafından da ifade edildiği gerçeğini barındırmaktadır.

Türkiye'nin bugünkü toplumsal ve siyasal olgunluğunun kısa vadede başaramayacağı açıklıkla görülen bu güçlü iletişimin gerçekleşebildiği yolları inşa edebilmek, bu coğrafyanın en az iki yüzyıllık açmazlarının bir bir çözüleceği toplumsal ve düşünsel tartışma alanını da başlatmak demektir. Eskatolojik ve ütopyacı tutumların değil, sosyal ve politik ağların ve ilişkiselliğin kendi dinamiğinde konumlanabileceği realist, uzun vadeli ve olgunlaşmış tutumların tercih edilmesi gerekliliği, tarihsel bir zorunluluk olarak her düşüncenin önünde durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akal, E. (2013). *Moskova – Ankara – Londra Üçgeninde İştirakiyuncular , Komünistler ve Paşa Hazretleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçura, B. (2009). *Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları*. İstanbul: New Age Yayınları.
- Akkaya, A. H. (2013). Kürt Hareketinin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler. *Toplum ve Bilim*, 88-120.
- Alış, A. (2009). *The Process of the Politicization of the Kurdish Identity in Turkey; The Kurds and the Turkish Labor Party (1961-1971)*. Boğaziçi Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Anter, M. (1962, Ağustos 5). Kürtçe Sözlük. *Barış Dünyası*(5)
- Anter, M. (1991). *Hatıralarım*. Yön Yayınları
- Arakon, M. (2010, Ekim). Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış. *Alternatif Politika*, 2(2), 175-194.
- Atalay, O. (2018). *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, E. (2019). Türkiye Soluna Genel Bir Bakış: 1960-1980. *Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce* (Ed. Ömer Baykal) içinde Ankara: A Kitap.
- Atılğan, G. (2008). *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1965, Mayıs 14). Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu. *Yön*, 3(111).
- Avcıoğlu, D. (1966, Aralık 16). Kürt Meselesi. *Yön Dergisi*(194).
- Avcıoğlu, D. (1966, Mayıs 27). 27 Mayıs. *Yön*, 4(165), 3.

- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2011). *Türkiye Solu 1960-1980*. Versus Yayınları.
- Ballı, R. (1991). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Baydar, O. (2015). Solun Vesayet ve Milliyetçilikle İmtihanı. *Ulus, Devlet, Entelektüel Fikret Başkaya'ya Saygı I* (s. 199-210). içinde Notabene Yayınları.
- Baykuşak, T. (2018). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kürt Aydınları Arasında Bir Köprü: Musa Anter. Y. Ç.-T. Şur(Der.) içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 425-438). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayrak, M. (2009). *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Behramoğlu, A., Özel, İ. (1995). *Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Belge, M. (2015). Mustafa Kemal ve Kemalizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s. 29-43). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belli, S. (2006). *Boşuna mı Çiğnedik?* . İstanbul: Cadde Yayınları.
- Benlisoy, F. (2016, Ekim 19). Ağustos 2018 tarihinde <https://baslangicdergi.org/musul-ve-jingoizm-gemilerimiz-de-silahlarimiz-da-paramiz-da-var/> adresinden alındı
- Berkes, N. (1959). *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*. New York: Columbia University Press.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1991). *Kürt Aydınını Üzerine Düşünceler*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birikim. (1976, Mart 13). Birikim'in İlk Yılı Üzerine. *Birikim*(13), 7-12.
- Bozarslan, H. (2007). *Modern Türkiyede Siyasal Düşünce*. İçinde

- Bozarslan, H. (2012). Between integration, autonomization and radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left. *European Journal of Turkish Studies*, 1-20. (M. Casier, & O. Grojean, Röportajı Yapanlar) EJTS.
- Bozarslan, H. (2014). Türkiye'de Kürt Sol Hareketi. E. A. Türkmen, & A. Özmen içinde, *Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı* (s. 9-69). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bruinessen, M. v. (2003). *Ağa Şeyh Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. v. (2010 (7.baskı)). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buçukcu, Ö. (2017). *Türkiye Sosyalist Solu ve Milliyetçilik (1960-1971) (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cemal, H. (2012). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*. İstanbul: Everest Kitap.
- Çulhaoğlu, M. (2016). *Tarih, Türkiye, Sosyalizm: Bir Mirasın Güncelliği*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Davis, H. B. (1978). *Towards a Marxist Theory of Nationalism*. Monthly Review Press.
- Davis, H. B. (1994). *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun*(Çev. Yavuz Alogan). Belge Yayınları.
- Demirel, Y(Haz.). (2004). *TKP-MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri I Ek 8*. İstanbul: TÜSTAV.
- Dervişoğlu, S. (2004). *1926 Viyana Konferansı*. TÜSTAV Yayınları.
- Doğu Davamız: Doğulu Gençler Barış Dünyasına Cevap Veriyor. (1962, Haziran 13). *Yön*(26).
- Emek. (1970). *Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongre Kararları*. Aralık 2018 tarihinde http://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/emek_70/emek_sayi_07.pdf adresinden alındı
- Engels, F. (1977). Democratic Pan-Slavism. *MECW* (Cilt 8). İçinde

- Erdost, M. (1966, Temmuz 15). Şemdinli Röportajı. *Yön Dergisi*(172).
- Ersanlı, B., & Özdoğan, G. G. (2012). Engeller ve Fırsatlar: Kürtlerin Türkiye’de Yakın Dönem Siyasi Temsilîyet ve Katılım Mücadeleleri. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, & N. U. (Der.) içinde, *Türkiye Siyasetinde Kürtler* (s. 17-56). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. S. (1983). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara,: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Fırat, Ü. (2009). Türkiye’de Modern Kürt Siyasetinin Doğuşu: Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO). N. M. (Ed.) içinde, *Sokak Güzeldir: 68’de Ne Oldu?* (s. 365-368). İstanbul: Metis Yayınları.
- Grigoriadis, N. I. (2006). Political Participation of Turkey’s Kurds and Alevis: A Challenge for Turkey’s Democratic Consolidation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 4(6).
- Güler, A. (2007, Nisan). Newroz'dan Sonra. *Gelenek Dergisi*(96).
- Gündoğan, A.Z.(2015). Space, state-making and contentious Kurdish politics in the *East* of Turkey The Case of Eastern Meetings, 1967. Gambetti(Ed.) içinde, *The Kurdish Issue in Turkey: A Spatial Perspective* (s. 27-62). New York: Routledge.
- H.C. D’ancusse, S. S. (Ekim 1976). *Marksizm ve Milliyetçilik*. Yol Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2001). *Preparation For A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanioğlu, Ş. (2009). "İttihatçılık". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* (Cilt 9, s. 249-258). içinde İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2011). *Atatürk: An Intellectual Biography* . Princeton University Press.

- İsmail Beşikçi ile Röportaj.* (2011, Mart 9). Aralık 2018 tarihinde
https://www.ntv.com.tr/turkiye/bileklerini-kiralim-yazamasin,_yB3-ef_GEmBJKY0-1m02Q adresinden alındı
- Jwaideh, W. (2004). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I.* Agora Kitaplığı.
- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, Etnisite ve Kimlik.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaca, E. (1991). *Ağrı Eteklerindeki Ateş Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi.* Alan Yayıncılık.
- Karadeniz, F. (2018). *Türkiye Komünist Partisi Yayınlarında Kürtler.* İstanbul: Belge Yayınları.
- Karpat, K. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik.* (Çev. R. Boztemur) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kemal, M. (1993). *Eskişehir-İzmit Konuşmaları(1923).* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kendal. (1993). Kurdistan in Turkey. G. C. (Der.) içinde, *A People Without Country.* Londra: Zed Books Ltd.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırmızıtoprak, D. S. (1962, 22 Ağustos). Bir Tartışma Üzerine. *Yön*(22).
- Kıvılcımlı, D. H. (1970). *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi.* Ant Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (1979). *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark).* İstanbul: Yol Yayınları.
- Kirişçi, K., & Winrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kovan, M. (1999). Ulusal Mücadele ve Sol. A. K. (Der.) içinde, *Kürt Solu* (s. 239-250). İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Kutlay, N. (1995). *49'lar Dosyası*. Fırat Yayınları.
- Kutlay, N. (1998). *Anılarım*. Avesta Yayınları.
- Küçük, B. (2015). Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek. *Mülkiye Dergisi*, 2(39), 62-84.
- Küçükaydın, D. (2009). *Bir Devrimcinin Teorik ve Politik Otobiyografisi*. Köksüz Yayınları.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. New York: Oxford University Press.
- Laçiner, Ö. (2007). Kopuş Düşüncesi: 1960'lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır? *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* (Cilt 8, s. 524-535). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Larrain, J. (1994). *Ideology and Cultural Identity: Modernity and the Third World Presence*, Polity Press.
- Lenin, V. (1964). *Collected Works* (Cilt 19). içinde Londra: Progress Publishers.
- Löwy, M. (1999). *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*. Ayrıntı Yayınları.
- Löwy, M. (2014). Kolektif içinde, *Ulus, Devlet, Entelektüel Fikret Başkaya'ya Saygı I* (s. 191-198). Nota Bene Yayınları.
- Luxemburg, R. (1976). *The National Question: Selected Writings*. (H. B. Davis, Ed.) Monthly Review Press.
- Luxemburg, R. (2010). *Ulusal Sorun*. İstanbul: Belge yayınları.
- Malmîsanij, M. (2011). Anti-Kürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi. B. Ünlü, & O. Değer içinde, *İsmail Beşikçi* (s. 65-86). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marx, K. (1980). Austria's Weakness(New York Daily Tribune, 7 Mayıs 1855). *MECW* (Cilt 14). İçinde
- McDowall, D. (2004). *A Modern History of the Kurds*. New York: I.B.Tauris.
- Minörsky, V. (1988). Kürtler. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 1089-1114). içinde İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Miroğlu, O. (2010). *Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı: Canip Yıldırım'la Söyleşi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Munck, R. (1986). *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism*. Londra: Zed Books.
- Nairn, T. (1981). *The Breakup of Britain*. London: Verso.
- Nesimi, A. (2009). *TKP'de Anılar ve Değerlendirmeler (1909-1949)*. Nöbetçi Yayınları.
- Nimni, E. (1989). Marx, Engels and the National Question. *Science & Society*(53).
- Nimni, E. (Bahar-Yaz 1991). Marx, Engels ve Ulusal Sorun (Çev: Candan Badem). *Dünya Solu Dergisi*(7).
- Olson, R. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı 1880-1925*. İstanbul: Öz-Ge Yayınları.
- Orkunoglu, Y. (2018). *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*. İstanbul: İletişim
- Özbey, S. (2009). *Kürtler ve İslami Kurtuluş*. İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Özcan, A. (2018). *"Ama Eşkıyalık Çağı Kapandı!" Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkıyalık Çağı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (1993). *1960'lar Türkiye'sinde Sol Kemalizm : Yön Hareketi*. İstanbul: İz.
- Özen, H. (2014). Medeniyet Arayışından Demokrasi Çağrısına: 1910'lardan 2010'lara Kürt Hareketinin İdeolojisi . E. T. (Ed.) içinde, *Türkiye'nin Son 10 Yılı* (s. 73-103). Atılım Üniversitesi Yayınları.

- Özgüden, D. (2010). *Vatansız Gazeteci (Cilt 1)*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Özlen, T. (2018). *Kürt Çözümleri: Kürt Sorununun Kökeni, Gelişimi ve Olası Çözüm Yollarının Analizi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Öztürk, E. (2016). *1960 ve 1971 Yılları Arasında Türkiye'de Öğrenci Hareketleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Parla, T. (1985). *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp (1876-1924)*. Leiden: E. J. Brill.
- Parla, T. (2005). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. Deniz Yayınları.
- Perinçek, D. (1990). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*.
- Perinçek, D. (Haz.). (1994). *Komintern Belgelerinde Türkiye 3: Kürt Sorunu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Priestland, D. (2017). *Kızıl Bayrak Bir Komünizm Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Purvis, T. (1999). Marxism and Nationalism. D. M. Andrew Gamble içinde, *Marxism and Social Science*. London: University of Illinois Press.
- Rosdolsky, R. (1965). Worker and Fatherland. *Science & Society*, 330-337.
- Röportaj, Y. K. (2008, Mart 24). *23lerden*. Aralık 2018 tarihinde <http://www.suvaridergi.org/content/view/1017/1/> adresinden alındı
- Scalbert-Yücel, C. (2018). Şeyh Said ile Mirasının Türkiye'deki Kürt Siyasetine İnşasına ve Kürt Siyasi Sağının Oluşumuna Etkisi. Y. Ç.-T. Şur(Der.) içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 159-172). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shpuza, G. (1994). *Doktor Temo'nun Atatürk Hakkındaki İmaji*. Ağustos 2018 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10301.pdf> adresinden alındı

- Somay, B. (2008). Türkiye Solunun Kemalizmle İmtihanı. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* (Cilt 8, s. 647-660). içinde İletişim Yayınları.
- Stalin, J. (1953). *Marxism and the National Question, J. Stalin Works* (Cilt 2). Moskova: Progress Publishers.
- Stalin. (2012). *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu*. Ankara: Sol Yayınları.
- STMA. (1990, Şubat 5). Sosyalizm ve Kürtler. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi(STMA)*(62).
- Şahin, H. (1999). Kürt Solu -Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü-. *Kürt Solu* (s. 261-294). içinde İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Şenel, A. (1993). *Çağdaş Siyasal Akımlar-Siyasal Bilgiler Ders Notları*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Şener, M. (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Şimşir, B. (1975). *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938*. Ankara: Dış İşleri Bakanlığı.
- Şur, T. (2018). Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan): İntrospektif Bir Düşünür ve Aksiyon İnsanı. T. Ş. Yalçın Çakmak içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 247-262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları* (Cilt 3). (1985). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler-II Meşrutiyet Dönemi* (Cilt 1). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (1982). *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*. İstanbul: Belge Yayınları.

- Tunçay, M. (1993). *Türkiye'de Sol Akımlar II*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tunçay, M. (2000). *Türkiye'de Sol Akımlar I*. BDS Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Tunçay, M., & Zürcher, E. J. (Dü). (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turkey: The Case of Eastern Meetings, 1967. Jongerden Joost and Zeynep
- Türkmen, E. A., & Özmen, A. (2014). *Kürdistan Sosyalist Solu Kitabı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Üngör, U. Ü. (2011). *The making of modern Turkey. Nation and State in Eastern Anatolia 1913-1950*. Oxford: Oxford University Press.
- Ünlü, B. (2014). Türklük Sözleşmesi'nin İmzalanışı (1915-1925). *Mülkiye Dergisi*, 3(38), 47-81.
- V.I.Lenin. (1964). On the Manifesto of the Armenian Social-Democrats(Iskra, No:33, 1 Şubat 1903). *Lenin Collected Works* (Cilt 6). içinde Moskova: Progress Publishers.
- V.I.Lenin. (1977). The National Question in Our Programme(Iskra, No:44, 15 Temmuz 1903). *Lenin Collected Works* (Cilt 6). içinde Moskova: Progress Publishers.
- Watts, N. (2007). Silence and Voice: Turkish Policies and Kurdish Resistance in the Mid-20th Century. M. Ahmed, & M. (Der.) içinde, *The Evolution of Kurdish Nationalism* (s. 52-77). California: Mazda Publishers Inc.
- Wee, V. (2006). Interrogating Regionalism in Relation to Ethnicity and Capital. *Journal of Contemporary Asia*(36).
- Yağcı, N. (2011). TKP, Kemalizm ve Kürt Meselemiz Üstüne Bazı Düşünceler. B. Ünlü, & O. (. Değer içinde, *İsmail Beşikçi* (s. 507-514). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2006). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İletişim Yayınları.

- Yeğen, M. (2014). *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2015). Kemalizm ve Hegemonya?. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s.56-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2015). Kemalist Milliyetçilik. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s. 210-234). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yön. (1962). Bildiri. *Yön*, 1(1).
- Yurtsever, H. (2016). *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*. Yordam.
- Zürhcher, E. J. (2015). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm* (Cilt 2, s. 44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.